III,
№ 38792
h

38792, III, M, h.

XI

Karton.

38792. III Mh
K. k. Studienbibliothek Laibach

Zgodovina starega veka

za

višje razrede srednjih šol.

Spisal

Matija Pirc,
profesor na mestni višji realki v Idriji.

Cena vezani knjigi K 2·60.

Založilo „Društvo slov. profesorjev“.

Ljubljana 1909.

Tisk J. Blasnikovih nasled. v Ljubljani.

030034082

Kazalo.

Stran

Prazgodovina 1
Zgodovina 5
Stari vek 7
A. Kamiti 7
Egipčani 7
B. Semiti 14
1. Asirci in Babilonci 14
2. Izraelci 19
3. Feničani 24
C. Indoevropci 28
1. Indijci 28
I. Zgodovina Indijcev v Indovi deželi (okoli leta 2000 do 1300) 28
II. Zgodovina Indijcev v Gangovi deželi (od 1300 dalje) 29
2. Iranci 33
Politiška zgodovina Irancev 34
3. Grki 39
Grška dežela 39
I. Najstarejša zgodovina Grkov (okoli 2000 do 1000) . . 44
A. Trojanska doba (okoli 2000 do 1500) 44
B. Mikenska doba (okoli 1500 do 1000) 44
C. Preseljevavje Grkov 53
Najstarejše grško pesništvo 54
II. Šparta, Atene in ostale grške države. Kolonije (okoli 1000 do 500) 55
A. Špartanska država 55
B. Atenska država 59
C. Ostale grške države 63
Č. Grške naselbine 64
D. Idealne vezi grških držav 65
Grška kultura do l. 500 66
III. Doba procvita (500—431) 69
A. Perzijanske vojne (500—449) 69
B. Hegemonija Atencev (479—431) 75
Kultura (500—431) 78

Stran

IV. Doba propada (431—338) 81
A. Peloponeška vojna (431—404) 81
B. Vpliv Perzijanov (403—387) 86
C. Hegemonija Tebancev (371—362) 89
Č. Makedonska nadvlada (362—338) 90
Kultura (431—338) 92
V. Grki pod makedonsko oblastjo 95
A. Aleksander Veliki (336—323) 95
B. Doba diadohov (323—301) 100
C. Razdelitev Aleksandrove države 101
Kultura 102
4. Rimljani 105
Italija in nje otoki 105
I. Doba kraljev 108
II. Doba republike (510—30) 115
A. Osvojitev Apeninskega poluotoka in stanovski boji (510—264) 116
Kultura (510—264) 125
B. Osvojitev Sredozemskega morja (264—133) 127
Kultura (264—133) 141
C. Socialni in politiški boji (133—30) 144
Kultura (133—30) 172
III. Doba cesarstva (30 pr. Kr. do 476 po Kr.) 173
A. Principat (30 pr. Kr. do 284 po Kr.) 173
I. Cesarji Julijci-Klavdijci (30 pr. Kr. do 68 po Kr.) . . . 175
II. Cesarji leta 68. in 69. 183
III. Cesarji Flavijci (69—96) 183
IV. Cesarji posinjenci (96—180) 184
Kultura 187
V. Vojaški cesarji (180—284) 190
B. Absolutna monarhija (284—476) 192
Kultura 198
Časovna tabela 201

Prazgodovina.

Človeški duh se je razvijal počasi. Vendar pa dobivamo povsod znake, ki pričajo, da je človek že v najstarejših časih nadkriljeval s svojim umom vsa druga bitja na zemlji.

Prvi dobi človeškega življenja pravimo

prazgodovina ali prehistorija (Urgeschichte, Prähistorie). Prehistoriški človek še ni znal pisati. Vzlic temu pa so nam znane njegove življenske razmere; zakaj osvetljujejo nam jih *pomožne znanosti prazgodovine.* Te so:

antropologija (Anthropologie), ki določuje medsebojno sorodstvo raznih narodov po stasu, polti, laseh in obliki glave;

lingvistika (Linguistik), t. j. primerjava jezikov;

mitologija (Mithologie), ki zajema podatke iz ustnih poročil (tradicija), kakor bajk, pripovedek, narodnih pesmi, i. t. d.;

arheologija (Arhäologie), ki preiskuje stavbe, orodja, grobove in druge ostanke izza preteklih časov (starine).

Življenske razmere prehistoriškega človeka so bile kaj borne. Zveri, močnejše od njega, so mu stregle po življenju. Zato je izkušal napraviti orodje, čigar uporaba naj bi povečala njegovo telesno moč. Po materijalu, iz katerega je prehistoriški človek izdeloval orodje, razločujemo tri dobe prazgodovine; prva se imenuje:

kamnena doba (Steinzeit). Kresilnik je bil spričo svoje trdote in lahkega oblikovanja kaj pripraven za orodja. Zato ga je človek najprvo uporabljal v to svrho. A tudi kosti ubitih živali je časih rabil za orožje.

Življenske razmere v kamneni dobi niso bile vedno enake. Zato ločimo kamneno dobo v dva oddelka; najstarejši dobi človeškega bivanja na zemlji pravimo

starokamnena ali paleolitiška perioda (ältere Steinzeit oder paläolithische Periode). V tem času je bil človek troglodit, to se pravi, da je bival po jamah in skalnih votlinah. V hrano so mu služile divjačina in ribe; poljedelstva, živinoreje in lončarstva paleolitiški človek še ni poznal. Orodje, ki ga je rabil, je bilo preprosto; nabavil si ga je na ta način, da je kresilnik ali kako drugo tvarino obtolkel; tako si je napravil nože, sekire, osti za puščice in za kopja i. t. d.

Sčasoma je človek v tem preprostem življenju napredoval. Pričela se je druga doba kamnene dobe, ki se imenuje

novokamnena ali neolitiška perioda (jüngere Steinzeit oder neolithische Periode). V tej dobi človek orodja ni samo obtolkel, ampak ga je tudi brusil in gladil. Pa tudi drugače je neolitiški človek napredoval; ukrotil in podomačil je živali, kakor govedo, kozo, ovco, psa, prašiča in konja. Te so mu ali dajale hrano in oblačilo ali pa so ga čuvale. Najvažnejši napredek neolitiške dobe se kaže v obdelovanju polja, ki je človeku donašalo razna žita. Seveda je hodil poleg tega tudi še na lov. Hrano je jel kuhati in peči v posodah; razvilo se je torej že tudi lončarstvo.

Kjer je človek obdeloval polje, tam se je moral stalno naseliti. Zato mu je bilo treba stalnih bivališč; zgradil je takozvane stavbe na koleh (Pfahlbauten) v plitvih jezerih ali ob njih, da je bil varnejši pred sovražnimi napadi. V teh stavbah vidimo pričetek državljanskega življenja.

Mrliče je človek v kamneni dobi čestokrat pokopaval v orjaških kamnenih grobovih, ker jih je hotel obvarovati ali pa jim izkazati s takimi spomeniki čast.

Druga doba prazgodovine je

bronasta doba (Bronzezeit). Sčasom je človek spoznal tudi razne kovine ter jih pričel uporabljati v svojo korist. Izumil je vlivanje, kovanje in varjenje. Iz kovin je jel izdelovati orodje: najpoprej iz bakra; a ta kovina je bila premehka. Kmalu pa je spoznal, da se lahko iz bakra in kositra napravi zlitina bron, ki je bil posebno pripraven za izdelovanje orodja. Kamnena orodja so izginila, na njih mesto so stopila bronasta. Sicer je poznal človek v tej dobi že tudi druge kovine, kakor n. pr. srebro, zlato in železo, a te je uporabljal le za izdelovanje raznih okraskov, ne pa za orodje. Šele pozno se je učil prehistoriški

človek kovati železo. Stem se je pričela tretja doba prehistorije, *železna doba* (Eisenzeit). Sicer najdemo v železni dobi še dosti bronastega orodja, vendar pa ga je železno sčasoma popolnoma izpodrinilo. A tudi orodje železne dobe ni bilo vedno enako. Zato ločimo železno dobo v dve periodi. Prva ali

hallstattska perioda (Hallstatt-Periode) ima svoje ime po mestu Hallstattu v Salzkammergutu. Izkopine tega kraja so tako važne, da imenujemo po njih vso to dobo. — Druga ali

latènska perioda (La Tène-Periode) se imenuje po La Tènu (= plitvina), kraju na severnem koncu Neuchatelskega jezera v Švici. Skoro vsi tu najdeni predmeti so služili vojaškim namenom in se razločujejo od hallstattskih izdelkov. Tu je bila nekaka trdnjava in shramba orožja. To orožje je izdelano izključno samo iz železa.

Stavbe na koleh so služile tudi prehistoriškemu človeku železne dobe za stanovanja; večinoma ga je redilo poljedelstvo.

Razne dobe prazgodovine se niso pričele pri različnih narodih v istem času; marsikje je koval človek že orodje iz brona ali celo iz železa, ko se je drugod posluževal še kamnenega.

Prazgodovinske izkopine na Kranjskem so mnogoštevilne. Ta dežela zavzema med avstrijskimi kronovinami prvo mesto glede izrednega bogastva prazgodovinskih selišč. Večinoma se nahajajo te izkopine v kranjskem deželnem muzeju Rudolfinu v Ljubljani.

1875. l. so našli na Ljubljanskem barju prve stavbe na koleh, poleg teh pa tudi mnogo orodij iz kamna, kostij in rogov. Vse te izkopine izpričujejo, da so prebivali v teh krajih ljudje že v neolitiški dobi. — Prazgodovinske stavbe Ljubljanskega barja so pa hranile tudi mnogovrstne predmete bronaste dobe; izkopali so jih dalje še v Jurki vasi na Dolenjskem in na Velikem Otoku pri Postojni. — Izmed hallstattskih izkopin slovejo na Kranjskem zlasti one v Vačah pri Litiji, v Šmarjeti pri Novem mestu, v Podzemlju pri Metliki, na Roviščah pri Krškem in pri Mokronogu. — Latenske izkopine so našli pri Mokronogu in na Gradu pri Šmihelu blizu Postojne.

Na Primorskem so izkopali zlasti v Sv. Luciji pri Tolminu mnogo predmetov železne dobe.

Kulturna središča. Za poljedelstvo so bile pripravne zlasti nižine ob velikih rekah; na teh so se naselili razni narodi, tu so nastala kulturna središča, tako ob Nilu, med Evfratom in Tigridom, ob Hermu in Meandru v Mali Aziji, ob Indu in Gangu v Indiji i. dr.

V teh središčih je človek že ustanavljal države, prebivalci so se delili v poljedelce, živinorejce, obrtnike, trgovce, uradnike, imeli so že tudi razvite verske nazore in se pečali že s književnostjo in umetnostjo, skratka: postali so kulturni. Kulturnih narodov ne prištevamo več v prazgodovino, temveč v zgodovino.

Zgodovina.

Zgodovina ali historija (Geschichte, Historie) sledi prazgodovini kot druga doba človeštva. Navaja nam vse važne dogodke iz verskega, političkega, znanstvenega, umetniškega in gospodarskega življenja narodov. Zgodovina navaja dalje tudi vzroke in čas raznih dogodkov v urejeni zvezi. Tako zgodovino imenujemo pragmatiško ali genetiško.

Kakor prazgodovino osvetljujejo tudi zgodovino razna poročila in razni ostanki iz preteklega časa. Pravimo jim

zgodovinski viri (historische Quellen). Iz njih zajema zgodovina svojo snov. Ločimo jih v

poročila (Berichte), kakor: pripovedke, bajke, legende (životopisi svetnikov), napisi, listine, anale in kronike (zaznamki važnih dogodkov od leta do leta), biografije (životopisi), zgodovinske knjige i. dr.

Druga vrsta zgodovinskih virov so takozvani

ostanki (Überreste), kakor: orodje, orožje, denar, grbi, pečati, slike, kipi, stavbe, grobovi i. t. d.

O verodostojnosti zgodovinskih virov nas poučuje

zgodovinska kritika (historische Kritik). Ta mora pred nadaljno raziskavo in uporabo zgodovinskega vira dognati, ali smemo poročilu vira verjeti ali ne; tako n. pr. pri denarju, ali je pristen ali ponarejen; pri pisanih poročilih, ali je njih pisec vse tako napisal, kakor se je v resnici zgodilo, in ali je resnico mogel ali sploh hotel napisati; pri virih, ki so slične vsebine, pa se vendar v gotovih točkah razlikujejo, je treba določiti, kateri izmed teh virov je verodostojnejši.

V nadaljno raziskavo zgodovinskih virov nam rabijo takozvane *pomožne znanosti zgodovine* (historische Hilfswissenschaften). Te so poleg antropologije, lingvistike, mitologije in arheologije še:

numizmatika (Numismatik), nauk o denarstvu;
heraldika (Heraldik) o grbih;
sfragistika (Sphragistik) o pečatih;
epigrafika (Epigraphik) o napisih;
diplomatika (Diplomatik) o listinah;
bibliografija (Bibliographie) o zgodovinskih knjigah;
paleografija (Paläographie), ki nam tolmači izpremembo in razvitek starih pismen;
genealogija (Genealogie), nauk o izviru in sorodstvu zgodovinsko važnih rodov;
kronologija (Chronologie), ki nas poučuje o času zgodovinskih dogodkov, in slednjič
geografija (Geographie), ki nam opisuje njih pozorišča.

Zgodovino delimo v tri veke. Ti so:
stari vek (od najstarejših časov do 476. l. po Kr.),
srednji vek (476. do 1492. l.) in
novi vek (1492. l. do današnjega dne).

L. 476. po Kr. je razpadla zapadnorimska država, l. 1492. pa je odkril Krištof Kolumb Ameriko. Vendar ne smemo misliti, da sta ravno ti dve letnici tolike važnosti, da so jih zgodovinarji 17. stoletja smatrali za meji med starim in srednjim, oziroma med srednjim in novim vekom; vzrok te delitve je bil marveč ta, ker so se po omenjenih zgodovinskih dogodkih v obeh slučajih popolnoma izpremenile politiške in življenske razmere tedanjega kulturnega sveta.

Stari vek.

Pozorišče zgodovine starega veka so večinoma dežele okoli Sredozemskega morja, torej severna Afrika, zapadna Azija in južna Evropa; poleg teh tudi še Prednja Indija.

Narodi starega veka pripadajo v prvi vrsti kavkaškemu ali belemu plemenu. Delimo jih v Kamite, Semite in Indoevropce ali Indogermane.

A. Kamiti.

Kamiti so bili Egipčani, Libijci, Numidijci in Mavretanci. Izmed teh so postali v starem veku le Egipčani kulturen narod; zato je le njih zgodovina pomembna.

Egipčani.

Dežela. Egipet je bila ozka, podolžna dežela med Arabsko in Libijsko puščavo, med prvimi katarakti reke Nila pri Sijeni (Syene, sedaj Asuan) in Sredozemskim morjem. Egiptu sosednja dežela na jugu se je imenovala Etiopija ali Nubija. Površina Egipta je primeroma majhna (okrog 30.000 km^2), vendar pa je bivalo tu v času blagostanja približno 7 milijonov prebivalcev; to pa zaradi plodovitosti zemlje, ki jo provzroča *reka Nil.* Brez Nila bi bil Egipet puščava, kakor sta njegovi sosednji deželi na vzhodu in zapadu.

Zaradi rednega tropiškega deževja v porečju gorenjega Nila narašča voda reke vsako leto v gotovem času in poplavlja vso deželo Egipčanov od konca meseca junija do začetka oktobra. Tako se zemlja zadosti namoči. Kadar pa voda usahne, pušča za seboj mnogo plodnega blata, ki pognoji vso deželo. Te zemlje ni

treba dosti obdelovati; ko voda odteče, sejejo, meseca marca pa žanjejo. Dobroto Nilovo so poznali že stari Egipčani; zato so kopali prekope tudi v take kraje, ki jih voda o povodnji ni sama dosegla. Tako je nastalo Meridsko jezero v današnji deželici Fajumu (Fayum), kjer so shranjevali vodo o suši. Prekopi pa so zabranjevali tudi prevelike povodnji, ki bi kaj lahko opustošile polja v delti.

Stari Egipčani so razdelili Egipet takole

Gorenji Egipet med Sijeno in glavnim mestom Tebami (Thebae) ob Nilu. Še zdaj se nahajajo pri vasicah Luksorju in Karnaku velikanske razvaline veličastnih Teb, ki so imele „sto vrat“.

Srednji Egipet med Tebami in Memfido (Memphis); v tej deželi stoje še dandanes velikanske piramide, znaki nekdanje mogočnosti egiptovskih kraljev.

Dolenji Egipet, to je dežela Nilove delte. Pri Memfidi se je namreč razcepil Nil v 7 rokavov. V Dolenjem Egiptu so stala mesta Heliopola, Saïs, Peluzij; tem se je pozneje pridružila še Aleksandrija (Alexandria). Deželo med Helijopolom in Peluzijem so imenovali Gozen (Gosen). Sueškega prekopa še ni bilo; Egipet je bil torej tesno spojen z Azijo, h kateri so ga takrat tudi prištevali.

Politiško se je Egipet delil v več žup (Gau) ali nomov.

Stari Egipčani, narod kamitskega pokolenja, so bili pridno in miroljubno ljudstvo, čigar jezik je bil soroden semitskemu.

Viri. Zgodovina Egipčanov sega v četrto in tudi peto tisočletje pr. Kr. Vendar ne moremo o dogodkih najstarejše dobe določiti natanko časa, temveč moremo le dognati, da se je to ali ono dogodilo preje ali pozneje. To pa zato, ker Egipčani niso šteli let po gotovem času (kakor n. pr. mi od Kristovega rojstva), ampak po vladanju kraljev. Leto 663. pr. Kr. je prva gotova letnica v zgodovini Egipčanov; takrat namreč so prišli Egipčani prvič v dotiko z Grki.

Zgodovino Egipčanov črpamo iz raznovrstnih virov. V prvi vrsti pride tu v poštev

egiptovska pisava, ki se je razvila iz podobopisja, in jo imenujemo z grško besedo hieroglifi. Največ hieroglifov je ohranjenih na razvalinah egiptovskih stavb. Kadar so pa pisali Egipčani na papir, ki so ga izdelovali iz stržena rastline „papyrus“, so se posluževali hieratiške pisave, ki je bila skrčena hieroglifska

pisava. Poleg teh dveh so imeli še tretjo, najbolj skrčeno demotiško pisavo.

Raztolmačenje egiptovske pisave se je posrečilo šele v začetku 19. stoletja. Leta 1799. je namreč dobil o priliki Napoleonove vojne v Egiptu neki francoski častnik kamneno ploščo z grško, hieroglifsko in demotiško pisavo. Francoz Champollion (reci: Šan͡gpoljón͡g) in Nemec Lepsius sta bila pozneje najimenitnejša egiptologa.

Znameniti viri zgodovine Egipčanov so dalje *spomeniki,* kakor piramide, svetišča, palače, obeliski i. t. d.

Vera. Egipčani so bili mnogobožci (politeisti). Kot poljedeljci so bili odvisni od vremenskih sil. Zavest te odvisnosti se kaže tudi v njih veri.

Bogovi Egipčanov so bili ali dobri ali zli. Dobri bogovi so jim podeljevali plodovitost polja in obilne žetve, zli pa vročino in sušo. Posamezne župe, celo posamezna mesta so častila svoje bogove. Tudi je imel isti bog na raznih krajih razna imena. Boga *Pta* (Ptah) so najbolj častili v Memfidi; njemu je bil posvečen črni bik z belo liso na čelu, Apis, ki so ga častili po božje.

Amon (Ammon) je bil tebanski bog. Njegovo proročišče Amonij (Ammonium) se je nahajalo v oazi Sivi (Sivah).

Iz krajevnih bogov so se v poznejšem zedinjenem Egiptu razvili državni bogovi, med katerimi je užival najvišje češčenje bog *sólnca,* znan pod raznimi imeni, kakor Ra, Oziris, (Osiris) i. dr. Oziridova žena je bila boginja Izida (Isis), njuna sinova pa dobri bog Hor (Horus) in zli bog Set (grški Typhon).

Razen bogov so častili Egipčani tudi *svete živali.* Menili so namreč, da prebivajo v njih bogovi. Take živale so bile: mačke, psi, krokodili, ibisi, biki in več drugih. Tako versko naziranje zovemo fetišizem.

Egipčani so verovali tudi v *življenje duše po smrti.* A po njih mnenju je živela duša le tedaj, če se je ohranilo truplo nestrohnelo. Zato so mrtvece skrbno mazilili ter hranili maziljena trupla (mumije) v težko dostopnih krajih. Neštevilne mumije so se ohranile do današnjega dne; mnogo so jih prenesli v razne muzeje.

Duhovniki so pri tako bujno razvitem verskem življenju zadobili visoko oblast v deželi. Le oni so poznali čare in molitve, da

so z njimi mogli zagotoviti umrlim srečo tudi po smrti, kadar so stopili pred sodnika Ozirida.

Stavbarstvo Egipčanov je bilo v tesni zvezi z njih verskim in državljanskim življenjem. Zidiva so imeli zadosti, zakaj kamen sijenit (imenovan po mestu Sijene) je bil zato jako prikladen; da, narava jim je bila tudi pri napravi načrtov zgled: poševne bregove Nilove so posnemali pri zgradbi sten, razne rastline, kakor papyrus in lotos, pa pri okraskih stebrov. — Časih so izklesali poslopja tudi v skale.

Svetišča so gradili v čast bogovom. Imela so po več oddelkov. Ob poti do svetišča so postavljali na desni in levi strani sfinge, pred vhodom pa v nebo štrleče, iz enega kosa izklesane obeliske, poleg njih časih orjaške kipe sedečih oseb; vhod v svetišče sta tvorili dve stolpasti poslopji, imenovani pilona. Razni notranji oddelki svetišč so bili tako velikanski, da stoji v njih razvalinah dandanes marsikatera arabska vas.

Zidana svetišča so bila na pr. Amonovo svetišče v Tebah pri današnji vasici Karnaku. Velika dvorana tega svetišča je bila 90 *m* dolga, 50 *m* široka in njen strop je slonel na 134 stebrih, ki so bili do 21 *m* visoki ter merili v obsegu po 13 *m*. — Krasno zidano svetišče se je nahajalo tudi na otoku File (Philae) pri Sijeni.

Isklesano svetišče v nubijskem mestecu Ipsambulu je ohranjeno še danes.

Piramide presegajo v svoji velikosti vse stavbe sveta. V piramidah so bila trupla umrlih kraljev; služile so torej verskim namenom. Še danes je ohranjenih približno 70. Njih velikost je različna. Iz velikosti vsake piramide sklepamo, kako dolgo je vladal njen zgradilec, zakaj čimdalje je vladal kralj, tem višji je bil njegov grob, njegova piramida. Sestavljene so bile iz umetno rezanega kamena. Prazen prostor so imele le tam, kamor so položili kraljevo mumijo in kamor je vodil nizek ter ozek hodnik do nje. Vse drugo je bil sam kamen.

Največje tri piramide se nahajajo pri današnji vasici Gizeh v bližini nekdanje Memfide. Njih zgradilci so bili kralji Kufu (Chufu), grški tudi Cheops) Kafra (Chafra) in Menkera (Menkera). Kufuva meri v svoji temeljni stranici približno 130 *m* in je visoka 145 *m*.

Skalni grobovi so imeli enak namen kakor piramide. Neštevilno jih je še ohranjenih. Tudi vanje so polagali mumije.
Palače so služile posvetnim, državnim namenom. Največja je bila blizu Meridskega jezera, ki se pa ni ohranila do danes. To so Grki nazivali labirint.

Kiparstvo. Kakor stavbe so bili veličastni tudi kipi Egipčanov. Najbolj znani med temi so
sfingi z levjim truplom in človeško glavo. Posvečeni so bili vzhajajočemu solncu. Sfing pri Gizeju je 20 *m* visok in je imel v svoji notranjščini in med šapama dosti prostora za majhno svetišče. Dandanes se vidi samo še njegova glava, zakaj večji del trupla je zasul pesek. Ob 2 *km* dolgi cesti, ki je držala k svetišču v Tebah, so stali na obeh straneh sfingi, po 3 *m* oddaljeni drug od drugega. — Znamenita sta bila dalje takozvana,
Memnonova kolosa blizu Teb, predstavljajoča kralja Amenhotepa III. in njegovo ženo, visoka po 15 *m*. Egiptovski kipi so okorni in mrtvi, toda veličastni.

Slikarstvo je bilo pri Egipčanih najmanj razvita umetnost. Sicer so slikali v živahnih barvah raznovrstne dogodke iz zgodovine kraljev na stene stavb, toda brez perspektive.

Znanost in pesništvo Egipčanov sta dosegla že precej visoko stopnjo.

Duhovniki niso vršili samo verskih obredov, ampak so se pečali tudi z zdravilstvom in posebno še z astronomijo. Do zvezdoslovja so jih dovedle v prvi vrsti življenske razmere. Od Nilove poplave je bil odvisen uspeh obdelovanja polja. Treba je bilo torej natanko poznati čas naraščanja in upadanja vode; to pa s pomočjo koledarja. Določili so solnčnemu letu 365 dni. Egipčani so gojili dalje tudi geometrijo, ki so jo pridno uporabljali pri zgradbi prekopov (kanalov) in stavb. Astronomija in geometrija pa sta pospeševali tudi matematiko.

Življenske razmere. Egipčani so bili v prvi vrsti poljedelci in živinorejci. Pridelovali so raznovrstno žito, olje, vino, sadje in zelenjad. Pri delu so jim pomagale domače živali, kakor govedo in osli. Konja sprva niso poznali. — Pa tudi obrtnost (industrija) je cvetela, zakaj izdelovali so steklo in bombaževino, poleg tega so bili izvrstni kovinarji.

Ustava egiptovske države in politiška zgodovina. Egiptovska država je nastala na ta način, da se je združilo več

majhnih državic. Na čelu državi je stal kralj, imenovan farao. Občeval je z bogovi in je bil njih namestnik na zemlji. Beseda farao pomeni pravzaprav ves kraljev dvor z vsemi neštevilnimi uradniki. Največ vpliva so imeli duhovniki zlasti v poznejših časih, ko so stopili verski obredi v ospredje.

V Egiptu je vladalo nad 25 dinastij ali vladarskih rodovin. Politiško zgodovino Egipčanov ločimo v 4 dobe:

3500—2200 *Stara država* (*okoli 3500 do okoli 2200*) se je razvila iz več manjših držav. Po tradiciji jih je združil kralj Mena ali Menes; ta je stoloval v glavnem mestu Memfidi, ki ga je baje tudi on sezidal. Memfis je bilo središče države; odtod so pošiljali župane ali nomarhe v njih župe. Kralj Mena in njegovi nasledniki so bili absolutni vladarji, zapovedujoč čez življenje, smrt in imetje svojih podložnikov. Egipčani so jih častili po božje; veljalo je za največje odlikovanje, če je smel kdo kralju gledati v obličje. V tej dobi so vladali tudi zgoraj omenjeni gradilci največjih piramid: kralji Kufu, Kafra in Menkera (okoli l. 2800). Prav v teh stavbah vidimo najbolj neomejeno oblast vladarjev te dobe, zakaj brez nje bi ne bili mogli graditi tako mogočnih stavb.

Nekateri slabotni vladarji pa so izgubili ugled in kraljevi prestol so zasedli vladarji iz nove tebanske dinastije. Njih državi pravimo:

2200—1600 *Srednja država* (*okoli 2200 do okoli 1600*). Vlado srednje države ločimo v dve dobi.

1. *Doba procvita* je trajala kakih 400 let. V stari uradniški državi nezavisni plemenitniki so postali kraljevi vazali, država je dobila torej značaj fevdalne države. V tem času je vladal kralj Amenemhat III. (Amenemhat), ki je ukazal napraviti Meridsko jezero. Po tem zbirališču vode (meri = jezero) so imenovali Grki tega kralja tudi Merida (Moeris). Dal je graditi razne prekope, kakor tudi labirint ob Meridskem jezeru.

Mirnemu procvitu države so napravili konec semitski

2. *Hiksi*, ki so udarili okoli l. 1800. s Sinajskega polotoka v Dolenji Egipet in ga podjarmili. Hiksi (t. j. pastirski kralji) so vladali Egipčanom po načinu starih faraonov več nego 200 let; pripustili so tudi, da so se naselili Izraelci pod Jakobovim vodstvom v deželi Gozen. Z naselitvijo teh tujih narodov je dobila egipčanska kultura nov značaj, zakaj pomešala se je z azijsko; poprej

miroljubni Egipčani so postali bojeviti. Od Hiksov so dobili tudi konja.

Oblasti tujih Hiksov so se odtegnili že od začetka kralji domačini v Tebah, ki so okoli l. 1600 premagali in pregnali 1600—663
Hikse, tako da je nastala
nova država (*okoli 1600 do okoli 663*). Glavno mesto so postale sedaj Tebe. Egipčani, ki so si pridobili v bojih s Hiksi dovolj vojaške spretnosti, si niso osvojili samo Etijopije na jugu Egipta, temveč so podjarmili tudi celo Azijo do reke Evfrata. Zlasti se je odlikoval kralj Tutmozis III. (Thutmosis, okoli l. 1480), ki je vojeval 15 vojen. Slavni so bili tudi Ramezidi, ki se niso nič manj odlikovali v vojskovanju kakor v gradbi svetišč, obeliskov, pilonov i. dr. Z Ramzesom II. (Ramses, okoli l. 1300.), ki mu pravijo Grki tudi Sezostris, je prenehalo ofenzivno prodiranje Egipčanov v tuje dežele; država je začela propadati. Izraelci so se preselili pod Mozesovim vodstvom zopet v Palestino.

Vsled domače nesloge se je razcepila država v 9. stoletju v več malih držav, ki jih ni bilo težko premagati. Južnih dežel so se polastili Etijopci, severnih pa Asirci. Asirci so prepustili vlado knezom domačinom (pripovedka o dodekarhiji), izmed katerih je bil najimenitnejši Psametih. Z njim se prične
obnovljena država ali restavracija (*663—525*). 663—525

Psametih, ki je stoloval v Saisu, se je otresel s pomočjo Grkov asirskega podložništva ter zedinil še enkrat Egipet. Njegov naslednik

Neko je pospeševal zlasti trgovino ter dovolil tudi tujcem vstop v svojo državo; na njegovo povelje so objadrali Feničani Afriko, in on je prvi poizkusil napraviti prekop med Rdečim in Sredozemskim morjem. Toda baš bogastvo, ki so si ga pridobili Egipčani za Neka in njegovih naslednikov, je privabilo mogočne Perzijane. Takrat je vladal Egiptu

Psametih III., ki ga je perzijski kralj Kambiz premagal pri Peluziju (l. 525.). Egipet je postal perzijska provincija. 525

B. Semiti.

Semiti so bili Asirci in Babilonci, Izraelci in Feničani.

1. Asirci in Babilonci.

Dežela. Na Armenskem višavju izvirata reki sotočnici *Evfrat in Tigris* (Euphrates, Tigris). Po daljšem teku se približata druga drugi, na kar se zopet oddaljita in se končno združita v eno reko (danes imenovano Šat-el-Arab), ki se izliva v Perzijski zaliv. Severni del dežele, ki jo objemata Evfrat in Tigris, so imenovali v starih časih Asur (Assur), južni del pa Babilonijo ali Kaldejo (Chaldaea). Sveto pismo rabi za Babilonijo tudi ime Sinear. Grki pa so imenovali vso deželo Mezopotamijo, t. j. Medrečje, deželo med rekama; to ime se je ohranilo do danes.

Mezopotamija je bila jako rodovitna dežela. Njeno rodovitnost sta provzročala Evfrat in Tigris. Tudi tu so povodnji namakale zemljo in omogočile obilo pridelkov. Povodenj pa v Mezopotamiji ni nastala vsled deževja, temveč vsled kopnečega snega na Armenskem višavju od mesca marca do junija. Takrat se je namočila vsa zemlja in (kakor v Egiptu) je ostalo tudi tu dosti plodovite prsti, ki jo je nanesla voda.

Prebivalci stare Mezopotamije so spoznali že zgodaj velik pomen poplav, zato so delali prekope ter gradili nasipe. — Sejali so pšenico, ječmen, proso in lan. Plodovitost Mezopotamije se je ohranila le dotlej, dokler so bili prekopi in nasipi v dobrem stanju. Ko so v 13. stoletju prihrumeli divji Mongoli v te dežele in jih opustošili, je prenehala tudi rodovitost Mezopotamije. Voda, ki ni imela sedaj pravega dotoka in odtoka, je izpremenila velik del te dežele v nedostopna močvirja, kjer pogosto razsaja mrzlica.

Ugodnosti preplavljenja dežele pa se je pridružila tudi *ugodna zemljepisna lega.* Mezopotamija je bila s r e d i š č e med Črnim, Sredozemskim, Kaspijskim in Perzijskim morjem. Ceste od enega do drugega morja so držale skozi Mezopotamijo kot edino v e č j o r a v n i n o v Prednji Aziji.

Prebivalci Mezopotamije so bili sprva S u m e r i j c i in A k a d i j c i. Odkod so prišli, nam ni znano. S časom pa so se naselili v deželi S e m i t i in dobili vso oblast v svoje roke,

Viri. Zgodovino Asircev in Babiloncev nam osvetljuje najbolj njih takozvana

klinasta pisava (Keilschrift) Izumitelji te pisave pa niso bili omenjeni narodi sami, ampak praprebivalci Mezopotamije, S u m e r i j c i in A k a d i j c i. Tudi klinasta pisava se je razvila iz podobopisja. Asirci in Babilonci so pisali na lončene ploščice, ki so se mnogoštevilno ohranile. Klinasto pisavo so nas učili čitati šele v novejšem času asirijologi G r o t e f e n d, R a w l i n s o n, (r. Roálinsn) in S c h r a d e r.

Viri asirske in babilonske zgodovine so dalje raznovrstni *spomeniki,* ki so jih odkrili v preteklem stoletju iz izkopin B o t t a, L a y a r d (r. Lé-erd) i. dr. — Poleg navedenih virov, nam služijo tudi še

sveto pismo ter nekateri

grški in latinski pisatelji.

Vera Asircev in Babiloncev — istotako češčenje prirodnih sil — je bila dediščina po praprebivalcih.

Bogovi. Najvišji Bog je bil *Bel* (= gospod, Bel), bog svetlobe. Njegova žena se je zvala B e l i t (Belit). Poleg teh pa so imeli razni kraji svoje bogove. Najbolj znana sta bila

Asur (Assur) in boginja

Istar.

Kakor skoro vsi stari narodi, so prištevali tudi Babilonci in Asirci

solnce, mesec in *zvezde* med božanstva.

Z naraščajočim vplivom duhovščine je nastalo versko naziranje, da so razen bogov tudi

zli duhovi čudnih postav, ki se jih pa z molitvicami in čarami lahko premaga. Tako versko naziranje zovemo „š a m a n i z e m“. *Duhovniki* Asircev in Babiloncev so se zvali K a l d e j c i. Čuvali so stare verske obrede in žrtvovali bogovom. Posredovali so

tudi pri občevanju bogov z ljudmi. Zato so imeli med ljudstvom največ vpliva. Celo kralji se jim niso smeli zameriti. Obenem pa so gojili Kaldejci tudi znanost.

Stavbarstvo.

Kakor pri Egipčanih je služilo stavbarstvo tudi pri Asircih in Babiloncih deloma verskim, deloma državnim potrebam. Ohranilo se pa teh spomenikov ni toliko kakor v Egiptu, ker v Mezopotamiji niso imeli tako trdnega zidiva, kakor je bil sijenit. Asirci in Babilonci so zidali z opeko, ki so jo sušili na solncu ali pa žgali v pečeh. Da so pa bile zgradbe lepše in trdnejše, so obložili stene s kamnenimi ali alabastrskimi ploščami, ki so jih ali pisano pobarvali ali pa vdolbli vanje reliefe.

Med temi spomeniki je zlasti omeniti *svetišče Birs Nimrod* (= Nimrodov stolp), ki je bilo posvečeno bogu Belu. Vzpenjalo se je sedem nadstropij visoko v nebo. Njegove razvaline se nahajajo v bližini današnjega Bagdada. Podobnih svetišč je bilo mnogo.

Kraljeva palača v Kujundžiku pri nekdanji Ninivi ni imela sicer nobenega nadstropja, pa je bila vendar 16 *m* visoka. Strope takih palač so izdelovali iz brun, zato so bile dvorane veliko bolj dolge nego široke.

Leto za letom odkrivajo sedaj v Mezopotamiji velikanske razvaline, ki pričajo o nekdanji slavi.

Kiparstvo. V poštev pridejo v prvi vrsti raznovrstni *reliefi* na stenah svetišč in palač. Večinoma predstavljajo doživljaje kraljev v vojnah ali na lovu. Na teh reliefih vidimo krasna oblačila, vozove, orožje in razno orodje, ki so se jih posluževali kralji.

Razen reliefov pa so izklesavali Asirci in Babilonci tudi razne *živali s človeškimi glavami in ptičjimi perutmi,* največkrat leve ali bike, ki so jih postavljali kakor Egipčani svoje sfinge kot čuvaje pred vhode svetišč.

Izmed umetnosti je bilo pri Babiloncih in Asircih **slikarstvo** najmanj razvito. Služilo je večinoma le okrašenju reliefov.

Znanost in književnost. Asirci in Babilonci so imeli *knjižnice iz lončenih tablic,* popisanih s klinasto pisavo. Layard je odkril v Kujundžiku najstarejšo knjižnico sveta; le-ta

sestoji iz 22.000 tablic. Iz teh razvidimo, da so se pečali z gramatiko, s pravoslovjem in prirodoslovjem, z zgodovino in geografijo. Razen teh ved nahajamo tudi dela lirske vsebine (kakor himne, molitvice in izreke), dalje epska dela, ki opevajo kaj rada stvarjenje sveta. Zlasti znamenit je fragment o vesoljnem potopu, ki se zelo ujema s svetopisemskim sporočilom.

Astronomija se je razvila najprej pri Asircih in Babiloncih. Do tega jih je privedlo češčenje zvezd. Poznali so natanko tekanje planetov in določili so že naprej solnčne in lunine mrke. Razdelitev mesecev v tedne s 7 dnevi je takisto delo Kaldejcev. Dneve v tednu so imenovali po solncu, luni in planetih, kar se je deloma ohranilo še do danes (n. pr. v nemškem in v romanskih jezikih). Solnčna ura je njih izumitev.

Tekanje planetov je določalo po mnenju Asircev in Babiloncev usodo človeško. Iz tega naziranja se je razvila *astrologija*, s katero so poizkušali iz stanja zvezd prorokovati bodočnost. Astrologija se je ohranila še v srednjem in novem veku, da, še dandanes imamo knjige, ki prorokujejo ljudem bodočnost iz zvezdnega znamenja, v katerem so rojeni.

Da je pri tako zelo razvitih astronomiških znanostih služila Asircem in Babiloncem v prvi vrsti *matematika*, je umljivo. Računali so po seksagezimalnem zistemu: kar je pri nas (ki imamo dekadiški zistem) število 100, to je bilo pri Asircih in Babiloncih število 60. Po tem zistemu so delili krog v 360°, te na 60′ in te zopet na 60″, v čemur jih posnemamo tudi mi. Babilonci so imeli tudi enotno dolgostno, ploskovno in telesno mero.

Življenske razmere. Da so znali Asirci in Babilonci izkoriščati rodovitnost zemlje, na kateri so bivali, so kazali že s tem, da so kopali prekope in uravnavali poplave. To se jim je tudi povsem obneslo, zakaj žito je donašalo dvesto- do tristotero žetev. Bili so torej odlični poljedelci.

Poleg poljedelstva pa se je pri Asircih in Babiloncih pospela do visoke stopnje obrtnost in trgovina. Njih tkanine, preproge, umetno obdelane kovine, steklo, mazila i. dr. so bile razširjene po vsej Prednji Aziji.

Poznali so tudi vse za trgovino potrebne pripomočke, n. pr. uteži, ki so jih narejali tudi iz srebra in zlata.

Državne uredbe in politiška zgodovina. Akoravno so imeli asirski in babilonski kralji popolno oblast nad svojimi podložniki, vendar niso uživali toliko ugleda kakor egiptovski faraoni, zakaj ljudstvo jih ni smatralo za bogove, temveč le za njih namestnike. Po očetovi smrti je zavladal večinoma sin, torej je bilo kraljestvo dedno. Mesta in provincije so upravljali kraljevi namestniki.

Asirci in Babilonci so bili bojeviti. Zato so z vso pozornostjo vežbali vojaštvo, ki je bilo sestavljeno iz pešcev, konjenikov in bojevnikov na vozovih. Zaradi tega so imeli poleg kraljev in namestnikov tudi vojskovodje veliko veljavo. Podjarmljene narode so čestokrat odvedli s seboj in naselili v njih deželah domačine.

Že praprebivalci Mezopotamije, Sumerijci in Akadijci, so imeli dobro urejeno državo; na razvalinah te so ustanovili Babilonci svojo državo, Asirci pa so jim bili podložniki. Tej državi pravimo

stara babilonska država (okoli leta 3000 do okoli 2000). Nastala
3000 je okoli leta 3000 pred Kr. Ta država nam ni dosti znana. Bilo je več kraljev, ki so vladali v raznih mestih. Med temi sta bili najimenitnejši Ur in Babel (ali Babilon). Kralji so se mnogo
2200 bojevali med seboj, dokler ni bila vsa Babilonija okoli leta 2200 združena v rokah enega vladarja. Ta vladar je bil *Hamurabi,* ki je izdal prvi zakonik sveta. Mesto Babilon ob Evfratovih bregovih je postalo glavno mesto vse države. Obdajalo ga je velikansko zidovje.

Med tem pa so dobili na severu bivajoči Asirci tudi že svoje vladarje; stolovali so sprva v mestu Asuru ob Tigridu. V poznejših časih je postalo glavno mesto te države Niniva (Ninive), ki jo je baje ustanovil kralj Nin (Ninus); Niniva je po obsegu prekašala Babilon. Krasila so jo čarobna svetišča.

Asirci, bojevitejši od Babiloncev, so toliko časa napadali
1200 sosednjo babilonsko državo, dokler ni prišla okoli l. 1200. popolnoma v njih oblast. S tem se je pričela

asirska država (okoli 1200 do okoli 606). Zgodovina prvih stoletij te države je malo znana.

Sargon (722 do 705) je podjarmil v prvem letu svojega vladanja izraelsko kraljestvo Samarijo ter odvedel Izraelce v „asirsko sužnost“.

Sargonov sin in naslednik se je moral mnogo bojevati z uporniki, ki jih ni bilo malo, zakaj Asirci so ravnali s podjarmljenimi narodi jako kruto. Po dolgih bojih se mu je posrečilo upornike ukloniti. — Sargonov drugi naslednik je razširil svojo oblast tudi črez Egipet, a nekaj let po njegovi smrti se je posrečilo Psametihu zopet osvoboditi Egipet asirskega jarma.

Tedaj je jela asirska država razpadati. Pastirski Skiti, ki so prišli od severne strani, so jo napadali in pustošili okoli 20 let. To priliko so porabili Babilonci ter se zopet osvobodili. Njih kraljevski namestnik Nabopolasar, izvoljen za kralja, se je združil z medijanskim kraljem Kiaksarom (Cyaxares), in oba sta razdejala mesto Ninivo ter napravila asirski državi konec (606). Tej je sledila

nova babilonska država (*606—539*). Tigris je bil tedaj meja 606
med babilonsko in medijansko državo. Mesto Babilon je zopet zacvetelo. Njegov novi ustanovnik je bil

Nebukadnezar ali *Nebukadrezar* (604—561). Ta kralj je zacelil rane, ki so jih usekali Babiloncem Asirci. Sezidal je mnogo svetišč, utrdil mesta ter zgradil svoji ženi, rodom Medijanki, takozvane „viseče vrtove“. (Semiramida, žena kralja Nina, je bajeslovna oseba.) Leta 586. je podjarmil Judejo in odvedel 586
prebivalce in kralja Zedekijo v „babilonsko sužnost“. V zaščito države je baje sezidal na severu medijanski zid.

Nebukadnezarjevi nasledniki (561—539) so bili slabotni vladarji. Zato se tudi babilonska država ni mogla ustavljati takemu mogotcu, kakor je bil kralj sosednjih Perzijanov Kir (Kyros). Ta je podjarmil leta 539. babilonsko državo in napravil iz nje 539
perzijsko provincijo.

2. Izraelci.

Dežela. Izraelci, t. j. božji bojevniki, so stanovali sprva v Kaldeji. Odtod so se preselili okoli l. 2000. pr. Kr. pod vodstvom Abrahamovim v Palestino; zato jih je imenovalo že tu naseljeno ljudstvo Hebrejce, t. j. priseljence. Njih nova domovina *Palestina* je bila del Sirije. Na severu je segala do gorovja Libanona in Hermona (južnega konca Antilibanona), na

vzhodu in na jugu do puščave, na zapadu pa do morja. Na Hermonu izvirajoča reka

Jordan jo je delila v vzhodni del, ki je bil povečjem višavje, in zapadni del Kanaan, t. j. nižavje. Jordan teče skozi Meromsko in Genezaretsko ali Tiberijsko jezero ter se izliva v Mrtvo morje, najnižjo depresijo na zemlji.

Zapadna Palestina je bila rodovitnejša od vzhodne. Donašala je dosti žita, vina, sadja, olja in medu.

Palestino so delili v

štiri pokrajine. Te so bile:

1. Judeja (Judaea) z najimenitnejšim mestom Palestine, Jeruzalemom. Drugi kraji v Judeji so bili še: Jeriho (Jericho), Betlehem (Bethlehem) in edino pripravno pristanišče Palestine, Jope (Joppe, današnja Jafa).

2. Samarija (Samaria). Mesti: Sihem (Sichem) in Samarija (Samaria).

3. Galileja (Galilaea). Mesti Nazaret (Nazareth) in Tiberija (Tiberias).

4. Pereja (Peraea) na levem bregu Jordana.

Vir za prve čase izraelske zgodovine je večinoma *sveto pismo.*

Vera. V tej se razločujejo Izraelci od vseh narodov starega veka; bili so namreč enobožci (monoteisti). Njih edini Bog je bil *Jahve* (Jehova), obenem njih kralj. Častili so ga z molitvami in daritvami; v to so bili določeni posebni časi v letu. Večkrat so bili Izraelci na tem, da bi se udali malikovalstvu; do tega so jih privedli dogodki njih politiške zgodovine, a vendar so ostali zvesti svoji prvotni veri, ki so jo ohranili do današnjega dne.

Stavbarstvo. Za umetnosti Izraelci niso imeli dosti smisla. Najlepša stavba,

svetišče na gori Moriji (Moria) v Jeruzalemu ni bilo delo Izraelcev, temveč najetih Feničanov, ki so se pa pri zgradbi ravnali po načrtih egiptovskih svetišč.

Kiparstvo ali slikarstvo se pri Izraelcih že zaraditega ni moglo razviti, ker je bilo prepovedano častiti Jehovo v podobah.

Književnost. Kakor je vera Izraelcem zabranjevala umetnosti, tako pa je baš ona pospeševala književnost. Njena vsebina temelji skozinzkoz na veri v Jehovo. Književnost Izraelcev ločimo v zgodovinske, poetiške in proroške spise.

Zgodovinski spisi so popisovali ustanovitev države Izraelcev, ne oziraje se na druge narode. Taki zgodovinski spisi so bili n. pr.

Pentatevh ali pet Mozesovih knjig, ki so jih nabrali duhovniki v različnih časih po ustnih poročilih, listinah in zakonih.

Knjiga sodnikov, ki popisuje boje Izraelcev.

Dve knjigi kraljev, ki pripovedujeta o največji slavi, pa tudi o propadu države.

Poetiški spisi:

Knjiga Hiob opisuje notranje boje v Boga zaupajočega nesrečnika; kdo jo je spisal, nam ni znano. Prištevati pa jo moramo med najimenitnejše umotvore vseh narodov in vseh časov.

Psalmi, t. j. pesmi, ki so jih peli ob slovesnostih v svetišču.

Pregovori, znani pod imenom „Salomonovi izreki", so bili zbirka navodil k pravemu življenju.

Visoka pesem obsega svatovske speve.

Proroški spisi so učili ljudstvo, kako mora izpolnjevati božje zapovedi, če hoče biti srečno in zadovoljno. Prorokovali so, da pride sodni dan, ki bo ugonobil zlo, izvor vse nesreče.

Življenske razmere Izraelcev niso bile vedno enake. Sprva so se namreč pečali s poljedelstvom in živinorejo; občevanje z drugimi narodi, zlasti z Asirci in Babilonci, pa jih je učilo trgovine in obrtnosti; teh so se poprijeli s tako vnemo kot nobeden drug narod.

Državne uredbe in politiška zgodovina.

Država Izraelcev je bila teokratiška, to se pravi: Jehova ni bil samo edini bog, temveč tudi edini kralj. Po dvanajsterih sinovih Jakobovih se je ljudstvo delilo v ravno toliko rodov, izmed katerih je imel največjo veljavo rod Juda; od njega je dobil ves narod svoje tretje ime Judje ali Židje. Levijev rod je opravljal duhovna opravila, vsakratni poglavar Aronove družine pa je bil najvišji duhovnik.

Politiško zgodovino izraelske države delimo po narodovih vodnikih v štiri dobe.

Doba očakov ali patriarhov (okoli 2000 do okoli 1300). Po poročilu sv. pisma je bil najstarejši očak

Abraham, ki je privedel izraelsko ljudstvo iz Kaldeje v Palestino. Njemu je nasledoval kot voditelj njegov sin

Izak, temu pa

Jakob; tedaj je nastala v Palestini huda lakota, vsled katere se je izraelsko ljudstvo preselilo pod Jakobovim vodstvom v Egipet. Tu so vladali takrat Hiksi, ki so prepustili Izraelcem rodovito deželo Gozen. A tudi tu niso bili Izraelci zadovoljni, kajti faraoni so jih preveč zatirali. Zato jih je odvedel

Mozes, ki so mu bile dobro znane egiptovske vede, najpoprej na Sinajski poluotok, kjer pa se je Izraelcem slabo godilo. Večkrat jih je trla lakota. Na Sinajski gori so dobili tudi 10 zapovedi odtod pa so odrinili v deželo na levem bregu Jordana, kjer je Mozes umrl. Nasledoval mu je

Jozua. Pod njegovim vodstvom so si po ljutih bojih osvojili zopet Kanaan, obljubljeno deželo.

Doba sodnikov (okoli 1300 do okoli 1000).

Umljivo je, da Kanaanejcem ni bila všeč nova priselitev. Z vso silo so izkušali Izraelce pregnati. Pričeli so hude boje, ki so trajali kakih 200 let; Izraelci so se bojevali za svoj obstanek, zato imenujemo to dobo junaško dobo Izraelcev. Beda je prihajala tem hujša, ker so napadali deželo tudi sosednji Moabiti. Voditelji Izraelcev so se zvali v tem času šofetimi ali sodniki. Okoli l. 1000. pa so udarili na Izraelce od jugozapada Filistejci (po njih so imenovali Grki Palestino tudi Filistejo), ki so jim odnesli največjo narodno dragocenost, skrinjo zaveze. Tedaj je ljudstvo zahtevalo od sodnika Samuela, da naj pomazili Savla iz rodu Benjaminovega za kralja. S tem se je pričela doba kraljev.

1000 *Doba kraljev (okoli 1000 do okoli 930).*

Savel je premagal Filistejce in jim odvzel skrinjo zaveze. Tudi z drugimi narodi se je srečno bojeval, toda sprl se je z duhovniki, ker je gledal bolj na vojaštvo nego na versko življenje, in Samuel je pomazilil Davida iz rodu Judovega za kralja. Savel pa je Davida prisilil, da je moral bežati k Filistejcem. Nato je Savel obnovil vojno s tem narodom, a sedaj mu sreča ni bila mila: bil je premagan, na kar se je sam usmrtil. Tedaj se je vrnil in zavladal

David. Njegova vlada je doba procvita Izraelcev. Odnehati so morali vsi zunanji sovražniki, Libanon in Mrtvo morje sta bila odsihdob meji izraelskega kraljestva na severu in na jugu.

David je zlagal krasne psalme; Jeruzalem, ki ga je vzel Kanaanejcem, je postal glavno mesto. Sem so prenesli skrinjo

zaveze; na Sijonski gori (Zion) je zgradil David prekrasno kraljevsko palačo. Toda David se je navzel despotizma drugih orientalskih kraljev: čuvala ga je telesna straža in razne pokrajine so upravljali kraljevi uradniki.

Po Davidovi smrti je prevzel vlado njegov mlajši sin *Salomon* (Salomo). Bil je sicer miroljuben in moder vladar, a potrosil je mnogo denarja za krasne stavbe in za življenje na dvoru. Na gori Moriji so mu sezidali feničanski umetniki in delavci prekrasno svetišče. Vse to je plačalo ljudstvo z visokimi davki, kar je povzročilo občno nezadovoljnost.

Salomon je občeval tudi s sosednjimi kralji, n. pr. s kraljem Hiramom iz feničanskega mesta Tira. Ta dva sta pričela trgovino z deželo Ofir, bogato na zlatu, ki je bila najbrže v vzhodni Arabiji. Sicer je trgovina donesla Salomonu dosti dobička, a pospeševala je tudi razkošnost in zapravljivost na dvoru; zato se davki niso znižali; poleg tega je občevanje s politeisti škodovalo tudi vzvišenim verskim nazorom Izraelcev. Narodovih pritožb tudi ni hotel upoštevati Salomonov naslednik

Rehabeam. Tedaj si je ljudstvo samo pomagalo. 10 severnih rodov je odpadlo od novega kralja in ustanovili so svoje kraljestvo Izrael, Rehabeamu pa je ostalo na jugu kraljestvo Juda (okoli l. 930.). Ti dve kraljestvi imata odslej vsako svojo politiško zgodovino.

Doba razdeljenega kraljestva (okoli 930. do 722., oziroma do 586. l.). 930

Kraljestvo Izrael (okoli 930 do 722). Glavno mesto je bil Sihem, pozneje Samarija. A tudi sedaj ni prišlo kraljestvo do miru. Mnogo je bilo bojev s sosedi, mnogo pa tudi zaradi nasledstva na kraljevem prestolu. Kraljem je ugajal despotizem drugih držav, zato so pospeševali malikovalstvo, ki naj bi jim prinašalo večjih časti. Zoper njih namere sta nastopila proroka Elija (Elias) in Eliza (Elisa), ki sta svarila ljudstvo, naj ostane zvesto edinemu Bogu. Razpor med kralji in ljudstvom je prihajal vedno hujši.

L. 722. je prišel asirski kralj Sargon v izraelsko kraljestvo, razrušil Samarijo in odvedel večji del prebivalcev v „asirsko sužnost“. V izpraznjena bivališča so naselili Asirce, ki so se pomešali z ostalimi Izraelci v ljudstvo Samaritov, smrtno sovraženo od Judov. 722

Kraljestvo Juda (okoli 930 do 586). Jeruzalem je ostal še vedno glavno mesto. Kraljeva krona je ostala pri Davidovi

rodbini, a tudi tu so se vršili mnogoštevilni boji za nasledstvo. Proroka Jezaija (Jesaias) in Jeremija (Jeremias) sta sicer obvarovala Jude malikovalstva, a asirskemu ter babilonskemu nasilstvu se niso mogli ustaviti. Plačevati so jim morali najprvo
586 davek, l. 586. pa je premagal babilonski kralj Nebukadnezar zadnjega kralja Judov, Zedekijo (Zedekia). Oslepili so ga ter odvedli z večino naroda v „babilonsko sužnost“, ki je trajala do l. 537. Nevarnost politeizma med samimi politeisti je bila velika, a tudi v sužnosti so ohranili Judje vero v Jehovo po zaslugi prorokov Ecehijela (Ezechiel) in Danijela (Daniel). Kralj Kir je dovolil Judom, da so se vrnili v svojo staro domovino, kjer so sezidali na novo poprej razdejano svetišče.

3. Feničani.

Dežela. Fenicija se je imenoval severozapadni del Sirije. Ime je grško in pomeni toliko kakor „dežela škrlata“. Široka je bila komaj 4—8 *km*; dolga pa do 200 *km*. Gorovje Libanon jo je mejilo kot naravna meja na vzhodu, Karmel na jugu, na zapadu pa morje. Fenicija je bila sicer rodovitna dežela in je dajala dosti žita, sadja ter vina, ker pa je bila preozka, ni mogla rediti naraščajočega naroda. Zato so Feničani obrnili vso svojo pozornost na morje, čeravno obrežje ni imelo kaj pripravnih pristanišč. Znameniti mesti ob morju sta bili Sidon (Sidon) in Tir (Tyrus). Zadnje je imelo dva dela, en del na majhnem poluotoku, drugi del pa na otoku.

Na Libanonu so rastle cedre, ki so dajale izboren les za tesanje ladij. Kopali so pa v tem gorovju Feničani tudi železo in baker.

Viri za zgodovino Feničanov so
razni napisi v Feniciji; dalje
sv. pismo kakor tudi nekateri grški zgodovinarji, med njimi Herodot.

Vera Feničanov je bila podobna veri drugih Semitov, izvzemši Izraelce. Častili so božanstva, ki so pomenila prirodne sile. Najvišji bog je bil
Bal (Baal = gospod), bog svetlobe, ki je vse ustvaril; njegova

žena se je imenovala
Balat (Baalat); imela je pa še razna druga imena, kakor smo to videli tudi pri drugih narodih.

Pod imenom
Moloh (Moloch) je predstavljal Bal boga suše. Dali so mu podobo bika in mu žrtvovali tudi ljudi, zlasti otroke in mladeniče.
Melkarta (Melkart) so najbolj častili v Tiru. Imeli so ga za zaščitnika mornarjev in naselbin.
Astarta (Astarte), Balat Sidoncev, je bila boginja rodovitnosti.

Stavbarstvo, kiparstvo, slikarstvo in znanost so Feničani skoraj popolnoma zanemarjali. Pač pa jim je bil znan
črkopis. Feničani so zanesli alfabet na svojih potovanjih tudi v druge dežele. Od njih so ga dobili Grki, od teh Rimljani; od Grkov in Rimljanov pa ostali evropski narodi.

Življenske razmere.

Feničani se niso živili s poljedelstvom in živinorejo, za to je bila njih dežela premajhna. Nje leža med največjima kulturnima državama, Egiptom in Mezopotamijo, jo je ustvarila za pravo državo obrtnosti, trgovine in brodarstva.
Obrtnost je cvetela skoraj v vseh strokah, ki smo jih videli pri drugih orientalskih narodih. Steklarstva in loončarstva so se naučili pri Egipčanih, tkanja in vezenja pri Babiloncih. V izrezljavanju slonove kosti so bili pravi umetniki. Znali so ulivati železo; iz njega kakor tudi iz bakra in cina so izdelovali najrazličnejše okraske in dr. Kovinarstvo so prav posebno pospeševali domači rudniki. — Feničani so izumitelji barvanja na škrlat. Iz škrlatastega blaga so izdelovali dragocene obleke, preproge in zagrinjala. Za vse te izdelke pa je bilo treba odjemalcev. Zato se je pri Feničanih razvila živahna
trgovina, cvetoča kakor pri nobenemu drugemu narodu starega veka. Zaradi trgovine na suhem so gradili ceste, za trgovino na morju pa ladje. Les za ladje so jim dajale cedre z Libanona. Od Feničanov so se učili drugi narodi tesanja ladij in sploh brodarstva.

Trgovina Feničanov se je raztegala v daljne dežele; tržili niso samo s svojimi izdelki, ampak tudi z izdelki tujih narodov. Na morju so se ravnali podnevi po solncu, ponoči pa po zvezdi severnici. Njih ladje so jih nosile v Hispanijo, kjer so dobivali

srebro, v Britanijo po cin, na obalo Baltiškega morja pa po jantar; slonovo kost so kupovali v Indiji, dišave v Arabiji, žito in steklo v Egiptu; zlasti priljubljeno tržno blago so bili asirski sužnji, ki so bili posebno vztrajni, izurjeni in pokorni delavci. Egiptovski kralj Neko, ki je pospeševal trgovino, jim je ukazal objadrati Afriko, kar so Feničani tudi storili okoli l. 600. pr. Kr. V trgovini so rabili babilonske in asirske mere in uteži, ki so jih po njih spoznali tudi drugi narodi. V poznejših časih so jeli Feničani kovati iz španskega srebra tudi denar. Po Feničanih se je zanesla marsikatera azijska domača žival ali rastlina v Evropo.

Nekaj posebnega pa se bile *feničanske naselbine ali kolonije;* nastale so večinoma tudi zaradi trgovine. V tujih deželah, kamor so vozili Feničani svoje blago, so namreč ustanavljali takozvane faktorije, kakor jih imajo n. pr. dandanes velike evropske trgovine v Afriki. Iz teh so nastala sčasoma mesta, kjer so se Feničani stalno naselili. Večkrat pa so bili povod ustanovitvi kolonij tudi prepiri v domovini ali pregosta obljudenost. Take feničanske kolonije so razna še dandanes obstoječa mesta: Palermo, Malaga, Cadiz; najimenitnejša pa je bila Kartagina (Karthago) v severni Afriki, ustanovljena — kakor pripoveduje pripovedka — v 9. st. Sezidali so jo tirski izseljenci in baje kraljična Elisa (Elissa) ali Dido (Dido).

Državne uredbe in politiška zgodovina.

Kakor so bili Feničani imenitni obrtniki, mornarji in trgovci, prav tako pa so bili neznatni v politiškem življenju. Posamezna mesta so imela svoje kralje, ki so bili drug od drugega neodvisni. Izkazovali so jim visoke časti; poseben znak njihovega dostojanstva je bil škrlatasti plašč; a vsa ta čast je bila pravzaprav le navidezna, kajti kraljevo oblast sta omejevali aristokracija in duhovščina.

Mesto Sidon je imelo sprva največjo oblast. V 10. stoletju pa ga je prekosilo *mesto Tir,* kjer je vladal takrat kralj Hiram, Salomonov prijatelj. Čudovito lepe stavbe so krasile Tir.

Fenicijo so podjarmili najpoprej Egipčani, za temi Asirci, potem Babilonci in slednjič Perzijani. To se je zgodilo tem laglje, ker Feničani niso bili nikoli posebno bojeviti.

A tudi feničanska trgovina je začela propadati, ko so jeli z njimi tekmovati Grki; ustanovitev mesta Aleksandrije v Egiptu pa je feničansko trgovino popolnoma uničila. Trgovina Sredozemskega morja je imela odslej tu svoje središče, od Feničanov ni ostalo v tujih deželah nič drugega, nego kultura, ki so jo bili tja zanesli. Le tam, kjer so živeli še popolnoma neomikani narodi, kakor n. pr. v severni Afriki in Španiji, so se ohranile feničanske naselbine, pred vsemi Kartagina.

C. Indoevropci.

Indoevropci ali Indogermani se zovejo tudi Arijci. Kje je bila njih pradomovina, nam ni znano, najbrže v ozemlju severno od Kaspijskega jezera. Večinoma so obdelovali polje, nekateri pa so bili pastirji, kakršna je bila pač zemlja, na kateri so prebivali. Sčasoma so se razširila razna plemena po Evropi, druga pa po Aziji;

Azijski Arijci so Indijci in Iranci,

evropski Arijci pa Grki, Italci, Kelti, Germani in Slovani.

Vsi ti narodi so si sorodni po jeziku in po veri.

1. Indijci.

2000 **Naselitev Indijcev** v Indiji se je izvršila okoli l. 2000. pred Kr. Prišli so najbrže po Kabulovi dolini iz svoje pradomovine. Naselili so se v porečju Inda (Indus); po tej reki je dobil narod svoje ime. Priboriti pa so si morali ta bivališča šele po ljutih bojih s prvotnimi prebivalci te dežele, z Dravidi (Dravidas).

Viri indijske zgodovine so mnogoštevilni umotvori Indijcev na znanstvenem, književnem in umetniškem polju.

I. Zgodovina Indijancev v Indovi deželi
(okoli l. 2000 do 1300).

Indova dežela je pusta. Le oni del, ki ga imenujemo Pandžab (= peterorečje), je v tem oziru izjema. Tu so se naselili Indijci okoli l. 2000. Da življenje pri takih geografiških razmerah ni bilo kaj ugodno, si lahko mislimo; tudi boji z Dravidi so trajali še vedno dalje. Zato je imelo indijsko ljudstvo v tej dobi skozinkoz bojevit značaj. —

Vera Indijcev v Indovi deželi je bila češčenje prirodnih sil. Najvišji bog
Indra (Indra), bog svetlobe, je pošiljal na zemljo blagodejni dež in preganjal temo. Njegovo bivališče je bilo nebo. Na zemlji pa je bival
Agni (Agni), bog ognja in posredovalec med bogovi in ljudmi. — Duhovščina v tej dobi še ni imela nobene oblasti.

Živinoreja in poljedelstvo sta živili v tem času Indijce. Mogoče je, da so tržili na južni obali tudi že s Feničani in Egipčani.

Država Indijcev takrat še ni bila enotna; ljudstvo se je delilo v več rodov, in na čelu vsakemu rodu je bil kralj, ob enem vodnik v vojni in najvišji duhovnik.

II. Zgodovina Indijancev v Gangovi deželi
(od l. 1300. dalje.)

Docela so se izpremenile te razmere, ko so posedli Indijci po ljutih bojih okoli l. 1300. deželo ob reki Gangu (Ganges). 1300

Gangova dežela je zaradi redno nastajajočih monsunov, ki prinašajo obilo padavine, ena najrodovitnejših pokrajin na zemlji. To je vplivalo na Indijce tako, da se prične v tem času zanje novo kulturno življenje. Prva posledica osvojitve Gangove dežele je bila

razdelitev naroda v 4 kaste ali stanove:
1. kasta duhovnikov, ki so se zvali tudi bramani in so imeli največjo veljavo. Po rojstvu je že bilo določeno vsakomur, h kateremu stanu da pripada, nikdar ni mogel prestopiti iz enega v drugega.
2. kasta vojakov,
3. kasta redilcev, obstoječa iz poljedelcev, trgovcev in obrtnikov in
4. kasta služabnikov, h kateri so pripadali podjarmljeni narodi.

Vera. Izredna rodovitnost nove domovine je Indijce pomehkužila. Njih bojevitost je ponehala. Zemlja je obrodila brez posebnega obdelovanja. Zato tudi delo ni bilo več v číslih. Bramani so dobili najvišjo veljavo v deželi in pod njih vplivom

so se verske razmere popolnoma izpremenile. Stara arijska vera prirodnih sil je izginila in nadomestila jo je vera o odrešenju zemeljskega življenja, o smrti in o preporodu. To vero imenujemo
bramanizem. Brama (Brahma) pomeni toliko kakor „moč molitve". Z molitvijo se je človek lahko opral greha; z molitvijo in pokoro so mogli celo bogove k temu ali onemu prisiliti, kar nas spominja na šamanizem Asircev in Babiloncev. — Iz Brame, ki so si ga predstavljali Indijci kot poosebljeno molitev, je vse izšlo in z njim se bo enkrat zopet vse združilo. Čim spokorneje je živel človek, tem lažja bo ta združitev. Duše neočiščenih se bodo po smrti preselile z groznimi mukami v rastline, živali in druge stvari, in šele na ta način očiščene se bodo vrnile k Brami. Zato naj živi vsakdo čisto in spokorno, da bo preseljevanje njegove duše tem manj mučno. Živalsko meso uživati je bilo prepovedano, ker bi bilo mogoče, da biva v živali človeška duša.

Taki verski nazori so dovedli ljudstvo do strašne izpokorjenosti, ki bi jih rešila muk po smrti. Zemeljsko življenje je bilo zagrenjeno vsem kastam. Tem žalostnim verskim razmeram je na-
500 pravil konec okoli l. 500. pr. Kr.
budizem, ki ima ime po svojem ustanovitelju. Buda (Buddha) (= razsvetljenec) je bil kraljev sin. Ime mu je bilo Gavtáma. Živel je sprva razkošno, potem pa je ostavil očetov dvor in trpel mnogo pomanjkanja premišljujoč, kako bi rešil človeštvo hude vere. Naenkrat je nastopil in učil, da so vsi ljudje enaki in da je brezpomembno deliti ljudstvo v kaste. S tem ukom je pridobil zase v prvi vrsti najnižje kaste, ki so največ trpele. Dalje je učil tudi, da se človeku ni treba pokoriti na zemlji, temveč, da naj bo vsakdo usmiljen, potrpežljiv in naj se zatajuje; s tem bo pomagano vsemu človeštvu. Človeku se dalje ni treba bati, da se bo njegova duša po smrti z mukami preseljevala, ampak po smrti bo človek vstopil v „Nirvano" (Nirvana), prostor absolutnega miru, kjer mu bodo izginile vse misli.

Umevno je, da je Buda s tem ukom pridobil ljudstvo; budizem se je jel širiti po vsej Prednji Indiji. Le stan bramanov ali duhovnikov ni bil zadovoljen z budizmom. Bramani so prišli zaradi budizma ob vso veljavo. Zato so osnovali novo vero, ki se imenuje *novi bramanizen.* Ta je bil narodu bolj umljiv nego stari.

Izbrali so tri konkretne bogove, ki jih je ljudstvo poprej v nekaterih krajih najbolj častilo. Ti so bili Višnu, Šiva in Brama. Te so združili v takozvano trimurti, t. j. trojico. Brama je stvarnik vsega, Višnu vzdržnik, Šiva pa razdiralec. Zajedno z vpeljavo novega bramanizma so pa začeli bramani preganjati budiste. Imeli so toliko uspeha, da so budisti iz Prednje Indije izginili, le na otoku Ceylonu so se obdržali. Razširil pa se je budizem po Zadnji Indiji, Kitajskem, Japonskem, Tibetanskem in v Mongoliji ter postal prva svetovna vera.

Z bramanizmom v Prednji Indiji pa se je ohranila še do danes razdelitev naroda v kaste.

Iz verskih razmer Indijcev razvidimo, da so tako globoko posegale v človeško življenje, da se ne moremo čuditi, če je bila vsa druga kultura Indijcev tesno spojena z verskimi nazori.

Stavbarstvo se je pričelo šele z budizmom, zakaj stari abstraktni bramanizem ni zahteval konkretnih znakov vere. Prve stavbe so bile posvečene Budi. Te so bile:

stupe (stûpas), okrogle stavbe s kupolo, v katerih so se hranile relikvije Bude in njegovih učencev.

Pagode so bila svetišča, obstoječa časih iz več poslopij in prostorov postavljenih na prostem.

Skalna svetišča so bila vsekana v skale. Najimenitnejše svetišče te vrste je bilo pri Elori (Ellóra), v bližini današnjega Bombaya. Imenitno je bilo tudi skalno svetišče na otoku Elefanti (Elephanta) v Bombayskem zalivu. Ta svetišča so pa izdelali Indijci šele v drugi polovici prvega tisočletja po Kr.

Umetniške vrednosti pa nima nobena stavba Indijcev.

Kiparstvo in slikarstvo.

V teh strokah se je posebno kazala bujna fantazija Indijcev. Kipi in slike bogov so imeli po več glav in rok, vse se odlikujejo po izredni velikosti. Ker niso imeli mišic in okostja, se je videlo tudi v njih pomehkuženje naroda.

Znanost in književnost.

Indijci so imeli bogato literaturo (književnost). Njena vsebina je deloma posvetna, deloma pa verska.

Vede (= vedeti) so bile zbirke svetih pesmi, ki so segale deloma še v dobo Indijcev v Indovi deželi. Bile so nekako sv. pismo Indijcev.

Mahabarata (Mahabharata), imeniten narodni epos, je opeval boj in pogin junaškega rodu; nastal je v junaški dobi Indijcev in se ohranil po ustnem poročilu med narodom, dokler ga niso napisali.

Ramájana (Ramayana), tudi narodni epos, je opeval dela krepostnega Rame (Rama), Višnujeve inkarnacije (včlovečenja); Ramajana spada v dobo, ko so si Indijci osvojili Dékan.

Dramatika je bila razvita med azijskimi narodi edino le pri Indijcih. Najznamenitejši dramatik je bil Kalidasa (Kalidasa), čigar vzorna drama Sakuntalà (Sakuntala) je prestavljena skoro v vse jezike omikanih Evropcev.

Indijci se pa niso odlikovali samo v poeziji, temveč tudi v prozi. Mnogo so se pečali z matematiko. Njih izumitev je naznačenje vrednosti števil po mestu številk. Njih številke so zanesli Arabci v Evropo, zato jih imenujemo arabske številke.

Jezik starih Indijcev zovemo sanskrit. V njem se je ohranilo največ prvotnih indoevropskih oblik, zaradi tega je ta jezik posebno važen za primerjavo jezikov.

Življenske razmere nam deloma označijo že kaste. Poljedelstvo in živinoreja sta jim dajala živil. Razen teh pa se je znatno razvila tudi obrtnija: jeklo je njih izumitev; kovali so zlato, srebro, cin in baker. Njih tkanine iz bombaževine in svile so bile znane vsem narodom starega veka.

Indijci svojih izdelkov niso izvažali, ker so zaničevali inozemstvo, pač pa so prihajali inozemski trgovci v Indijo po izdelke te dežele. Tam so imeli prave trgovinske zadruge. Trgovina je donašala zlasti kraljem neizmerno bogastvo.

Državne uredbe in politiška zgodovina.

Bramani so tudi državno življenje vkovali v spone vere. V to svrho so izdali zakonik, kakor so ga po njih mnenju hoteli bogovi sami. Temu zakoniku se je morala ukloniti vsa Indija. Sicer pa Indijci tudi po osvojitvi Gangove dežele niso imeli enotne države, ampak več držav, ki so jim vladali kralji. Življenje na dvorih je bilo razkošno bogato in je pogoltnilo ogromne vsote. Zato so bili davki neusmiljeno visoki. Vsak delavec je moral en dan v mesecu delati zastonj. V 6. stoletju pr. Kr. so si osvojili Indijci Dékansko višavje. Z inozemstvom pa v politiškem oziru niso prišli v dotiko tja do dobe Aleksandra Velikega.

2. Iranci.

Dežela. Iranci so se na Iransko planoto priselili; prvotno so tam stanovali narodi turanskega pokolenja.

Iranska planota je mejila na severu na Kaspijsko morje in Turansko nižavje, po katerem tečeta reki Oks (Oxus, sedaj Amu-Darja) in Jaksart (Jaxartes, sedaj Sir-Darja). Na vzhodu je tvoril mejo Ind, na jugu Eritrejsko morje (Mare Erythraeum, sedaj Arabsko) s Perzijskim zalivom, na zapadu pa Tigris. Skoraj kroginkrog so oklepala Iransko planoto visoka gorovja, med katerimi je bil najbolj znan Paropamiz (Paropamisus mons), sedaj Hindukuš. V sredi je bila Iranska planota večinoma slana pustinja s pustinjskimi rekami, ki so posahnjevale v pesku. Najbolj rodovitna je bila Iranska planota na severnem in zapadnem robu, kjer je bilo kolikortoliko vlažno podnebje. Jugovzhodno stran je zavzemala Gedrozijska puščava (Gedrosia). Iranska planota se je delila v 3 dežele. Te so bile:

Baktrija; glavno mesto Baktra,

Medija; glavno mesto Ekbatana in

Perzija (Persis); glavno mesto Perzepol (Persepolis).

Razen tega sta bili važni tudi mesti Pasargade (Pasargadae) in Suze (Susa).

Vera. Na Iranski planoti je vladala Zaratustrova vera, ki se je razvila najprvo pri Baktrih. Od njih so jo dobili Medijani in Perzijani. To vero zovemo Zoroastrovo vero, vendar pa ne vemo, ali je bil Zoroaster, ki se zove tudi Zaratustra, zgodovinska oseba ali kako božanstvo. Po Zoroastrovi veri sta bila dva boga:

Ormuzd (tudi Ahura-mazda), bog svetlobe, resnice in čistosti ter

Ariman (Ahriman, tudi Angra-manju), bog teme, laži in zlobe. Oba se vedno bojujeta med seboj. Temu boju naj bi se pridružil tudi človek kot zaveznik Ormuzdov; v svoji duši naj bi krotil vse zlo, ne govoril nikdar laži, v naravi pa naj bi pokončaval nevarne živali, obdeloval polje, sadil drevesa i. t. d. Vpliv te vere na Irance je bil velik; ljubili so resnico in so bili gostoljubni ter usmiljenega srca.

Zoroastrova vera je ohranjena v sv. pismu Irancev, imenovanem Avesta. Pisana je v nekem vzhodnoiranskem narečju, po

imenu Zend. Ta vera pa je bila preveč abstraktnega značaja. Zato so Iranci častili tudi svoje stare indoevropske bogove, med katerimi se je posebno odlikoval *Mitra* (Mithra), bog nebeške luči. *Duhovniki* Irancev so se zvali magi. Bogov niso častili po svetiščih, kakor drugi narodi, temveč na prostem. Zato tudi umetnost ni služila v čast božjo. Kar se je ohranilo stavbnih, kiparskih in slikarskih spomenikov, kažejo skoraj vsi, da so bili namenjeni le kraljevim in državnim potrebam. Zato jih moremo umeti šele, kadar se seznanimo s politiško zgodovino Irancev.

Znanosti Iranci niso posebno gojili.

Življenske razmere. Irance je spodbujala k poljedelstvu že Zoroastrova vera. Trgovina je zacvela šele pozno in sicer po zaslugi nekaterih kraljev, kar naj nam predoči politiška zgodovina.

Politiška zgodovina Irancev.

Baktri politiško niso stopili nikdar v ospredje. Odlikovali so se samo v verskem oziru. Politiška zgodovina Irancev se prične šele s časom, ko so okoli l. 800. Medijani zasedli ono deželo, ki se je po njih imenovala Medija.

800—550 **Doba Medijanov (okoli l. 800 do 550).**

Medija je bila deljena sprva na več kneževin. To je bilo v času, ko je bila sosednja asirska država v najlepšem procvitu, ko so se klanjale asirskim kraljem skoraj vse države Prednje Azije. Enaka usoda je doletela tudi Medijane. Kmalu po ustanovitvi samostojne države so jih podjarmili Asirci (Sargon). A odvisnost od Asircev ni trajala dolgo. Po ljutih bojih so se je otresli Medijani že v 7. stoletju. Tudi Baktri in Perzijani so takrat postali Medijanom podložni; sicer so ohranili Perzijani, ki so se delili v več plemen, rodov in družin, svoje kralje, a ti so morali priznati vrhovno oblast Medijanov. Ti so bili torej v resnici gospodarji vsega Irana. Prav posebno se je povzdignila Medija, ko ji je vladal

Kiaksar (Cyaksares). Osvojil si je Armenijo (ob izviru Evfrata in Tigrida), potem pa se združil z babilonskim namestnikom Nabopolasarjem; skupno sta uničila nekdaj tako mogočno
606 asirsko državo (l. 606.). Oblast Medije na zapadu se je tedaj raztegnila do Tigrida. S tem pa Kiaksar še ni bil zadovoljen. Podjarmiti je hotel tudi Lidijce v Mali Aziji. Pričela se je huda

vojna, ki je razširila medijansko oblast na zapadu do reke Halija (Halys). Kiaksaru je sledil njegov sin *Astiag* (Astyages). Bil je krut in krvoločen vladar, zato pa tudi nepriljubljen. To priliko je porabil Mediji podložni perzijski kralj Kir (Cyrus, Kyros, kot tak od l. 558.). Uprl se je Astiagu in ga premagal pri Pasargadah l. 550. S tem je prenehala v politiški zgodovini Irancev doba Medijanov.

Doba Perzijanov (550—331). 550—331

Kir (558, oziroma 550—529) je bil iz plemena Pasargadov in iz rodu Ahemenovičev. Po bitki pri Pasargadah se mu je klanjal ves Iran, pa tudi vse že poprej od Medijanov uklonjene dežele. Kmalu na to se je zapletel Kir v vojno z Lidijci.

Lidijci so imeli svojo državo Lidijo (Lydia) v rodovitni dolini reke Herma (Hermus) v Mali Aziji. Halis je tvoril mejo med njihovo in medijansko državo. Lidijci so izumili denar ter prinesli Grkom nekatere izdelke azijske kulture. Grške naselbine na zahodni maloazijski obali so jim plačevale davek, le Milet (Miletus) je ostal samostojen.

Za kralja Kira je vladal Lidijcem Krez (Croesus), znan po svojem neizmernem bogastvu. Njegova prestolnica so bile Sarde (Sardes), kjer so častili na dvoru grške bogove. Kirova mogočnost je plašila Lidijce, Egipčane in Babilonce. Zato so sklenile te države zavezo zoper Kira. Pridružila se jim je tudi Šparta. Toda kralj Krez ni počakal zaveznikov, marveč pričel sam vojno s Kirom. Premagan se je vrnil Krez v Sarde, ki pa jih je jel Kir nenadoma oblegati. Prestolnica se mu je morala vdati, Kreza pa so vjeli in odpeljali v Medijo (546). Kir je ravnal z njim milo in ga imel za svojega svetovalca. (Pripovedka o Solonu in Krezu!)

Obenem z Lidijo pa so prišle pod Kirovo oblast po zaslugi njegovega poveljnika Harpaga (Harpagus) vse grške kolonije v Mali Aziji in na bližnjih otokih, izvzemši otok Sam (Samos). Njih upravitelji so ostali sicer domačini, takozvani tirani, a bili so vdani Kiru in so mu jamčili za vdanost in zvestobo svojih podložnikov. Mesta maloazijskih Grkov so cvetela in bogatela še dalje, a njih politiška moč je izginila. Največ slave pa si je pridobil Kir v vojni z

Babilonci. Perzijani so premagali Babilonce najpoprej zunaj mesta, nato pa so zavzeli tudi mesto Babilon; ž njim je prišla babilonska država v Kirovo oblast (539), obenem ž njo pa tudi 539

vse druge babilonske dežele: Fenicija in Palestina. Mesto Babilon je izvolil Kir za glavno mesto svoje države. Izraelcem, ki so bili v babilonski sužnosti, je dovolil, da so se smeli zopet vrniti v svojo domovino ter na novo zgraditi razrušeno Salomonovo svetišče.

Sedaj se je klanjala Kiru vsa Prednja Azija. S podjarmljenimi državami je ravnal milo. Obdržale so svoje kralje, svoje šege in svojo vero ter plačevale Perzijanom ne previsoke davke.

L. 529. je Kir umrl. O njegovi smrti so nastale razne pripovedke. Najbrže je padel v boju zoper pastirske narode na severu Irana. Pokopali so ga v bližini Pasargad, kjer je še ohranjen „Kirov grob“. Nasledoval ga je sin

Kambiz (Kambyses 529—522), ki je smatral za prvo nalogo *podjarmljenje egiptovske države.* Zato je ukazal Feničanom, da so mu stesali potrebnih ladij. Pridružil se mu je tudi tiran Polikrat (Polykrates) z otoka Sama. Maloazijski Grki so služili v Kambizovi vojski. Pred odhodom je dal Kambiz svojega brata Bardjo (Bardja), ki ga imenujejo Grki Smerdis, skrivaj umoriti, da bi se v njegovi odsotnosti ne polastil države. Potem pa je odrinil v Egipet. Takrat je vladal v Egiptu kralj Psametih.
525 Kambiz ga je premagal pri Peluziju (l. 525.), in Egipet je postal perzijska provincija. Sosednji Libijci (Libya) in v Kireni (Kyrene) bivajoči Grki so se uklonili Kambizu prostovoljno. Kmalu nato si je osvojil tudi Etiopijo. Čete, ki jih je poslal Kambiz v oazo Sivo, so se pa ponesrečile: nekaj jih je zalotil vihar in zasul s peskom, ostali so pomrli od lakote.

Medtem se je polastil perzijskega kraljestva mag, po imenu Gavmata, ki je bil podoben umorjenemu Smerdiju. Izdal se je za tega in kmalu so ga oklicali za perzijskega kralja. Ko je Kambiz to izvedel, se je vrnil proti domu. Toda na potu se je ranil z mečem in umrl (l. 522.). Pred smrtjo je zaupal skrivnost o Smerdijevem umoru sorodniku iz mlajše vrste Ahemenovičev, Dariju (Darius, Dareios). Takoj po prihodu domov je jel Darij z odličnimi Perzijani zasledovati krivega Smerdija (Pseudo-Smerdis). Po devetmesečni vladi so umorili tega uzurpatorja, in perzijski prestol je zasedel

521—485 *Darij* (521—485).

Izpremembo na kraljevem prestolu so hoteli podjarmljeni narodi porabiti v to, da bi se osvobodili perzijanskega jarma. Toda v 19 bitkah je premagal Darij vse upornike in ujel 9 kraljev.

Največ mu je dal opraviti Babilon, ki se mu je slednjič po dveletnem obleganju tudi uklonil. (Pripovedka o Zopiru [Zopyrus]). Tedaj je imela perzijanska država zopet isti obseg kakor pred Darijem. On pa jo je še povečal.

Najprvo se je obrnil proti Indiji, kjer je podjarmil nekaj plemen. Tudi severna Armenija se je morala ukloniti. Nil in Jaksart, Helespont in Ind so bile odslej meje Darijeve države. Nato je poizkusil podjetni kralj podjarmiti tudi nomadske Skite.

Skiti (Scythae) so bivali v nižini ob severni obali Črnega morja (= Pontus Euxinus). Maloazijski Grki so morali odpluti po Črnem morju do Istra (Ister = dolenja Donava) ter zgraditi most čez reko. Med tem pa je prekoračil Darij s svojo vojsko most čez Bospor (Bosporus). Pridružiti so se mu morali grški tirani, med njimi Histiej (Histiaeus) iz Mileta in Atenec Miltijad (Miltiades), ki je imel posestva na traškem Kerzonezu (Chersonesus). Preko Tracije (Thracia) in mostu čez Ister je Darij dospel srečno v deželo Skitov. Grkom, ki so ga spremljevali, pa je zapovedal stražiti most. Kralj je potem prodiral s svojo ogromno vojsko v deželo Skitov, ne da bi zadel ob njene prebivalce. Ti so se namreč vedno umikali pred njim v pustinje, za seboj pa uničevali vse, posebno živila. Tako je Darijevi vojski kmalu pošel živež. Morali so se vrniti. Ob Istru bi jih bila kmalu dohitela še hujša nesreča. Na prigovarjanje skitskih konjenikov in Miltijada so že hoteli Grki razdreti most. Histiej jih je še o pravem času pregovoril, da so opustili ta namen. Miltijad je seveda moral bežati, da bi ga ne zadela strašna kazen, Histieju pa je poplačal Darij zvestobo s tem, da mu je prepustil pokrajino ob reki Strimonu (Strymon) v Traciji, ki so jo z Makedonijo vred podjarmili Darijevi v Evropi ostali poveljniki.

L. 493. je pričel Darij vojno z evropskimi Grki. Pa tudi v tej ni imel sreče. Prvo brodovje je razbil strašen vihar ob Atoškemu rtu (Athos), l. 490. pa je Miltiad potolkel Perzijane na Maratonskem polju (glej str. 71).

Uprava države Perzijanov se je za Darijevega vladanja popolnoma izpremenila. Poprej po plemenskih knezih omejena kraljeva oblast je dobila zdaj značaj despotizma. Kralj se je nazival „kralj kraljev“ in častili so ga po božje. Darij je vpeljal na svojem dvoru strog ceremonijel. Kdor se je bližal kralju, je

moral pasti pred njim na kolena. Stoloval je v Suzah, Babilonu, Perzepolu ali Ekbatani. Varovala ga je telesna straža 10000 „vojakov nesmrtnikov“.

Darij je razdelil državo v več namestništev ali satrapij. Namestniki ali satrapi so mogli postati le Perzijani. Njih naloga je bila, upravljati satrapijo, soditi, pobirati davke in načeljevati vojakom. Le posebno udanim Perzijanom je podeljeval Darij ta dostojanstva. A tudi ti niso bili brez nadzorstva. Nadzirali so jih posebni uradniki-ogleduhi („kraljeve oči in ušesa“), ki so poročali kralju o početju satrapov. Sinove perzijanskih velikašev so vzgajali na kraljevem dvoru za poznejše imenitne službe. Darij je skrbel tudi za ugodno

gmotno stanje svoje države. V to svrho je gradil ceste, po katerih je vozila državna pošta. Na poštnih postajah je dal sezidati prenočišča. Pospeševal je trgovino ter izboljšal prekop med Rdečim morjem in Nilom. Uredil je dalje denarstvo. „Darejkos“ je imel veljavo približno 25 K. Zemljiški davek je bil odmerjen po rodovitosti satrapij. Le Perzijani niso plačevali nikakega davka.

Razkošnost na kraljevem dvoru in łakomnost satrapov pa sta zahtevali vedno večjih davkov. Poprej utrjeni narod se je pomehkužil, zato je jela perzijanska država po Darijevi smrti propadati.

Stavbarstvo. Omenili smo že, da so služile umetnosti pri Irancih večinoma le dvornim in državnim zahtevam. Perzijansko stavbarstvo se je v primeri z drugimi narodi pojavilo pozno, namreč v perzijski dobi. Stavbarstvo Perzijanov tudi ni samostojno, temveč kaže posnemanje stavbarstva onih narodov, s katerimi so prišli Perzijani v dotiko, predvsem Babiloncev, Asircev, Egipčanov in Grkov. Perzijanski spomeniki v stavbarstvu so:

Kirov grob v bližini nekdanjih Pasargad. Na sedmerih marmornatih stopicah stoji malo poslopje, v katero so položili Kirovo truplo.

Kraljevi grobovi v 300 *m* visoki skalnati steni blizu Perzepola so iz Darijevega časa.

Kraljeva palača v Perzepolu je bila najkrasnejša stavba v Perziji. Sezidana je bila iz marmorja, okrašenega z raznimi reliefi. Aleksander Veliki je dovolil Grkom to palačo zažgati za osveto,

ker so jim Perzijani poprej sežgali in razrušili mnogo svetišč. Iz razvalin se vzpenjajo še danes do 20 *m* visoki stebri.

Kiparstvo Perzijanov se je največ odlikovalo v reliefih, ki pričajo tudi o posnemanju Asircev. Med njimi je najimenitnejši *Behistunski relief,* to je 90 *m* visoka skalnata stena ob cesti iz Ekbatane v Babilon, imenovana po gori Behistun. Darij je ukazal to steno izgladiti, potem pa izklesati na njej relief, ki predstavlja njega stoječega na Psevdo-Smerdiju, za tem pa 9 ujetih kraljev. Nad vsemi plava Ormuzd. Klinasta pisava na reliefu pripoveduje, kako je Darij premagal upornike, ko je zasedel prestol. *Velikanski živalski kipi*, ki so bili postavljeni pred vrata palač kot čuvaji, pričajo o posnemanju asirskega kiparstva.

Slikarstvo je bilo malo razvito; ohranil se ni noben spomenik te vrste.

3. Grki.

Grška dežela.

Suha zemlja. Južno Evropo tvorijo trije poluotoki; med njimi imenujemo vzhodnega po gorovju Balkanu Balkanski poluotok. Na severu je širši nego na jugu, ki ga zavzema Grecija.

Meje Grecije so bile: na severu Ilirija (Illyria) in Macedonija (Macedonia), na zapadu Jonsko morje (Mare Jonium), na vzhodu pa Egejsko morje (M. Aegaeum), čigar severni del je imel tudi ime Traško morje (M. Thracicum).

Ambraški zaliv (Sinus Ambracicus) na zapadu in Malijski zaliv (S. Maliacus) na vzhodu sta ločila Severno Grecijo od Srednje Grecije; to pa je ločil od Južne Grecije ali Peloponeza (Peloponnesus) Korintski zaliv (S. Chorinthiacus) na zapadu in Saronski zaliv (S. Saronicus) na vzhodu.

Severna Grecija je imela dve pokrajini. Zapadno so imenovali Epir (Epirus), vzhodno pa Tesalijo (Thessalia).

1. Epir je bila gorata dežela z bojevitim, telesno utrjenim prebivalstvom. Ker so te narode ločila razna gorovja od ostale Grecije, so posegli le redko v politiško življenje Grkov.

2. *Tesalijo* je ločilo od Epira gorovje Pind (Pindus). Poleg Pinda so obdajale Tesalijo še druge gore in gorovja, med katerimi omenimo le 2985 *m* visoki Olimp (Olympus) in Oso (Ossa). Tako je ta pokrajina prava kotlina s plodovitimi ravninami, ki so zlasti pripravne za konjerejo. Namaka jo reka Penej (Peneus), ki nedaleč od svojega izliva teče po slikoviti dolini Tempe (Tempe) med Olimpom in Oso. Važnejša mesta so bila Larisa (Larissa), Farzal (Pharsalus) in Jolk (Jolcus).

Tesalci so ljubili viteške boje, lov in pojedine, bili so tudi gostoljubni in odkritosrčni, toda za celokupnost grškega naroda niso imeli smisla.

Tesalijo je vezala s Srednjo Grecijo le ena pot, ki je držala skozi slavnoznane Termopile (Thermopylae = gorka vrata), dve uri hoda dolgo sotesko med goro Eto (Oeta) in morjem, kjer se je komaj ognil voz vozu. Umljivo je, da so bile Termopile potemtakem izredne strategiške važnosti.

Srednja Grecija se je zvala tudi Helada (Hellas). Njene najvažnejše pokrajine so bile:

1. *Dorida* (Doris);

2. *Fokida* (Phocis); na znožju gorovja Parnasa (Parnassus) je stalo mesto Delfi (Delphi), ki so jih smatrali Grki za središče zemlje. Mesto je bilo sezidano med pečinami; v njem se je nahajalo slavnoznano Apolonovo proročišče.

3. *Beocija* (Boeotia); v središču te pokrajine se je razprostiralo Kopajsko jezero (Copais Lacus), čigar voda je poleti izginila po podzemeljskih votlinah v morje, liki Cerkniško jezero. Beocija je imela plodovite ravní, ki so donašale dosti žita. Razentega so držale skoz njo važne ceste od morja v notranje dežele.

Glavno mesto Beocije so bile Tebe (Thebae) z gradom Kadmejo (Cadmea). Druga važna mesta so še bila Plateje (Plataeae), Levktra (Leuctra) in Keroneja (Chaeronea).

4. *Atika* (Attica) je bila najimenitnejša pokrajina cele Grecije. Gora Pentelik (Pentelicus) na severovzhodu pokrajine je dajala krasen marmor za stavbarstvo in kiparstvo, rožnati Himet (Hymettus) je slul po medu, Lavrij (Laurium) v južnem kotu pa po srebrovem rudniku. Najjužnejša točka Atike je bil Sunijski rtič (Sunium Pr.).

Atika ni bila posebno rodovitna dežela. Glavni pridelki so bile olive, smokve, med in vosek. V času največjega blagostanja

je prebivalo tu približno 250.000 ljudi (primerjaj s sedanjo Kranjsko!).

Glavno mesto Atike so bile Atene (Athenae), sezidane okrog griča z gradom Akropolo (Acropolis). Atene so imele 3 pristanišča, ki so bila oddaljena od mesta uro hoda. Največje je bil Pirej (Piraeus), kjer so bile velike prodajalnice, prenočišča in skladišča. Poleg Aten je omeniti še Elevzino (Eleusis) in vas Maraton (Marathon).

Južna Grecija ali *Peleponez,* sedaj Moreja (Morea), je bila povsem gorata dežela. Z ostalo Grecijo jo je vezalo Korintsko medmorje (Isthmus), ki so ga pa sedaj prekopali.

1. *Korintija* (Corinthia) ob Istmu je bila bogata deželica; glavno mesto Korint (Corinthus) je imelo živahno trgovino in obrtnost; na visoki skali je čuvala mesto trdnjava Akrokorint (Acrocorinthus).

2. *Arkadija* (Arcadia) je bilo višavje sredi Peloponeza. Kroginkrog so jo obdajala visoka gorovja, od katerih sta se cepili proti jugu gorovji Taiget (Taygetus) in Parnon (Parnon).

Arkadija je bila edina dežela v Peloponezu, ki ni dosegala morja. Pokrivali so jo gozdi, pa tudi plodovitih pašnikov je imela dosti. Prebivalci so bili večinoma pastirji, ki so pa tudi večkrat vstopili v tujo vojsko kot najemniki (kakor Švicarji v srednjem in novem veku!).

Mesta: Mantineja (Mantinea) in Megalopola (Megalopolis).

Arkadijo so oklepale prelepe pomorske dežele. Na severu:

3. *Ahaja* (Achaia). Ljudstvo se je pečalo s trgovino, poljedelstvom in obrtnostjo.

4. *Elida* (Elis), rodovitna in izvrstno obdelana dežela; nje blagovitost je povečalo še to, da je iz verskih ozirov ni smel nihče napasti z vojno. Tu je slovela Olimpija (Olympia) z Zevsovim svetiščem.

5. *Mesenija* (Messenia) ob Mesenskem zalivu (S. Messeniacus) je bila tudi rodovitna, pa malo obljudena. Mesena (Messene) je stala ob trdnjavici na gori Itomi (Ithome), na severu je branila pokrajino trdnjava Ira (Ira). Na zapadu je bilo pristanišče Pil (Pylos).

6. *Lakonija* (Laconia) ob Lakonskem zalivu (S. Laconicus) je bila v Peloponezu to kar Atika v Heladi. Napajal jo je

Evrota (Eurotas), izvirajoč na arkadskem višavju. Ob njem so se razprostirale plodovite ravnine, sicer pa je bila Lakonija precej gorata.

Glavno mesto Šparta (Sparta ali Lacaedemon) je obsegalo pet vasi brez obzidja. V času procvita je štela približno 60.000 prebivalcev.

7. *Argolida* (Argolis) ob Argolidskem zalivu (S. Argolicus) je bila skalnata in malovodna dežela. Mesti Mikene (Mycenae) in Tirins (Tyrins) sta bili sezidani že v 14. ali 15. stoletju pr. Kr. Glavno mesto so bili Argi (Argos).

Podnebje in pridelki Grecije.

Podnebje Grecije ni bilo povsod enako; precej veliko vročino, ki bi jo morala imeti dežela zaradi svoje geografične lege, so zmanjševala mnogoštevilna gorovja, tako da je snežilo skoraj po vsej Greciji, seveda je sneg hitro skopnel. Na drugi strani pa je bližina morja omiljevala podnebje, zakaj malo je v Greciji točk, ki so več kot 100 *km* oddaljene od morja.

Gorovja, ki so imela različno smer, so delila Grecijo v mnogoštevilne pokrajine, pa tudi v različnih pokrajinah provzročala različno podnebje. Splošno pa je bilo podnebje Grecije milo, čeravno nekoliko presuho. Zrak je bil čist, nebo vedro in prozorno.

Pridelki Grecije so bili seveda odvisni od podnebja in lastnosti tal raznih pokrajin. Zato tudi niso bili povsod enaki. Zemlja je zahtevala od prebivalcev mnogo truda, da je rodila. Najrodovitnejše so bile ravnine, manj pa gorske dežele.

Izmed žit je dajala zemlja največ ječmena, pšenica je uspevala le v Beociji, Tesaliji in Meseniji, tako da je Grkom primanjkovalo žita in so ga morali uvažati iz drugih krajev. Razen teh pa so redile Grke tudi oljika, smokva in trta, izmed domačih živali pa predvsem ovca in koza. Tudi ribištvo je prinašalo precej dobička.

Gozdov je bilo v Greciji malo, zato so morali les za ladje dobivati od drugod.

Bližina morja in izredna členovitost Grecije sta pospeševali brodarstvo, ki se je moglo tembolj razvijati zaradi obilih otokov v bližnjih morjih, kjer se je videlo skoro povsod z enega otoka na drugega.

Grški otoki.

Grecijo je obdajal od vseh strani venec skoro neštevilnih otokov. Po velikosti so bili različni, tako tudi po plodovitosti in važnosti za grško zgodovino. Bili so ali osamljeni ali v skupinah.

1. *Jonski otoki* v Jonskem morju:

Korkira (Corcyra), sedaj Krf ali Korfu, je rodila dosti olja in vina. Na njej so ustanovili pozneje Korinčani več naselbin.

Itaka (Ithaka), majhen skalnat otok.

Kefalenija (Cephallenia),

Zakint (Zacynthos, Zante), najlepši izmed Jonskih otokov in bogat olja ter vina.

2. *Kitera* (Cytera) na jugu Peleponeza.

3. *Salamina* (Salamis) *in Egina* (Aegina) v Saronskem zalivu.

4. *Kreta*, skoro tolika kakor Kranjska, je imela kaj rodovitne ravnine in je bila zato gosto obljudena. (Po Homerju 100 mest!).

5. *Kikladi* (Cyclades), t. j. „v krogu razpostavljeni“ okoli svetega otoka

Dela (Delos), ki je bil najmanjši med njimi.

Par (Paros) je slovel po svojem marmorju,

Naks (Naxos) pa po izvrstnem vinu.

Kikladi niso nič drugega nego vrhovi pod morjem nadaljujočih se atiških in drugih gorovij.

6. *Sporadi* (Sporades), t. j. raztreseni otoki ob južnem delu zapadne Male Azije:

Hij (Chios), posebno plodovit za smokvo in trto.

Sam (Samos) s cvetočo trgovino in obrtnijo.

Kos (Cos) in

Rod (Rhodos), kjer so posebno gojili umetnosti.

7. *Evbeja* (Euboea) je bila jako rodovitna dežela. Na zapadni obali je imela mnogo mest, med njimi so bila posebno znana: Kalkida (Chalcis) in Eretrija (Eretria).

8. *Traški otoki* v Traškem morju na jugu Trakije (Thracia), ki sicer po svoji zemljepisni legi niso pripadali h Greciji, pač pa deloma kot grške naselbine ali pa zaradi tesne zveze z Grki.

Taz (Thasos) z zlatimi rudniki.

Lemen (Lemnos), kjer so izdelovali najboljše orožje.

9. *Otoki ob severozapadni obali Male Azije* so bili jako rodovitni in gosto obljudeni.

Tened (Tenedos),

Lezb (Lesbos); mesto Mitilena (Mytilene) je slulo po svoji omiki.

Otoki Egejskega morja so bili velike važnosti, ker so vezali Evropo z Azijo kakor stebri velikanskega mostu. Traške in otoke ob severo-zapadni obali Male Azije pa so smatrali — zlasti Atenci — za najvažnejšo posest, zakaj oni so čuvali dohod v dežele, odkoder so dobivali žito, ki so ga imeli doma premalo.

Po morski ožini Helespontu (Hellespontus) je držala pot med Traškim Kerzonezom (Chersonesus Thracica) in Malo Azijo v Propontido (Propontis); odtod pa se je prišlo skozi reki podobni Bospor (Bosporus) v Črno morje (Pontus Euxinus).

I. Najstarejša zgodovina Grkov

(okoli 2000 do okoli 1000).

Najstarejšo zgodovino Grecije delimo v tri dobe.

A. Trojanska doba.

(okoli 2000 do okoli 1500).

Ime ima ta doba odtod, ker so odkrili največ izkopin iz tega časa v maloazijskem mestu Troji (Troia). Te izkopine nam kažejo, da prebivalci Grecije takrat še niso poznali kovin, živeli so torej še v prvi ali kamneni dobi svoje prazgodovine.

Praprebivalci Grecije so bili po poznejših grških poročilih Pelazgi. Natančnih podatkov o njih nimamo. Le to vemo zanesljivo, da se je tako imenoval narodič, ki je bival v Tesaliji.

Grki ali Heleni, kakor jih imenujemo v poznejšem času, so se priselili v Grecijo v prazgodovinski dobi. Najbrže so prišli od severne strani. Podrobnosti o tej naselitvi nam niso znane. Natančneje nas poučuje o zgodovini Grkov šele naslednja doba.

B. Mikenska doba.

(okoli 1500 do okoli 1000).

Ta doba ima svoje ime tudi od kraja, kjer so dobili največ izkopin. V mikenski dobi so ustanovili Grki — že pod vplivom

orientalskih narodov — več držav na vzhodni obali Grecije. Nastalo je več kulturnih središč, kakor v Argih, Tirintu, Mikenah, Tebah, Orhomenu i. dr.

Zgodovinski viri mikenske dobe so: vera Grkov, grške pripovedke in Schliemannove izkopine.

1. vera Grkov; o njej zajemamo podatke iz Homerjevih in Heziodovih epov.

Homerjeva in Heziodova dela še niso bila napisana v mikenski dobi; vendar jih smemo uporabljati kot zgodovinske vire tega časa, ker so produkt večstoletnega narodnega pesništva, seveda le, če po previdnosti odstranimo to, kar je bilo pridejanega tem pesnitvam v poznejšem času.

Postanek sveta razlaga Homer iz Okeana (Oceanus), ki je obdajal zemljo in morje, Heziod pa iz Kaosa (Chaos), t. j. teme. Iz teh so nastali Giganti in Titani, med katerimi sta bila Kron (Kronos) in Reja (Rhea) najimenitnejša. Njuni otroci so bili Zevs, Pozejdon in Had.

Kron, bog časa, je (liki temu) pogoltnil svoje otroke, a Zevs se je rešil, prisilil svojega očeta, da mu je vrnil pogoltnjene brate, potem pa je pahnil Krona ter vse druge Titane in Gigante v temni Tartar. Tedaj so si razdelili ostali bratje vlado sveta tako, da je vladal Zevs v Olimpu, Pozejdon na morju in Had v podzemlju. Grki so torej razločevali tele vrste bogov:

a) Olimpijski bogovi, tako zvani, ker so po mnenju Grkov bivali na Olimpu. Uživali so ambrozijo in nektar.

Zevs (Zeus) je bil oče bogov in ljudi. Vladal je nebu, provzročal vetrove in viharje ter podeljeval zemlji dež, sneg in solnčno svetlobo. Od Zevsa so prejemali kralji svojo oblast. Čuval je pravice države, družine in ljudi, tujci so bili pod njegovim varstvom, s svojim blagoslovom je množil imetje ljudi. Njegovo proročišče se je nahajalo v Dodoni (Dodona) sredi Epira. Zevsu je bil posvečen orel.

Hera (Hera) je bila Zevsova žena in zaščitnica zakona. Njej je bil posvečen pav.

Palada Atena (Pallas Athene), Zevsova hči, je skočila iz njegove glave oborežena s šlemom, ščitom in kopjem. Sprva so jo imeli Grki za boginjo bliska, in kot taka je bila boginja boja ter zaščitnica razumnega vojskovanja; ker so oblaki podobni tkanini, je bila tudi boginja ženskih ročnih del in modrosti. Bila je

zaščitnica mest, zlasti Aten; zato so hranili njeno podobo „paladij“ po mestnih gradovih. Njej sta bili posvečeni oljika in sova.

Apolon (Apollo), Zevsov sin, je bil bog solnca; kot tak je črtil in kaznoval nečistost. Oborožen je bil s pušico in lokom, ki je z njima usmrtil zmaja Pitona (Python); zato ga imenuje Homer „Pitijca“. Rodil se je na otoku Delu, ki je bil zato Grkom svet. Apolon je bil dalje tudi bog pesništva, petja in mantike (proroštva). Njegovo proročišče se je nahajo v Delfih, kjer je prorokovala svečenica Pitija (Pythia), sedeč na zlatem trinožcu omamljena od plinov, prihajajočih iz zemeljske odprtine. Na bližnjih gorah Helikonu in Parnasu so bivale devetere modrice (Muze), zaščitnice vede in umetnosti ter Apolonove spremljevalke. Njemu je bila posvečena lavorika.

Hefajst (Hephaestus) je bil bog zemeljskega ognja in izumilec kovinarskih umetnosti. Ognjeniki so bili njegove delavnice, Kiklopi njegovi pomočniki.

Artemida (Artemis), deviška sestra Apolonova, je bila boginja lune, zaščitnica divjačine in lova.

Ares je bil bog divje vojne in klanja;

Afrodita (Aphrodite), Hefajstova žena, je bila boginja ljubezni in lepote,

Hermej (Hermes), bog brzih vetrov in božji poslanec.

Hestija (Hestia), Zevsova sestra, je ščitila domače ognjišče in državna poslopja.

Z nebom, čigar vladarji so bili olimpijski bogovi, je bila v zvezi zemlja; tu so vladali

b) zemeljski bogovi:

Demetra (Demeter), mati zemlje, je budila iz zemlje rastlinstvo in pospeševala rodovitost. Njo so častili posebno v Tesaliji in v Elevzini (Eleusis) v Atiki. Tu je bila zlasti znamenita sveta cesta, ki je držala k Demetrinemu svetišču in so jo krasili mnogi spomeniki.

Perzefona (Persephone), Demetrina hči, ki jo je ugrabil podzemeljski bog Had in jo odvedel v svoje kraljestvo.

Dioniz (Dionysus), bog, ki je zoril trto in dajal vinu opojno moč, vobče pa tudi zemlji rodovitost; Dioniza so častili z razuzdanimi veselicami.

c) *Bogovi vodovja*:

Pozejdon (Poseidon), bog morja, vzburka s trizobom peneče valove in povzroča potrese. Ustvaril je konja, ki mu je bil tudi posvečen.

Amfitrita (Amphitrite), Pozejdonova žena.

Nerej (Nereus) je bil tudi bog morja; imel je 50 hčerá, ki so se zvale Nerejide.

d) *Podzemeljski bogovi*:

Had (Hades) ali Pluton, vladar podzemeljskega sveta; kot tak podeljuje ljudem zaklade rudnikov.

Svet umrlih je bil ločen v dva dela: v Elizij (Elisium), raj pravičnikov, in v Tartar (Tartarus), bivališče grešnikov. Oba je čuval troglavi pes Kerber (Cerberus). Brodnik Karon (Charon) je prepeljaval umrle čez reko Stig (Styx) v podzemeljski svet. Pravičniki so pili pred vstopom v Elizij iz reke Lete (Lethe) in s tem pozabili vse bridkosti sveta. Grešniki pa so morali opravljati v Tartaru mučna dela, n. pr. Tantal (Tantalus), Sisif (Sisyphus), Danaide (Danaidae) i. dr. — Poleg omenjenih bogov in boginj so častili Grki tudi nekatera

e) *božanstva nižje vrste*, tako n. pr.

Hore (letni časi),

Pana (bog pastirjev),

Erinije ali Evmenide (boginje osvete) i. dr.

Splošni značaj grških bogov kaže, da so se razvili iz starih indoevropskih bogov, ki so predstavljali poosebljene prirodne sile. To se razvidi tudi iz tega, da so enega in istega boga, n. pr. Zevsa, častili tu kot boga suše, drugod kot boga dobrodelnega dežja, kakršne so bile pač klimatiške razmere dotičnega kraja. — Po mnenju Grkov so imeli njih bogovi ljudem enake lastnosti; le v tem so se razločevali od njih, da so bili vedno veseli, neumrljivi in da jih je dičila neminljiva lepota mladosti.

Češčenje bogov je bilo različno: gradili so bogovom svetišča, jim žrtvovali in njim v čast prirejali bojne igre. Zato je skrbela država sama, zaradi česar tudi duhovniki niso imeli posebnega vpliva. — Misterije so bile skrivnostne slovesnosti, pri katerih so obetali zlasti v poznejših časih revežem in zatiranim boljše življenje na onem svetu.

Med vire za zgodovino mikenske dobe prištevamo dalje:

2. *Grške pripovedke,* ki so nastale tekom časa v različnih pokrajinah in se razširile polagoma po ustnem poročilu po vsej Greciji. Pripovedke proslavljajo dela junakov ali herojev, ki so baje živeli v mikenski dobi. Zato imenujemo to dobo tudi „dobo herojev". Najimenitnejši grški junak je bil

a) *Heraklej* (Heracles), Zevsov sin; vstopil je v službo mikenskega kralja Evristeja (Eurystheus), na čigar povelje je izvršil dvanajst težavnih del: 1) usmrtil je nemejskega leva in 2) lernajsko kačo Hidro; 3) uplenil Artemidino košuto; 4) izčistil Avgijev hlev; 5) ulovil erimantskega mrjasca; 6) ugonobil stimfalske ptice; 7) ukrotil kretskega bika; 8) ulovil Dijomedove konje; 9) uplenil Gerijonova goveda; 10) priboril jabolka Hesperid s pomočjo Atlanta (Atlas); 11) uplenil dragoceni pas Hipolite, kraljice Amazonk, in 12) zvezal Kerbera.

Bogovi so ga vzeli slednjič v Olimp in ga poročili s Hebo, boginjo večne mladosti.

b) *Pelopidi* so vladali v Mikenah. Bili so iz Tantalovega rodu. Bogovi so tega kralja posebno ljubili in občevali z njim zaupno. Ker pa jim je ukradel ambrozijo in nektar, odkril njih skrivnosti ljudem ter se hotel prepričati o vsegavednosti bogov s tem, da jim je dal postaviti pri obedu na mizo pečenega svojega lastnega sina, so go obsodili na večen glad in žejo v Hadu. — Pelopidi so znani po krutih delih. Iz njih rodu je bil tudi Agamemnon, kralj mikenski, ki sta ga umorila po povratku iz trojanske vojne njegova žena Klitemnestra (Clytaemnestra) in Egist (Aegisthus), ki se je poročil s Klitemnestro za Agamemnonove odsotnosti. Agamemnonov sin Orest (Orestes) in njegov prijatelj Pilad (Pylades) sta osvetila Agamemnona s tem, da je umoril prvi Egista in svojo lastno mater. Zaradi tega groznega zločina so ga preganjale Erinije, dokler ni rešil svoje sestre Ifigenije (Iphigenia) iz Tavride (Tauris); sem jo je bila odvedla pred trojansko vojno Artemida, ko jo ji je hotel žrtvovati oče Agamemnon.

c) *Kadmejci* so se zvali potomci feničanskega kraljeviča Kadma (Cadmus), ki se je preselil na Grško. Vladali so v Tebah. Eden izmed njih, Laj (Laius), in njegova žena Jokasta (Jocaste) sta imela sina Edipa (Oedipus); ta je ubil svojega

očeta, oprostil Tebance pošastne sfinge ter se poročil s svojo materjo, kakor je bilo prorokovalo delfiško proročišče. Spoznavši svoje pregrehe, si je sam iztaknil oči. Njegovi potomci so pomrli tudi vsi v bedi in nadlogi: sinova Eteoklej (Eteocles) in Polinejk (Polynices) sta se pomorila v dvoboju, hčer Antigono (Antigona) pa so obsodili na smrt, ker je vzlic prepovedi pokopala brata Polinejka.

č) *Tezej* (Theseus), sin atenskega kralja Egeja (Aegeus), je pobil razbojnike v Istmu (Prokrust, Procrustes) ter oprostil Atence hudega davka (7 deklic in 7 dečkov), ki so ga morali poslati vsakih 9 let kretskemu kralju Minoju (Minos). Ubil je namreč v labirintu na Kreti s pomočjo kraljične Ariadne Minotavra (Minotaurus). Ta pošast je bila pol človek pol bik in je žrla otroke, ki so jih pošiljale podložne države kot davek. Nato se je odpeljal Tezej z Ariadno kot svojo nevesto proti domu. A na otoku Naksu je ostavil Ariadno na povelje boga Dioniza. V svoji bolesti je pozabil razpeti bela jadra namesto črnih, kakor je bil obljubil svojemu očetu v slučaju, da se vrne srečno. Ko je Egej ugledal črna jadra, je skočil v morje in utonil; po njem se imenuje Egejsko morje.

d) *Argonavti* so se zvali junaki, ki so se peljali na ladji Argo v solnčno deželo Kolhido (Colchis) ob Črnem morju po zlato runo. Vodnik je bil Jazon (Jason) iz Jolka, pridružili so se mu Heraklej, Tezej, Kastor in Poluks (Castor, Pollux), traški pevec Orfej (Orpheus) i. dr. Zlato runo je bil prinesel v Kolhido Friks (Phrixus), sin kralja Atamanta (Athamas) iz Jolka; jahala sta s sestro na zlatem ovnu preko morja; a sestra Hela (Helle) je padla spotoma v morsko ožino, ki je prejela po njej ime „Hellespont“. Zmaj, ki ni nikdar spal, je čuval to zlato runo.

Jazonu je pomagala Medeja (Medea), hči kolhidskega kralja, ki je znala čarati. Zato jih je preganjal njen oče; hči mu je utekla le na ta način, da je med begom razkosala svojega bratca, razmetala njegove ude po morju in s tem zamudila očeta. A tudi njo je ostavil mož Jazon, zaraditega je umorila svoje otroke in se zastrupila.

e) *Trojanska vojna.* Pelej (Peleus), kralj bajnih Mirmidoncev v Tesaliji, se je poročil s Tetido (Thetis), hčerjo pomorskega boga Nereja. Boginja prepira Erida (Eris) ni bila

povabljena na svatovščino; zato se je maščevala s tem, da je vrgla med svate „jabolko prepira“ z napisom „Najlepši“. Zaraditega se je vnel prepir med Hero, Ateno in Afrodito; razsodil ga je Paris, sin trojanskega kralja Priama (Priamus). Spoznal je Afrodito za najlepšo. Za plačilo mu je obljubila najlepšo ženo.

Paris je prišel na dvor lakedemonskega kralja Menelaja (Menelaus), ki ga je gostoljubno sprejel. A Paris mu je odvedel lepo ženo Heleno in mnogo zakladov. Zato so se hoteli Grki osvetiti nad Trojanci. Agamemnon, brat Menelajev, jih je vodil. Udeležili so se te vojne najodličnejši junaki, v prvi vrsti Ahil (Achilles), sin Nerejeve hčere Tetide in Peleja. Zbrali so se v Avlidi, kjer je daroval Agamemnon svojo hčer Ifigenijo boginji Artemidi; ta je bila užaljena zaraditega, ker je bil ubil njej posvečeno košuto; zato je poslala Grkom neugodne vetrove.

Nato se napotijo proti Troji. Troja ali Ilij (Ilium) je bilo mesto ob severozapadni obali Male Azije. Trojanci so se hrabro držali; posebno se je odlikoval Hektor, Prijamov sin. Usmrtil je Ahilovega prijatelja Patrokla (Patroclus); Ahil je maščeval prijateljevo smrt in ubil junaškega Hektorja. Ahileja pa je zadela smrtonosna puščica Parisa. Šele po preteku 10 let so zavzeli Grki mesto s pomočjo lesenega konja, ki so ga zgradili na Odisejev (Odysseus) nasvet. Troja je zgorela, žene so odvedli v sužnost, može pa pobili.

f) *Odisej* (Odysseus), kralj na Itaki, je blodil po trojanski vojni 10 let po morju, preden je prišel v svojo domovino.

Prišel je v deželo Lotofagov, potem k orjaškim Ciklopom (Polifem, Polyphemus), h kralju vetrov Eolu (Aeolus), odtod k divjim Lestringoncem, k čarovnici Kirki (Circe), dalje na otok Sirén in mimo Skile (Scylla) in Karibde (Charibdis) na otok Trinakrijo (Trinacria). Izgubil je med tem na morju vse tovariše, strela mu je razbila ladjo in sam je priplaval na otok vile Kalipse (Calypso), kjer je ostal 7 let. Odtod ga je odvedla usoda na otok Sherijo, kjer ga je gostoljubno sprejel Alkinoj (Alcinous), kralj Fejakov. Spoznavši Odiseja, so ga prepeljali na Itako, kjer je pomoril s svojim sinom Telemahom (Telemachus) snubače, ki so zapravljali njegovo imetje ter silili Odisejevo zvesto ženo Penelopo (Penelope), da se poroči z enim izmed njih.

Pomen grških pripovedek. V junakih so slavili prirodne sile, in iz marsikaterih težavnih del herojev sklepamo lahko na razmere v mikenski dobi, v kateri so nastale pripovedke. Nekatere izmed njih se nanašajo na geološke razmere grške dežele (n. pr.: lernejska kača = kraški svet, v katerem ponicujejo vode; stimfalske ptice = močvirna zemlja, ki provzroča mrzlico); druge zopet so nastale iz opazovanja klimatiških in meteoroloških razmer raznih pokrajin (n. pr.: zlato runo = poživljajoči oblak dežja, ki so ga odgnali vetrovi v daljno deželo); tretje pričajo o grozodejstvih razbojnikov, ki so prežali v onih časih na potnike (n. pr.: Prokrust i. dr.); trojanska vojna je skoraj gotovo že zgodovinsko dejstvo, seveda okrašeno s pesniškimi bajkami. Predstavlja nam torej prehod bajke v zgodovino (n. pr. leseni konj = ladje).

Odisejeve bloditve, ki so se godile večinoma na morju zapadno od Grecije, pa kažejo, da so bili ti deli Sredozemskega morja Grkom takrat še neznani, da so se torej grške države nahajale v mikenski dobi izključno v vzhodnih pokrajinah Grecije.

Jako važen vir za zgodovino mikenske dobe so slednjič

3. Schliemannove izkopine iz l. 1870. do 1888. Pred tem časom so se naslanjali zgodovinarji mikenske dobe večinoma le na Homerja, Hezioda in na grške pripovedke. To, kar so zajemali iz teh virov, je pa potrdil Schliemann. Največ je izkopal v Mikenah v Argolidi. Zato tudi imenujemo to dobo „mikensko dobo“. Dalje je kopal v Orhomenu v Beociji, v Argolskem mestu Tirintu in Troji.

Rezultat Schliemannovih izkopin je bilo odkritje kraljevskih gradov, orjaških zidov, sestavljenih iz silnih kamenov, ki jih imenujemo „kiklopske zidove“, kakor so jih imenovali Grki v poznejši dobi, ker niso vedeli, kdo je mogel kaj tako orjaškega sezidati; dalje je odkril Schliemann grobove, našel orožje, alabastrske ploče, naličnice, diademe, ornamente in druge izdelke, ki kažejo, da so bili Grki v mikenski dobi že dobri kovinarji. — Zlasti znamenita so v Mikenah „levja vrata“ kraljevske palače, izmed grobnic pa takozvana „Atrejeva zakladnica“ (Atreus).

Viri mikenske dobe pa nam izpričujejo dalje

vpliv orijentalskih narodov na življenje Grkov. Ta se kaže:

v veri: Afrodita n. pr. je feničanska Astarta;

v pripovedkah: Heraklejeva popotovanja nam je primerjati feničanskemu Melkartu; sfinga; Kadmej;

v izkopinah: alabastrske ploče i. t. d.

Vse to nam potrjuje, da so bili Grki že v mikenski dobi v stiki s Feničani, Egipčani in z drugimi narodi neposredno ali pa posredno po Feničanih. Od njih so dobili domače živali in azijske rastline, od njih so se učili rudarstva, kovinarstva, tkanja i. dr.

Kultura mikenske dobe.

Ustava. Na čelu vsaki zgoraj omenjenih mikenskih držav je stal *kralj*, ki so mu podelili vso oblast bogovi. Kralj je bil vodnik naroda v boju, najvišji sodnik in najvišji duhovnik. Stanoval je v kraljevem gradu, ki ga je oklepalo močno zidovje. Dohodke je kralju donašalo kraljevsko posestvo, njegovo lastno imetje in plen v vojni; razen teh pa mu je donašalo ljudstvo tudi prostovoljne darove. Kraljevi uradniki so bili glasniki (Herolde).

V posebno važnih slučajih je sklical kralj *svetovalstvo plemenitnikov*, vendar pa ni bil primoran ravnati se po njih nasvetih.

Narodne skupščine so se shajale redko, nikdar pa ne z namenom posvetovanja, temveč v svrho, da se jim je razglasilo, kar sta sklenila kralj ali svetovalstvo plemenitnikov.

Pravnih zvez med posameznimi državami mikenske dobe ni bilo, pač pa je ščitila vsakega tujca gostoljubnost, ki je bila zapovedana po božjih postavah.

Življenske razmere so bile ugodne. Ljudstvo, ki je bivalo na kmetih, se je pečalo s poljedelstvom, živinorejo in obrtnostjo. Tudi trgovina je bila že precej razširjena.

Mrtvece so pokopavali ter zasipali njih trupla z ilovico in pepelom. Večkrat so jim položili na obraz zlate naličnice, ki so se ohranile do današnjega dne.

Iz navedenega je razvidno, da so bile omenjene grške države na visoki stopnji kulture. Bogastvo in blaginja sta bili razširjeni po njih, a narod se je tudi že nagibal k pomehkuženju, strogi vojni red se je jel kršiti. Vse to so z veseljem opazovali na zahodu in severu živeči gorski narodi, ki so bili tudi grškega pokolenja. Okoli l. 1100 pr. Kr. so se jeli pomikati proti jugu.

C. Preseljevanja Grkov.

Prvo je bilo

preseljevanje Tesalcev, ki so živeli v Epiru. Čez Pindovo gorovje so vdrli v Penejevo deželo, ki je po njih dobila ime Tesalija.

Ni bilo težko podjarmiti temu nepokvarjenemu in utrjenemu narodu pomehkuženih tedanjih prebivalcev Tesalije, ki so se zvali Beočane. Nekateri so se vdali ter postali sužnji Tesalcev, drugi pa so se umaknili priseljencem proti jugu; to selitev imenujemo

preseljevanje Beočanov. Ti so se naselili v ravnini ob Kopajskem jezeru in dali deželi ime Beocija. Preseljevanje Tesalcev in Beočanov je provzročilo tretje in najobsežnejše

preseljevanje Dorcev, ki so bivali sprva v bližini Olimpa. Naselili so se najprej v Srednji Greciji ob Parnasu v deželici, ki je dobila po njih ime Dorida. Kmalu jim je postalo to bivališče pretesno in odrinili so dalje proti jugu. A ob Korintskem zalivu jim je za nekaj časa morje zabranilo nadaljno preseljevanje. Po pripovedki so si stesali v Navpaktu ob Korintskem zalivu ladje, da so se na njih prepeljali na Peloponez. Tu so se pričeli tedaj hudi boji s prvotnimi prebivalci; sčasoma so se morali vzlic svoji višji izobrazbi vdati Dorcem ter jim prepustiti svoje najboljše pokrajine. Dorci niso povsod s podjarmljenci enako ravnali. V Lakoniji so bivali podjarmljeni na kmetih v gorovju in se zvali Perieki (= v okolici bivajoči), ali pa so postali sužnji zmagovalcev ter se zvali helotje.

Vpliv preseljevanj na mikensko kulturo.

Umljivo je, da navedena preseljevanja in ljuti boji niso ostali brez vpliva na cvetočo kulturo mikenske dobe. Porušeni so bili mogočni kraljevski gradovi, le počasi so zamenjavali priseljeni narodi svoje stare šege in običaje; razvila se je nova kultura, ki jo lahko imenujemo „srednji vek Grkov“.

Preseljevanje Grkov je prenehalo okoli l. 1000 pr. Kr. Razni 1000
grški razrodi so zasedli sedaj one dežele, ki so jih obdržali tudi v poznejši svoji zgodovini.

Jezik vseh Grkov je bil eden in isti, nam znan pod imenom „grški“. Vendar pa so se ločili po narečjih.

Grška narečja so bila:

dorsko, ki so ga govorili Dorci, bivajoči večjidel v Peloponezu;

jonsko, razširjeno v prvi vrsti po Atiki (Jonci);

eolsko narečje so govorili ostali Grki (Eolci).

V tem času je nastalo

skupno ime Grkov. Prebivalci Grecije so se sami imenovali „Heleni“. Ime „Grki“, kakor jih imenujemo tudi mi, so dobili šele od Rimljanov, najbrž po majhnem helenskem rodu, s katerim so prišli v dotiko na vzhodni obali Jadranskega morja. Razen teh imen pa so imeli še druga. Zlasti Homer jih imenuje večkrat tudi „Ahajce“, „Argivce“ ali „Danajce“. Vse druge narode so Grki imenovali barbare.

Preseljevanju Grkov od severa proti jugu je sledila

naselitev Grkov na otokih Egejskega morja in na zapadni obali Male Azije, ki jo je pravzaprav provzročilo prvo preseljevanje, deloma pa se je izvršilo že pred njim. Naselitev od zapada proti vzhodu se je vršila tako, da je vsak rod posedel večinoma otoke in obale, ki so ležale njemu ravno nasproti. Zato so dobili Dorci južni, Jonci srednji in Eolci severni del otokov in maloazijske obali v posest. Feničanske kolonije v Egejskem morju so izginile za vedno; na njih mesto so stopile grške, ki so se tudi razločevale od onih v tem, da so jih Grki zasedli predvsem z namenom, obdelovati zemljo, med tem ko so bile feničanske naselbine le trgovske postojanke.

S temi naselitvami je preseljevanje Grkov za nekaj časa prenehalo. Nastalo je več samostojnih državic, ki so bile politiško druga od druge neodvisne. Vsaka je izkušala povzdigniti svojo kulturo; v tem so se odlikovali pred vsemi maloazijski Grki, kar nam je umljivo, če uvažujemo njih geografično lego, ki jih je dovedla največkrat v dotiko z drugimi civiliziranimi državami in narodi.

Vzlic tem razmeram pa so poizkušale nekatere države priboriti si vodstvo ali hegemonijo nad drugimi.

Najstarejše grško pesništvo.

Za prvega grškega pesnika velja

Homer. O njem poročajo Grki, da je bil slepec. Kedaj je živel in kje mu je tekla zibel, ni znano; sedem grških mest se je pre-

piralo, da je njih rojak. Homer je spesnil najveličastnejša
epa vsega svetovnega slovstva
Iliado in
Odisejo. V Iliadi pripoveduje, kako so Grki oblegali Trojo, v Odiseji popisuje desetletne blodnje prekanjenega junaka Odiseja.

Dandanes ne pripisujemo teh dveh najodličnejših umotvorov grške poezije enemu pesniku; Iliada in Odiseja obsegata marveč junaške pesmi iz različnih časov. Nastale so v eolski Mali Aziji kot spomin na boje Grkov s starimi prebivalci te dežele. Te epske pesnitve je najbrž združil odličen pesnik v harmonično celoto; ta genijalni mož je bil Homer. A še poznejši pesniki so preurejali Iliado in Odisejo. Sprva so Grki podedovali Homerjeve pesmi po ustnem poročilu: pevci, ki so bili hkrati pesniki, so jih predavali ob spremljevanju kítare, bodisi po sijajnih dvoranah knezov ali zunaj na trgu pred narodom. Prvič so jih baje zapisali za atenskega tirana Pizistrata v 6. stoletju (glej str. 62).

Homerju pripisujejo tudi zbirko
himen, verskih pesmi, ki so jih predavali v čast bogovom.

Prvi grški pesnik, o katerem imamo zanesljive podatke je Beočan
Heziod (okoli l. 720.). Homer je glavni zastopnik heroičnega (junaškega), Heziod pa didaktičnega (poučnega) epa. V svojem epu „Dela in dnevi“ svetuje rojakom med drugim, naj obdelujejo polje, pospešujejo brodarstvo in naj se ogibajo škodljivega pravdanja. V svoji „Teogoniji“ je prvi poizkusil spraviti grško verstvo v sistem.

II. Šparta, Atene in ostale grške države. Kolonije
(okoli 1000 do 500).

A. Špartanska država.

Dorci, ki so si osvojili Peloponez po ljutih bojih s prvotnimi prebivalci, so si izbrali potem tu stalna bivališča. Njih središče je postalo mesto Šparta v rodovitni dolini reke Evrote v Lakoniji. Mikenska kultura je sčasom popolnoma izginila, nadomestila jo je nova, ki se je razvila iz one, ki so jo bili prinesli Dorci s seboj. Umljivo je, da so se podjarmljeni narodi branili z vso silo

nasilstvu priseljencev. Oni so tudi provzročili razpor med dorskimi kralji in njih narodi. Posledica tega je bil

razvoj aristokracije. Kralji so izgubljali svojo oblast, pridobivali so jo pa plemenitniki ali aristokratje, ki so imeli mnogo imetja. Kralji so postali nekaki uradniki aristokracije. Plemenitniki so se polastili vse političke oblasti, oni so oskrbovali državno imetje, oni so sodili, vodili slavnosti ter zapovedovali v vojni. Preden pa je v raznih državah prišlo do miru, bile so povsod velike zmede. Tako je bilo tudi v Lakoniji. Vendar pa se je tu posrečilo pomiriti razne prepirajoče se stranke. To delo se pripisuje Likurgu (Lycurgus), ki je živel baje v 9. stoletju. Likurg najbrže ni historiška oseba. Sploh je zgodovina časa od konca preseljevanja Grkov do l. 500 pr. Kr. zelo nejasna. Zato tudi ne moremo z gotovostjo trditi, ali je nova ustava Špartancev Likurgovo delo ali pa rezultat daljšega razvitka. Vzlic temu pa pravimo tej ustavi

Likurgova ustava; vsebina ji je bila tale:

1. *Ljudstvo* je bilo razdeljeno v dve vrsti; te sta bili:

zmagovalni Dorci, ki so se naselili večinoma v Šparti in so se zato zvali tudi Špartiati. Imeli so vse politiške in vojaške pravice in dolžnosti, drugače pa so bili brez dela;

podjarmljeni Ahajci, ki so se pa zopet delili v dva sloja:

a) Perieki, ki so bili osebno svobodni, pa niso imeli nikakih politiških pravic; obdelovali so zemljo in plačevali davek ter se udeleževali tudi vojne;

b) Helotje, pravzaprav državni sužnji, brez vsakih pravic in vsakega posestva, ki so morali obdelovati zemljo gospodujočih Špartiatov ter jim plačevati davek. Ker pa niso bili lastnina posameznikov, jih nihče ni smel brez dovoljenja umoriti ali prodati. Sicer je pa bila njih usoda kaj žalostna. Zato so bili vedno pripravljeni na upor. Špartiati so se jih bali in jih zato skrbno nadzirali. Efori so dovolili vsako leto mladim Špartancem, da so napravljali nekak „lov na helote“ (kripteja) in sumljive zavratno pomorili.

2. *Vlada:*

Dva kralja, najvišja duhovnika, sodnika in poveljnika v vojni, sicer pa brez posebne veljave.

Geruzija ali starejšinstvo, obstoječe iz 28 vsaj 60 letnih starčkov (gerontje) iz plemenitih rodovin. Naloga geruzije je bila

posvetovati se o važnih državnih zadevah ter soditi najhujše zločine.

Narodna skupščina, v kateri je bil vsak vsaj 30 let stari Špartiat, je odobravala ali zavračala predloge kraljev ali geruzije.

Eforat. Sčasoma je dobilo v Šparti največji vpliv petero eforov, katerih postanek in prvotni delokrog nam ni znan. Pozneje pa so nadzirali nravnost in vzgojo državljanov ter se polastili najvišje oblasti, tako da so smeli še celo kralja klicati na odgovor.

V Šparti je torej vladalo pičlo število Dorcev nad ogromno večino ahajskega naroda; to smemo imenovati vlado plemstva ali aristokracije. Polagoma so se polastili vsega vpliva na državo nekatere bogatejše rodbine in tako se je razvila vlada nekaterih ali oligarhija.

3. *Vzgoja naroda* je imela za glavni smoter, da vzgoji ljudstvo za vojno, zakaj Dorci kot priseljenci so morali biti vedno pripravljeni na nove boje s podjarmljenimi prvotnimi prebivalci. Zato je tudi država sama prevzela vso vzgojo. Slabotne dečke so takoj po rojstvu vrgli v prepad ob Taigetu, zdrave pa so pustili do šestega leta starišem, potem pa so jih vzgojevali v javnih zavodih, kar jim je zbujalo zlasti čut celokupnosti. Učili so se zakónov, lepih izrekov in si utrjevali telo. Telovadili so v telovadnicah (palestrah) ter prirejali orožne vaje po raztrganih Taigetovih pobočjih.

Enako kakor so urili telo, so si bistrili um; premetenost, dovtipnost in kratke jedrnate („lakonske“) odgovore so posebno slavili. Zanemarjali so pa popolnoma znanosti, skoro enako umetnost, pesništvo pa so gojili le v toliko, kolikor jih je izpodbujalo k boju ali pa jih navduševalo v njem.

Deklice so vzgajali precej podobno kakor dečke, a na posebnih prostorih.

Dečki in mladeniči so obedovali v javnih obednicah skupno. Istotako tudi možje. Po 15 jih je bilo pri eni mizi, kakor so si sami izvolili, torej prijatelji med seboj. Hrana je obstojala iz črne juhe (v krvi kuhano svinjsko meso), ječmenovega kruha, sira, oliv in smokev. Vsakdo je dobil tudi nekaj vina. Žene so obedovale doma.

Življenje Špartancev je moralo biti v vsakem oziru enostavno. Vsaka potrata je bila prepovedana. Tako tudi zlat denar, da bi

nihče ne prišel do sredstev, ki bi ga mogla pomehkužiti. Tujcem je bil vstop v špartansko državo prepovedan, tako pa tudi Špartancem potovanje v tuje dežele, da bi jih tuje šege ne pokvarile.

Vojna je morala biti vsakomur vedno pred očmi. Zato so živeli Špartanci tudi v času miru kakor v vojnem taboru. Mesta niso obdajala zidovja, nadomestovala sta jih pogum in srčnost. Zato so smatrali Špartanci izbruh prave vojne le kot veliko slavnost. Tedaj so se krasili in v spremstvu godbe stopali pogumno v boj.

Vojne čete so bile sestavljene iz težko oboroženih pešcev, ki so se zvali „koplitje“, in iz lahko oboroženih. Zadnjih je bilo malo, konjikov sploh nič. V vojni so stali prijatelji, ki so v miru skupno obedovali, drug poleg drugega, tako da so bili torej tudi v smrti združeni. Njih geslo je bilo: zmagati ali pa umreti. Tistega, ki je bežal, so izpostavili javnemu zasramovanju.

Šparta je imela, kakor je razvideti iz navedenega, popolnoma značaj vojaške države, ki je posegala v družinsko življenje vsakega posameznika tako globoko, kakor nobena druga. Špartanci so si bili svoje moči tudi svesti in so komaj čakali na priliko, da so pokazali svojo moč v resnici. Priliko k temu jim je nudila prva mesenska vojna.

Prva mesenska vojna v 8. stoletju.

Vzrok vojne je bil, ker je zmanjkalo Špartancem v Lakoniji zaradi naraščajočega prebivalstva prostora.

Špartanci so si osvojili gorsko trdnjavo Itomo v Meseniji ter so Mesence napravili za perieke, nekaj se jih je rajši preselilo v tujino. Tudi z Argivci, ki so hoteli ustanoviti špartanski enako državo, so se jeli Špartanci bojevati. Tu pa so podlegli, kar je dalo Mesencem in drugim podjarmljenim pogum, zaraditega se je vnela nova vojna.

Druga mesenska vojna v 7. stoletju. Sprva se je godilo Špartancem v tej vojni slabo. Šele bojne pesmi pesnika Tirteja (Tyrtaeus) so jih toliko navdušile, da so si osvojili trdnjavo Iro (Ira). Zopet se je izselilo mnogo Mesencev, ostale pa so Špartanci pohelotili. Seveda je zaraditega nastalo med obema narodoma smrtno sovraštvo.

Tema vojnama je sledilo

podjarmljenje ostalih držav na Peleponezu, v prvi vrsti Arkadije in Argolide. Sicer se Špartancem to v polni meri

ni posrečilo, a pridobili so si po pogodbah popolno hegemonijo na Peloponezu, tako da so bili voditelji tako v politiki kakor v vojni.

B. Atenska država.

Jonci so bivali v Atiki. Razdeljeni so bili v starih časih v več samostojnih občin. Njim so načelovali kralji. Pripovedka pravi, da jih je Tezej združil in napravil Atene z Akropolo za glavno mesto. Zadnji kralj je bil baje

Koder (Codrus); pripovedujejo, da so Dorci hoteli podjarmiti tudi Atiko. Ko je Koder izvedel, da jim je delfiško proročišče prorokovalo zmago le v slučaju, da ne store Kodru nič žalega, se je ta preoblekel, šel v dorski tabor ter provzročil prepir, v katerem so ga ubili. Tako je rešil s svojo smrtjo domovino. Po njegovi smrti Atičani niso izvolili nobenega kralja več.

Vse to je bajka, iz katere razvidimo, da so tudi v Atenah kakor v Šparti kralji izgubili svojo oblast, ki jo je prevzela

aristokracija. Namesto kralja so volili plemenitniki uradnika, ki je opravljal kraljeve posle. Imenoval se je arhont. To čast so mu podelili za vse življenje. Nižji sloji niso imeli političkih pravic, večinoma tudi ne imetja, vendar pa se jim sprva zaradi pridnosti in skromnosti ni godilo slabo.

Kmalu pa so se te razmere precej predrugačile. Ker so si razni plemenitniki zaželeli arhontske časti, so določili njegovo dobo pozneje na deset let, še pozneje pa so volili vsako leto po 9 arhontov. V tem času se je pričelo zatiranje nižjih slojev, preprostega naroda (demos). Moral je plačevati plemičem visoke davke, pravic pa ni imel nobenih. Zakoni so bili pomanjkljivi in izredno strogi.

Nastala je tedaj huda

opozicija naroda pod vodstvom Kilona (Kylon) okoli l. 630. 630

Kilon se je s pomočjo svojega tasta, megarskega tirana, in naroda, ki ga je pridobil s svojo prijaznostjo, polastil Akropole, a ljudstvo je kmalu tudi v njega izgubilo zaupanje; z narodovo pomočjo so ga aristokratje izgnali, njegove pristaše pa so pobili. V Atenah so se pričeli zdaj še hujši časi nego so bili poprej. Po ljutih bojih je izvojevalo ljudstvo toliko, da je dobil

Drakon povelje napisati zakone. Ker pa so bili njegovi zakoni

jako strogi, so rekli, da jih je napisal s krvjo. (Drakonska strogost.) Aristokratje, ali kakor so se zvali tudi evpatridi (sinovi dobrih očetov), so opirali sedaj svojo oblast na pisane zakone ter zatirali ljudstvo še bolj nego prej. Prej svobodni in deloma imoviti ljudje so se zadolžili, izgubili svoje imetje in prostost. Le trgovci so si nekoliko opomogli, zlasti oni, ki so uvažali žito iz pontskih dežel, zakaj Atika ni dajala dosti živeža. Zato se je polagoma izpremenila iz agrikulturne države v trgovinsko državo. A tudi obogateli trgovci so se sprli s plemenitniki, ker so zahtevali od njih večjih pravic. Razmere so bile tedaj jako napete: upori, umori, tatvine so bile na dnevnem redu. Temu so se pridružile še slabe letine, bolezni itd. Da bi dobili za svoje industrijalne izdelke večje tržišče, so poizkusili Atenci iztrgati zopet Megarcem otok Salamin'o, ki jim je zapiral pot v Saronskem zalivu. Ta poprej atenski otok so namreč bili posedli za domačih homatij v Atenah Megarci. A več bojev je bilo brezuspešnih. Tedaj je nastopil Solon (Solon), izkušen trgovec iz Kodrovega rodu, ter navdušil Atence s svojimi pesmimi, dokler se jim ni slednjič posrečilo vzeti Megarcem Salamino. Solon je s tem postal najpopularnejši mož v Atiki. Bil je priljubljen tako plemenitnikom kakor preprostemu narodu. Zato so ga izvolili
594 l. 594. za arhonta z neomejeno oblastjo in tedaj je izdal ustavo, ki se imenuje po njem

Solonova ustava:

1. Vlada:

9 arhontov (arhontat), ki jih je volil odslej ves narod;

svetovalstvo 400 mož, ki so opravljali svoje posle po 100 odbornikih, zvanih pritani; ti so bili po tri mesce v službi;

narodna skupščina (eklezija), ki se je je smel udeležiti vsak najmanj 20 letni državljan;

aeropag, sestavljen iz bivših zaslužnih arhontov, je nadziral nravnost naroda in državne uradnike;

heliaja, porotno in vzklicno (apelacijsko) sodišče. Vsak vsaj 30 letni Atenec je bil lahko član tega sodišča.

2. Ljudstvo je razdelil Solon po letnih dohodkih v 4 razrede in jim dal po dohodkih primerne dolžnosti in pravice. Dolgovi na zemljiščih so se izbrisali, suženjstvo zaradi dolgov je prenehalo, prodane državljane je država odkupila, preveliko bogastvo pa je zabranil z zakonom, ki je določil gotovo mejo premoženja.

3. *Vzgoja naroda* je bila urejena tako, da je narod postal nravit in delaven. Lenuhe so strogo kaznovali. Vsakdo si je moral uriti telo v palestrah ali gimnazijah, obenem pa tudi izobraževati duha. Zlasti so gojili glasbo, ker vpliva ta na človeka blažilno; čitali so Homerja. Starši, ki niso skrbeli za vzgojo svojih otrok, so izgubili pravico do njih podpore v starosti.

Vsak mladenič je moral v svojem 18. letu priseči domovini, poveljnikom in zakonom zvestobo. Potem so ga vpisali med vojnike. V vojni se je moral sam preskrbovati, streči ranjencem in pokopavati mrtvece. Bojazljivcu so vzeli vse državljanske pravice in vso čast.

Razen omenjenih štirih vrst naroda so živeli v Atenah še:
4. *Meteki in sužnji.*

Meteki so bili tujci v atenski državi, ki jih je tudi ščitila proti plačilu. Pečali so se večinoma z obrtom in trgovino.

Sužnji so delali svojim gospodarjem doma, na polju ali v rudnikih ter omogočili tako gospodarju, da se je pečal s politiko, kar je bila vsakogar državljanska dolžnost. S sužnji so ravnali v Atenah mileje nego v Šparti.

Solon je ukazal svoje zakone napisati na lesene kole ter jih razpostaviti na gradu in na trgu. Ves narod mu je moral priseči, da jih najmanj 10 let ne izpremeni. Nato je šel v tujino. (Egipet, Ciper in Malo Azijo. — Pripovedka o Solonu in Krezu). *Značaj Solonove ustave* je: modra spojitev naprednih in konservativnih elementov. Ker je vsakdo izmed naroda dobil gotove pravice, smemo imenovati to ustavo demokratično.
Uspeh Solonove ustave ni bil tak, kakor ga je bilo pričakovati. Dasi je Solon imel pri vsem najboljše namene, vendar njegova socialna razdelitev naroda ni ugajala nobeni stranki. Plemenitniki so rekli, da jim je preveč vzel, nižji sloji pa, da jim je premalo dal. Začeli so se novi prepiri; zato se je vrnil Solon iz tujine. Slednjič so se vendar zedinili. A zopet so nastale nove stranke; iz takih razmer se je izcimilo tiranstvo: slavohlepni, krepkovoljni in večinoma priljubljeni vodniki naroda so se polastili samovlade. Tirani so bili večinoma zelo izobraženi in so vladali tako, da so bili z njimi zlasti nižji sloji zadovoljni.

Tiranstvo. Na čelo nezadovoljnežev v Atenah se je postavil Solonov sorodnik Pizistrat (Pisistratus), ki se je proslavil v neki vojni z Megarci, ko so si zopet hoteli osvojiti Salamino.

Ljudstvo mu je slepo verovalo in mu dalo celo telesno stražo, dasi jih je Solon s pesmimi in govori svaril, dobro vedoč, kaj namerava Pizistrat. A vse ni nič pomagalo. Zato je Solon ostavil politiško življenje in v krogu svojih prijateljev umrl kot 80 leten starček.

Pizistrat, prvi tiran atenski, se je polastil državne oblasti v prvi vrsti s pomočjo krepkih kmetov iz gorskih pokrajin, ki so bili po Solonovi ustavi najmanj pridobili. Seveda si ni utrdil svojega stališča brez bojev. Ko pa je premagal vse svoje nasprotnike, potem je vladal kot tipičen tiran. Priznati se mu mora, da je bil duhovit in moder državnik in obenem tudi izvrsten vojskovodja. Trgovstvo, obrt in poljedelstvo se je pod njegovo vlado dvignilo. Ljudstvu, ki ga je postavilo za vladarja, je dal mnogo dela in zaslužka s tem, da je pospeševal umetnost in olepšavo mesta. Napravil je velikanski vodovod, ki je preskrboval mesto z dobro pitno vodo, olepšal mestne ulice in trge s Hermejevimi stebri, ki naj bi jamčili za varstvo trgovcev in potnikov. Po njegovi zaslugi so se uredile Homerjeve pesnitve v tej obliki, kakor jih imamo še dandanes. Paladi Ateni je priredil vsako 4. leto panateneje, ki so se odlikovale po posebni razkošnosti in krasoti. Na njegovem dvoru so živeli tedanji najslavnejši pesniki. Denar za vse to je dobival Pizistrat iz srebrnih rudnikov v Lavriju. Sklenil je tudi zveze s tirani v drugih državah ter s tem utrdil svojo pozicijo. Njegova vlada je bila torej prav dobra. Po njegovem vzgledu sta vladala sprva tudi naslednja tirana atenska

Hipija (Hippias) in

Hiparh (Hipparch), Pizistratova sinova. Tudi ta dva sta pospeševala znanstvo in umetnost, a nista poznala zmernosti, ki je dičila njunega očeta. Zato so jima jeli nasprotniki streči po življenju. O priliki panatenej so umorili Hiparha. Hipija pa je postal od tedaj krut in neusmiljen preganjalec svojih nasprotnikov in tlačilec naroda, ki mu je nalagal vedno večje davke. Beseda „tiran“ je šele tedaj dobila pomen neusmiljenega in krutega nasilnika. Zaraditega se je združilo plemstvo s Špartanci in z njih
510 pomočjo pregnali so Hipijo l. 510. Zbežal je v Malo Azijo, kjer je postal vazal perzijskega kralja, sklenivši v srcu osveto Atencem.

S tem se je tiranstvo v Atenah končalo. Aristokracija je upala, da je to pravi trenutek pridobiti si zopet prejšnjo moč. Toda to se ni zgodilo, ampak vpeljala se je

popolna demokracija po zaslugi Klistena in Aristida.

Klisten je Solonovo ustavo zopet uveljavil ter jo še bolj demokratiziral. Še vedno so imeli plemenitniki in sorodni rodovi v raznih volilnih okrožjih (filah) premoč. Zato je Klisten razdelil državo nanovo v 10 fil; te so bile sestavljene iz okrajev, ki se niso dotikali drug drugega; tako so bili združeni v vsaki fili rodovi, ki niso bili med seboj v sorodstvu in s tem je bila uničena premoč plemenitnikov. Vsaka fila je volila v svetovalstvo po 50 zastopnikov; skupno jih je bilo torej 500. Od teh je opravljalo državne posle vedno po 50 pritanov in sicer po eno desetino leta, t. j. po 36 dni. Ker so se tako arhontom in plemenitnikom skrčile pravice, je ljudstvo po teh reformah dospelo do vlade.

Klisten je poskrbel dalje tudi za to, da bi si nihče ne pridobil prevelike oblasti ali celo tiranstva. V to svrho je vpeljal ostrakizem ali črepinjsko sodbo (ostrakismos): Kdor je bil na sumu, da stremi po samovladi, tega so izgnali za 10 let iz Aten, če je zapisalo najmanj 6000 državljanov njegovo ime na črepinje. Vendar pa izgnanec s tem ni izgubil ničesar na svoji časti, pravicah ali imetju. Zato bo poznejša zgodovina Aten pokazala, da so izgnali včasih tudi svoje najboljše može.

Višek demokracije je dosegel v Atenah po Klistenu *Aristid* (Aristides), po čigar zaslugi je mogel zasesti državno službo vsak državljan, da, mogel je tudi priti do arhontata. Vsakdo je imel enake pravice in potemtakem tudi enako priložnost omikati se, kar je posebno povzdignilo ugled države. 200 let so bile v veljavi te državne uredbe, nihče se jih ni upal dotakniti, kaj še izpremeniti.

C. Ostale grške države.

Tudi druge grške države so imele večinoma sličen razvoj kakor Šparta in Atene: najprej kraljevska vlada, za to aristokratska, nato tiranstvo in slednjič demokratična vlada.

Take države so bile v Mali Aziji, države na maloazijskih otokih (med katerimi je bilo najbolj znano tiranstvo Pizistratovega sovrstnika Polikrata na otoku Samu), dalje ob korintskem Istmu, kjer se je posebno odlikovalo mesto Korint, ki je obogatelo po svoji trgovini. Najbolj zaostale so

pravzaprav grške države v Severni Greciji ter v zahodnem delu Srednje Grecije in Peloponeza.

Č. Grške naselbine.

Kolonizacija Grkov se je zlasti razvijala po preseljevanju Dorcev.

Vzroki postanka naselbin so bili različni: pregosta obljudenost, politični boji, revščina, trgovina i. dr. Marsikatere naselbine so postale tako mogočne, da so njih prebivalci ustanovili zopet druge kolonije.

Kraji naselbin so bile večinoma obale Sredozemskega morja v Evropi, Afriki in Aziji.

Grške naselbine ločimo po ustanoviteljih v jonske, dorske in eolske.

Najimenitnejše kolonije so bile:

1. V Mali Aziji:

Milet (Miletus), znan po živahni trgovini, obsežnem brodarstvu in odlični gojitvi znanosti in umetnosti;

Efez (Ephesus) s prekrasnim Artemidinim svetiščem;

Kolofon (Colophon), ki je tržil s smolo še sedaj po mestu imenovano „kolofonij“;

Smirna (Smyrna).

2. Ob Helespontu, Propontidi in *Črnem morju*:

Lampsak (Lampsacus);

Bizancij (Byzantium), današnji Carigrad, že tedaj važno mesto ob vhodu v Črno morje;

Olbija (Olbia), v bližini današnje Odese. Mesto je bilo že v starem veku in tudi še dandanes važna luka za izvoz žita.

3. V Traciji in *Macedoniji*:

Amfipola (Amphipolis);

Olint (Olyntus) na enem izmed treh poluotokov Halkidike (Chalcidice);

Potideja (Potidaea).

4. V Južni Italiji, zaradi mnogih grških naselbin imenovani „Velika Grecija“:

Tarent (Tarentum) z izvrstnim pristaniščem, po trgovini bogato mesto;

Herakleja (Heraclea) in

Kume (Cumae) v Kampaniji.

5. *Na Siciliji*:

Mesana (Messana), ki je imela svoje ime od priseljenih Mesencev;

Sirakuze (Syrakusae), s posebno živahno pomorsko trgovino;

Segesta (Segesta) v zapadni Siciliji;

Panórem (Panormus), današnji Palermo.

6. *V Afriki*:

Kirene (Kyrene), v današnji Tripolitaniji, z živahno trgovino z žitom, vinom, oljem in južnim sadjem.

7. *V Galiji* (današnji Franciji):

Masilija (Massilia), današnji Marseille, z jako omikanim prebivalstvom.

Razmerje med staro domovino in kolonijami je obstajalo zgolj v spoštovanju, kakršnega naj kaže hči napram materi. Naselniki so obdržali navade, šege in običaje, vero in jezik stare domovine, drugače pa so bili popolnoma neodvisni od nje. Zlasti niso bili zavezani udeležiti se vojne, ki jo je vojevala stara domovina.

Pomen grških naselbin je bil za razširjenje grške kulture posebno velik. Ker so naselbine večinoma obogatele, sta se razvili v njih tudi znanost in umetnost hitreje nego v stari domovini, a obenem se je razvilo tudi razkošje.

Dasi so bili Grki politiško razkosani, imeli so vendar sredstva, ki so jih združevala.

D. Idealne vezi grških držav.

1. **Delfiško proročišče** je bila nekaka duhovna država in najslavnejše grško svetišče. Grki se niso lotili nobenega važnega podjetja, ne da bi se bili poprej obrnili na Apolona v Delfih za svèt. Tako so postali Delfi nekako versko ter deloma tudi prometno središče in ker so pobožni verniki nosili proročišču darila, je njegovo premoženje ogromno narastlo. Razen tega so pripadala svetišču še razsežna zemljišča.

2. **Amfiktionije** so bile zveze večjih sosednjih grških občin in držav v ta namen, da so se njih prebivalci zbirali pri kakšnem slavnem, več ali manj v sredini ležečem svetišču k skupnim verskim svečanostim; vsled tega so imele tudi nalogo varovati in vzdrževati skupno svetišče. Najvažnejša je postala sčasoma delfiška amfiktionija, v kateri se je združilo dvanajst imenitnejših plemen

na severu in na jugu Grške. Posebno važna je tudi zato, ker so se njeni člani s prisego zavezali, v vojni nobenega zvezinega mesta ne do tal razrušiti in nobenemu ne odvzeti tekoče vode, s čimur se je zeló omilila grozovitost vojevanja.

3. **Narodne slavnosti ali igre,** ki so jih prirejali bogovom na čast. Take slavnosti so obhajali s tekmovanjem v tekanju, borenju, metanju diska, metanju kopja ali v dirkanju na vozeh. Razen tega tekmovanja v telesnih vajah, so prirejali tudi tekmovanje v duševnih zmožnostih. Zmagovalcem so priznali vence, to so smatrali za najvišjo čast. S to častjo ni bil počaščen samo zmagovalec, ampak tudi ves njegov rod in rodno mesto. V slavnostnem izprevodu so ga spremili v svetišče, kjer so končali slovesnost z zahvalno daritvijo, nato je sledil slavnostni obed.

Izmed slavnostnih iger so bile najimenitnejše
olimpijske igre, ki so se vršile vsako 4. leto v Olimpiji Zevsu na čast. To štiriletno dobo so imenovali Grki olimpijado. Vsaka olimpijska igra je trajala 5 dni. Tu so se zbrali Grki iz vseh držav in kolonij, tu so se sklepale tudi kupčije ali prijateljstva, ker je bil z igro združen semenj.

776 Kedaj so se olimpijske igre pričele, nam ni znano. L. 776. pr. Kr. so prvikrat javno zapisali imena zmagovalcev. To leto je pozneje pridobilo pri vseh Grkih veljavo začetka grške ere; Grki so namreč šteli leta po olimpijadah;
nemejske igre, — tudi Zevsu na čast — so prirejali v Nemeji;
istmiške igre ob Korintskem Istmu, Pozejdonu,
pitijske ali delfiške igre v Delfih Apolonu na čast. Pri delfiških igrah so tekmovali zlasti v glasbi.

Idealna vez Grkov sta bili dalje njih

4. **vera in omika.** Ti dve sta povzdigovali Grke nad vse druge narode, kar je vzbujalo v njih samozavest zlasti v tujini ter obenem združevalo narod. Duševni proizvodi so bili vsem Grkom znani, ob njih lepoti so se navduševali, iz njih so črpali narodno zavest.

Grška kultura do leta 500.

Poezija je cvetela v tem času najbolj pri jonskih naselnikih v Mali Aziji, ki so torej v tem oziru prekosili svojo staro domovino. Blagostanje naselbin je pospeševalo književnost, ki se je

tudi že popolnoma otresla orientalskega vpliva. V tej dobi je bila Grkom že znana

pisava, ki so jo najbrže dobili od Feničanov. Egiptovski kralj Psametih je dovolil izvoz papirja, kar je tudi pospeševalo književnost.

Epika je imela še vedno za glavno vsebino Homerjeva in Heziodova dela. V Mali Aziji so nabirali Homerjeve speve in jih zbrali v celotni deli Iliado in Odisejo, odtod sta se širili potem po vsej Greciji. Pizistrat jih je dal napisati v obliki, ki jo imata dandanes.

Iliada in Odiseja sta tako navduševali Grke, da je nastopilo več pesnikov, ki so jih nadaljevali. Pri tem so natanko posnemali Homerja, tako da je napravilo vtisk, kakor bi se bili zbrali pesniki v „krogu" (= kyklos) okoli Homerja; zato so se zvali taki pesniki

Kikliki. Zaradi izbornega posnemanja Homerjevih epov so poznejši rodovi večkrat pripisovali dela Kiklikov Homerju samemu.

V tej dobi je nastala poleg epike še nova struja poezije, ki je imela svoj izvor v živahnem političkem življenju Grkov. Ta je bila

lirika, ki je opevala strankarske politiške boje in sploh dnevne dogodke, navduševala k boju, razjasnjevala nazore o življenju, napadala politiške ali osebne nasprotnike, časih pa tudi opevala ljubezen i. t. d.

Pesmi so spremljali z godbo in plesom, zlasti se je to godilo pri slavnostih, prirejenih bogovom na čast. Najimenitnejši liriki so bili

Tirtej (Tyrtaeus), ki je navduševal v drugi mesenski vojni Špartance k boju;

Solon, ki je s svojimi pesmimi pripomogel Atencem, da so si zopet osvojili otok Salamino;

Ezop (Aesopos), ki je znan po svojih basnih. Sicer pa ni zanesljivo, kar vemo o njegovem življenju;

Sapfo (Sappho). Živela je okoli l. 600.

Anakreon, ki je živel nekaj časa na dvoru tirana Polikrata na Samu, potem pa na Hiparhovem dvoru v Atenah;

Ibik (Ibycus), okoli l. 550., doma v Južni Italiji.

Filozofija. Nazori o bogovih in svetu, kakor sta jih podala Homer in Heziod, so se zdeli omikanim Grkom te dobe naivni, izkušali so jih razbistriti z razumom in znanostjo. Zanimalo jih je zlasti dvoje vprašanj: 1. Kdo vodi svet in po kakšnih zakonih? in 2. Kaj je bistvo človeške duše in kaj se zgodi ž njo?

Može, ki so se pečali s filozofijo, so imenovali Grki „modrijane“. Bili so državniki, vodniki ljudstva in javnega življenja. Naštevajo jih sedem, med njimi tudi Solona iz Aten in Taleta (Tales) iz Mileta. Talet je bil prvi grški astronom; l. 585. je napovedal solnčni mrk. — Taletov učenec, Anaksimander iz Mileta, je napravil prvi zemljevid.

Med znanstveniki se je zlasti odlikoval Pitagora (Pythagoras), živeč v 6. stoletju, sloveč matematik, ki je razlagal vse iz števila. Matematike se je učil od Babiloncev, po njem imenovani izrek v geometriji pa se najbrže pripisuje po krivici njemu.

Zgodovinopisje; prvi zgodovinarji so zapisavali stare pripovedke o ustanovitvi mest, o usodi prvih narodov i. dr. Ti zgodovinarji se imenujejo

Logografi. Najimenitnejši izmed njih je bil Hekatej (Hekataios) iz Mileta. (Okoli l. 520.) Iz tega izprevidimo, da so tudi v prozi nadkriljevali maloazijski Jonci druge Grke.

Umetnosti te dobe kakor književnost se odtegujejo tujemu vplivu ter nastopajo samostojno.

Stavbarstvo je služilo v prvi vrsti verskim namenom. Krasni umotvori grškega naroda, ki je bil za umetnost izredno nadarjen in navdušen, so bila

grška svetišča; zgrajena so bila v dorskem, jonskem ali korintskem slogu.

Dorski slog: na stopničastem podzidju (stilobat), so stale stene in stebri. Med stenami je bil prostor, imenovan cela in v njej kip boga, kateremu je bilo svetišče posvečeno. Stebri, ki so obdajali celo, so bili brez podstave (Basis), na žlebastem deblu (Schaft) pa je počivala enostavna glavica (Kapitäl). Stebri so nosili tramovje (Gebälk), čigar spodnji del se je imenoval arhitrav, zgornji pa fris (Fries); fris je bil okrašen z malimi stebrički in z reliefi. Na vsem tem je slonela streha, ki je bila položena na pravokotnem svetišču tako, da se je nagibala na obe podolžni strani; tako sta nastali na obeh kratkih straneh trikotni pročelji, ki so jih krasili s kipi.

Jonski slog: celotna uredba je podobna dorskemu slogu; razlika med obema je, da ima jonski steber podstavek vitkejše žlebasto deblo in polžasto glavico.

Korintski slog: tudi ta se razlikuje od dorskega in jonskega najbolj po stebrovi glavici. Leta ima obliko košarice, ki je okrašena z akantovimi listi. Tudi deblo korintskega stebra je žlebasto; sicer pa se je korintski slog razvil šele v poznejšem času.

Grška svetišča so bila v primeri z našimi cerkvami majhna. *Kiparstvo* je pospeševalo tudi zidanje svetišč. Podobo boga so izrezali sprva iz lesa, pa le samo glavo, sčasoma tudi vso postavo. Pozneje so vzeli namesto lesa mramor, še pozneje so jeli kipe vlivati. Toda v oblikah je bilo še mnogo okornosti.

Slikarstvo je bilo še malo razvito.

III. Doba procvita
(500—431).

A. Perzijanske vojne
(500—449).

Maloazijski Grki niso ohranili svoje svobode. Premalo jih je bilo, da bi se bili mogli ubraniti mogočnemu navalu Perzijanov, ki je poplavil že vse džave Prednje Azije, Egipet v Afriki in Tracijo v Evropi. Odvisnost maloazijskih Grkov od Perzijanov sprva ni bila občutna. Ko pa je zavladal

Darij, so se razmere znatno izpremenile. Grška mesta v Mali Aziji so izgubila svojo politiško svobodo; vladali so jim tirani, ki so bili Dariju že zaradi tega vdani, ker so sami imeli od tega dobiček. Eden izmed teh tiranov je bil

Histiej (Histiaeus) iz Mileta. V plačilo za zvestobo, ki jo je skazal kralju s tem, da je ohranil most preko Istra, mu je dal Darij velika posestva ob Strimonu z bogatimi rudniki. Zaradi naraščajočega bogastva Histiejevega pa je postal Darij nezaupen in pod pretvezo, da hoče imeti tako zaslužnega moža na svojem dvoru, je poklical Histieja v Suze, kjer pa je leta kmalu spoznal, da je pravzaprav kraljev ujetnik. Histiej je zato pisal svojemu zetu Aristagori (Aristagoras), ki je postal za njim tiran v Miletu, da naj osnuje vstajo med maloazijskimi Grki. Aristagora je storil to tem rajši, ker se je bal zaradi nekega ponesrečenega podjetja kazni perzijskega kralja. Tako je buknila

vstaja maloazijskih Grkov l. 500 pr. Kr. Obrnili so se za pomoč 500

tudi v Grecijo, a dobili so jo samo od Eritrejcev na Evbeji in od Atencev, ki so se zlasti bali, da bi jim Darij postavil izgnanega Hipijo zopet za tirana. Sicer pa je bila pomoč Atencev kaj neznatna.

Vstaši so požgali mesto Sarde, a kmalu nato so jih Perzijani popolnoma potolkli, razrušili Milet, jih mnogo pomorili ali pa v sužnost odvedli. Aristagora je zbežal v Tracijo, kjer so ga ubili. Histieja pa je dal Darij križati, ko je izvedel o njegovem izdajstvu. Usoda maloazijskih grških mest je bila odslej kaj žalostna. Nič več se niso mogla povzpeti do iste višine, na kateri so bila poprej.

Pomoč Eritrejcev in Atencev maloazijskim vstašem, kakor tudi naklep Miltiada, da uniči Darijevo vojno z razrušenjem istrskega mostu, sta dala tudi povod perzijanskim vojnam.

Perzijanske vojne so se pričele leta 492.

Vzrok vojen je bilo nenasitno poželjenje Darija in njegovih naslednikov razširiti oblast tudi po Evropi, zlasti po kulturni Greciji. *Pomen perzijanskih vojen* je bil za Grke velikanski, zakaj v njih je šlo za obstanek Grkov, torej smemo imenovati dobo teh vojen po pravici „junaško dobo Grkov“. Da bolje umevamo veliko nevarnost, ki je pretila s perzijanskimi vojnami Grkom, je treba upoštevati tudi

sile obeh nasprotnikov, ki sta jih postavila na bojišče.

Grki so se predvsem navduševali z gorečo ljubeznijo do domovine, ki jim je narekovala braniti vero in kulturo. Njih glavna moč je bila v hoplitih, ki so jih branili težki oklepi, a so se mogli bojevati le bolj mož proti možu. Ladje Grkov so bile sicer majhne, a ravno zaradi tega zelo okretne. Število bojevnikov, ki so jih mogli Grki postaviti v boj, je bilo pač pri majhnih grških državah primeroma malo; razuntega med posameznimi državami ni bilo edinosti, kakor jo je zahtevala resnoba položaja. Dorski vojaki so bili spretni na suhem, jonski pa na morju.

Perzijani so prekašali Grke v prvi vrsti po številu, ki je bilo v primeri z Grki vzlic pretiravanju tedanjih zgodopiscev ogromno. A tej ogromni vojski je nedostajalo pravega navdušenja, šla je v boj le prisiljena. Najboljše čete Perzijanov so bili strelci, ki so sovažnika lahko že od daleč obsuli s puščicami. Perzijanske ladje pa so bile neokretne in so prav zaradi tega uspehe

ovirale. Seveda so se tudi maloazijski Grki le prisiljeni bojevali zoper svoje rojake v stari domovini.

Take so bile razmere obeh nasprotnikov, ko so se pričele vojne.

Vojne za Darija.

L. 492. je poslal Darij svojega zeta Mardonija na čelu močnega ladjevja ob traški obali proti Greciji.

Ob predgorju Atosu pa je razgnal in potopil silen vihar skoro vse ladje in Mardonij se je vrnil brez uspeha domov.

Nato je Darij poskusil Grke mirnim potom spraviti pod svojo oblast. Razposlal je svoje poslance v razna grška mesta, da zahtevajo vode in prsti v znamenje, da priznajo Darijevo nadoblast. Veliko mest je ugodilo tej zahtevi; Špartanci in Atenci pa so poslance ubili.

To kršenje mednarodnega prava je kralja silno razkačilo in
l. 490. je poslal novo vojsko proti Greciji. Perzijsko ladjevje je 490
priplulo k otoku Evbeji pod vodstvom Datida in Artaferna (Datis, Artaphernes). Perzijani so razrušili Eretrijo in odvedli njene prebivalce v Azijo ali pa jih pomorili, potem pa so prijadrali do atiške obali. Navodila jim je dajal izgnani Hipija.

Na Maratonskem polju se je vnela bitka. Grkom je zapovedoval kot vrhovni poveljnik Miltiad. Bojevniki so bili večinoma Atenci. Špartanci so se izgovarjali, da se po stari šegi ne smejo udeležiti boja pred ščipom. Perzijani so bili popolnoma poraženi, vse njih imetje je padlo v roke zmagovalcem. Perzijani so hitro zasedli ladje ter se odpeljali okoli Sunijskega rtiča proti Pirejskemu pristanišču. A ko so dospeli tja, so jih že pričakovale zmagovite čete iz Maratonskega polja. Spričo tega sta odplula Datid in Artaferen s svojimi ladjami proti domu, Hipija je na potu umrl.

Miltiad je bil tedaj najslavnejši mož. A ni dolgo užival svoje slave. Ker je vedel, da Darij ne bo miroval, je hotel pridobiti za grško stvar tudi prebivalce otoka Para, ki so bili do sedaj zavezniki Perzijanov. Toda podjetje se je ponesrečilo, Miltiada so obdolžili, da je varal ljudstvo z obljubami, in ga obsodili v poravnavo stroškov. Kmalu nato je v ječi umrl. Šele njegov sin Kimon (Kimon) je plačal globo ter preskrbel očetu sijajen pogreb.

Nato so mislili Atenci zaradi obnovitve bojev na *nove vojne priprave.* Atensko politiko sta vodila tedaj dva odlična moža,

Aristid (Aristides) in *Temistoklej* (Themistokles); prvi je bil znan po svoji pravicoljubnosti, drugi pa je bil nadarjen, a slavohlepen državnik. Namen obeh je bil isti: povečati moč domovine. Toda načini v dosego tega cilja so bili pri obeh različni. Aristid je bil mnenja, da je treba Grkom izvežbane vojske na suhem, Temistoklej pa, da je treba ustvariti močno ladjevje, ker je vedel, da so Perzijani ravno na morju najbolj slabotni. Moštvo tega ladjevja naj bi tvorila najnižja vrsta naroda, ki se je sicer udeleževala vojne le izjemoma in zaraditega tudi ni imela vseh politiških pravic. Temistoklejev načrt je prodrl. Atenci so sklenili, da povečajo ladjevje s pomočjo dohodkov iz lavrijskih rudnikov, kar pa je provzročilo močno opozicijo, ki ji je načeloval Aristid. Zato so Atenci po Temistoklejevem nasvetu po ostrakizmu izgnali Aristida iz Aten. Temistoklej je imel sedaj proste roke. Pirejsko pristanišče so utrdili in stesali 100 vojnih ladij, imenovanih „triere“. Imele so ob vsaki strani po 3 vrste klopi za veslače. Tako so bili Atenci pripravljeni, ko so se pričele

vojne za Kserksa (Xerxes), ki je zavladal perzijanskemu kraljestvu po Darijevi smrti. Preden je mogel misliti na osveto Grkom, moral je ukloniti upornike, ki so se bili vzdignili na vseh koncih njegove države, kakor je bilo to sploh v navadi vsakokrat, kadar je zavladal v jutrovih deželah nov kralj. Nato je zbral mogočno vojsko v Sardah, odkoder se je pomikala mimo Ilija proti Helespontu. Poročila tedanjih zgodovinarjev o velikosti perzijanske vojske so močno pretirana, resnica pa je, da so bili Perzijani v velikanski premoči. Kserksova vojska je bila sestavljena iz kaj različnih narodov, ki so se poznali po svoji noši in orožju. Perzijani na konjih, Arabci na velblodih, vojaki iz vzhodne Iranske s sekirami in loki, Maloazijci in Kavkazi s pletenimi ščiti, Etijopci oblečeni v levje ali panterjeve kože. Vojaštvu, ki se je pomikalo baje 7 dni neprenehoma po 2 mostovih preko Helesponta, je sledila neskončna vrsta vôz s pratežem, neštevilnimi slugami in sužnicami, ženami in dragocenostimi neizmerne vrednosti. Na čelu vsej vojski je stal Kserks sam, ponosen vladar, visoke rasti in dostojanstvenega nastopa.

Pri vsem tem je Kserks pridobil zase tudi Kartažane iz severne Afrike, da so istodobno napadli Grke na Siciliji.

Tostran Helesponta se je razdelila Kserksova vojska v dva dela: eden je šel po suhem preko Tracije in Macedonije, drugi pa po morju ob obali proti Greciji.

Atenci in Špartanci so bili pripravljeni bojevati se do zadnjega. Najpoprej so mislili zasesti dolino Tempe. Ker pa se niso zanesli na Tesalce, so se slednjič odločili, da je zastavil lakedemonski kralj Leonida (Leonidas) s tristo Špartanci in nekaj tisoč zavezniki Termopile. Del grškega ladjevja pa jih je kril od morske strani.

L. 480. se je vnel boj pri Termopilah. Perzijani so več dni 480
izkušali prodreti skoz sotesko. Izgubili so več tisoč ljudi. Celo 10.000 nesmrtnikov je brezuspešno poizkušalo vzeti sotesko. Tedaj pa je pomagalo Perzijanom izdajstvo. Grk Efialt (Ephialtes) je pokazal Perzijanom stezo čez goro Eto, po kateri so prišli Grkom za hrbet. Leonida je takoj izprevidel, da je sedaj vse izgubljeno. Zaveznikom je dal na prosto voljo oditi, on sam in 300 Špartancev pa se je odločilo, da umro za domovino. Kakor levi so se branili, dokler niso obležali vsi na bojišču. Tebanci, ki so se prisiljeni bojevali na strani Grkov, so se vdali brez boja Kserksu. Leonidi in njegovim pa so Špartanci postavili v Termopilah leva v spomin z napisom:

„Lakedemoncem naznani, popotnik, tu da ležimo
Mrtvi, ker velel takó je domovine ukaz“.

Sedaj je bila Kserksu odprta pot v Atiko. Atenci so ostavili svoje mesto ter so šli na ladje, žene, otroke in imetje pa so spravili na Egino in Salamino. Potemtakem Perzijanom ni bilo težko požgati Atene v osveto za Sarde.

Istočasno z boji pri Termopilah so se bojevale grške ladje, ki so imele nalogo ščititi Termopile, s Perzijani

pri Artemizijskem rtiču na severnem koncu Evbeje. Grkom je pomagal vihar, tako da so imeli nekaj uspehov, ki so jih ojunačili. Ko so pa izvedeli o porazu v Termopilah, so odpluli v Pirejsko pristanišče v svesti si, da pride tam do odločilne bitke na morju. Ta se je tudi vršila

l. 480. pri Salamini. V nji si je pridobil Temistoklej neven- 480
ljivih zaslug. On je dobro vedel, da se velike in neokretne perzijske

ladje ne bodo mogle gibati in uspešno bojevati v morski ožini, a ni mogel o tem prepričati svojih rojakov, ki so se hoteli umakniti na korintsko ožino. Tudi opomin Temistoklejev, da s tem izroče svoje žene in otroke na otoku sovražniku na milost in nemilost, ni nič pomagal. Tedaj se je zatekel Temistoklej k nevarni zvijači. Na tihem je poslal služabnika h Kserksu, češ, da naj hitro udari na Grke, ki hočejo odpluti, ter jih vse zajame v ozkem zalivu. Kserks se je dal res premotiti in drugi dan udari na grško ladjevje, ki je bilo sedaj prisiljeno se bojevati; boj se je končal s popolno zmago Grkov. Bolestno je gledal Kserks z bližnjega griča, kako so se potapljale njegove ladje, potem pa se je vrnil z enim oddelkom svoje vojske preko Tesalije, Macedonije in Tracije v Azijo. Tisoč in tisoč vojakov je pomrlo na potu od gladu, mnogo pa jih je utonilo v reki Strimonu, kjer se je udrl pod vojaki led zamrzle reke. Drugi del Kserksove vojske pa je prezimil pod Mardonijevim poveljstvom v Beociji. Temistokleju so priznali Atenci venec iz oljčnih listov za njegovo modrost in spretnost.

Mardonij je poizkušal Grke najpoprej razdvojiti. Hotel je pridobiti Atence z raznimi obljubami zase. A naklep se mu ni posrečil. Zato je udaril v Atiko in jo opustošil; Atenci so že poprej odšli na Salamino. Nato se je zbrala vsa grška vojska na Istmu ter odkorakala v Beocijo, kjer se je bila

479 *l. 479. bitka pri Platejah.* Vrhovni poveljnik Grkov je bil špartanski kralj Pavzanija (Pausanias). Perzijani so bili vzlic veliki premoči popolnoma premagani, Mardonij sam je padel na bojišču, komaj 10.000 Perzijanov se je rešilo proti Helespontu. Neizmeren je bil plen Grkov. Zmaga pri Platejah je bila tem slavnejša in popolnejša, ker so premagali baje istega dne Grki

479 *pri Mikalskem rtiču l. 479.* pod vodstvom Špartanca Leotihida (Leotychides) in Atenca Ksantipa (Xanthippus) perzijansko ladjevje. S tema zmagama so dosegli Grki

konec defenzivnih vojen, v katerih so pokazali, kaj premore ljubezen do domovine in svobode ter edinost. Boji med Grki in Perzijani sicer s tem še niso prenehali, a imeli so ves drug značaj nego dosedanji boji. Odsihdob so Grki poizkušali izkoristiti zmage, ki so jih priborili, defenzivne vojne so se izpremenile v ofenzivne, istočasno pa se je razvijal grški narod, zlasti atenska država, do svojega viška. Zato pravimo naslednji dobi „hegemonija Atencev“.

B. Hegemonija Atencev
(479—431).

Ofenzivne vojne. Po bitki pri Mikalskem rtiču je odplulo grško ladjevje proti Helespontu in Bosporu, kjer je odvzelo Perzijanom Bizancij, ključ do Črnega morja. Zaradi izvoza žita iz teh dežel je bilo mesto za Grke velevažno. Poveljnik Grkov je bil pri Bizanciju zopet Pavzanija. Toda on ni znal ohraniti svoje slave. Stopil je s Kserksom v zvezo in mu hotel izdati ves Peloponez, če bi ga napravil tam za namestnika ter mu dal svojo hčer za ženo. Ko mu je kralj z veseljem vse to obljubil, se je začel Pavzanija po perzijanski oblačiti ter se ni več brigal za Špartance. Zato so ga poklicali domov; zlasti efori so ga začeli preganjati, ker jim je hotel odvzeti vso oblast. Pred njimi je bežal v svetišče, kjer je umrl od gladu, zakaj efori so dali zazidati vrata svetišča. Špartanci, ki so dosedaj imeli vrhovno oblast čez grško ladjevje, so jo s tem takorekoč odložili ter jo prepustili Atencem; to je bilo tudi popolnoma pravično, zakaj nihče se ni v perzijanskih vojnah tako odlikoval kakor baš Atenci. Pričela se je hegemonija Aten.

Hegemonija Aten. Atene so bile pod vodstvom spretnih mož. Prvi izmed teh je bil
Temistoklej. Po njegovem nasvetu so sezidali Atenci na obeh straneh ceste, ki je držala iz Aten do Pireja, dvojno zidovje, ki je izpremenilo Atene v močno trdnjavo. A ravno s tem delom je vzbudil Temistoklej zavist Špartancev, in zatožili so ga, da je vedel za Pavzanijeve izdajalske naklepe. Izgnali so ga po ostrakizmu za 10 let. Zbežal je v Azijo, kjer ga je perzijanski kralj Artakserks (Artaxerxes) gostoljubno sprejel. Tu je umrl okoli l. 460.

Drugi vodnik Atencev je bil
Aristid, ki se je bil vrnil iz pregnanstva ter se hrabro bojeval pri Salamini. Njegovo pravičnost so vsi visoko čislali. Ker so mu vsi zaupali, so se vdali tudi njegovi želji; po Aristidovem nasvetu se je ustanovila

delska pomorska zaveza. K njej so pristopile vse male grške države, jonski in tudi drugi otoki in mesta. Zavezniki so se zavezali, da bodo odposlali v slučaju vojne oborožene ladje na bojišče ali pa se odkupili z denarjem. Skupna blagajna se je nahajala na otoku Delu, odtod je imela zaveza svoje ime. Vodstvo

ladjevja so prevzeli Atenci. Ker pa je bilo zaveznikom neprileżno dajati ladje, so kmalu izpremenili to svojo obveznost tako, da so se rajši odkupovali z denarjem. Tako je rastla moč Atencev na morju od leta do leta. Brez ugovora so prenesli zavezno blagajno z Dela v Atenino svetišče v Atenah in s časom so smatrali zaveznike sploh za podložnike. Seveda tedaj pravični Aristid ni več živel, umrl je že okoli l. 467. Sedaj je prevzel vodstvo *Kimon,* Miltiadov sin. Pregnal je Perzijane iz Tracije, iz njih zadnjih pozicij v tej deželi, ter pridobil Atencem zlata in srebra bogate dežele ob Strimonu, kjer so potem sezidali mesto Amfipolo (Amphipolis).

L. 465. je premagal Kimon Perzijane ob reki Evrimedontu (Eurymedon) na južni obali Male Azije. Odsihdob se ni prikazala v grških vodah nobena perzijanska ladja več, jonski zavezniki pa so bili oproščeni vsakega davka Perzijanom.

Zmage Grkov so vplivale tudi na

življenske razmere v Atenah. Sicer so se pretrgale vse trgovinske zveze evropejskih Grkov z orientom, a zato so jeli tržiti z zapadnimi ter s pontskimi deželami. V Atenah se je zlasti povzdignila industrija. V pristanišču in po tvornicah je mrgolelo delavcev. Mnogo ljudstva, ki je do sedaj obdelovalo polje na deželi, se je preselilo v mesta ter se poprijelo drugega dela. Tako se je v mestih število prebivalcev znatno povišalo. Ker je domača gruda rodila premalo žita, so ga uvažali iz pontskih deželá ter iz Egipta.

Konkurenca inozemskega žita pa je seveda žugala uničiti tudi one države, ki so še dalje ostale agrikulturne, pred vsemi Šparto. Nasprotje med demokratičnimi Atenami in konservativno Šparto se je torej še bolj povečalo. Špartanci so zavoljotega iskali povsod prilike, da bi uničili Atene ali pa jih vsaj oslabili.

Strašen potres, ki je porušil starodavno Šparto, je nesrečo še pomnožil; a te še ni bilo dosti. Žalostni položaj Špartancev so hoteli izkoristiti njih najhujši sovražniki, Mesenci in tlačeni helotje. Vnela se je takozvana

tretja mesenska vojna (464—455).

V tej stiski so se obrnili Špartanci do Atencev za pomoč. Kimon, ki je bil Špartancem vedno naklonjen, je vzlic ugovarjanju demokratov izposloval, da se jim je odposlala pomoč pod njegovim vodstvom. A ko je došla pomožna četa na bojišče, so jo Špartanci

nezaupno odklonili. Sklenili so rajši z Argivci zavezo ter srečno potolkli Mesence in helote. Umevno je, da so bili Atenci zaradi odklonitve pomožnega krdela silno užaljeni; Kimon je moral v prognanstvo. Na njegovo mesto je stopil drug vodnik Atencev, namreč

Periklej (Pericles), sin Ksantipa, zmagalca pri Mikalskem rtiču. Narava ga je bogato obdarila z vrlinami. Bil je največji državnik, najboljši vojskovodja in najimenitnejši govornik svojega časa. Rojaki so primerjali njegove govore streli in gromu z Olimpa ter ga zaraditega nazivali „Olimpljana“. Najvišji njegov cilj je bila blaginja domovine, in priznati se mora, da je Periklej svoj cilj tudi dosegel. Za njega so se povzdignile Atene do najvišjega procvita, in vse to po Periklejevi zaslugi. Zato se po pravici imenuje ta doba „Perikljeva doba“.

Eno izmed prvih del Periklejevih je bilo, da so poklicali Kimona iz prognanstva domov, spoznavši, da ni imel nikdar domovini sovražnih namenov. Izročili so mu tudi poveljništvo zaveznega ladjevja, s katerim je odplul proti otoku Kipru. Med obleganjem nekega mesta pa je umrl (449). Njegov podpoveljnik 449
je kmalu nato premagal Perzijane pri Salamini (na otoku Kipru); s to zmago pravzaprav šele prenehajo perzijanske vojne.

Zavezniki delske države so postali pravi podaniki Atencev. Ti so odločevali o vojni in miru, zavezniki pa so jim morali plačevati davek. Atene same so bile močna trdnjava, Atenci so pa imeli trdnjave tudi na Peleponezu. Sicer se je uprla tupatam ta ali ona država Atencem, a ti so premagali vse težave ter dospeli do vrhunca svoje slave.

Periklej je bil odločen demokrat. To kažejo tudi njegova dela v notranji politiki. V kolikor še ni Klisten privedel ljudstva do popolne zmage, je storil to Periklej.

Areopagu je vzel vse politične pravice in jih izročil svetovalstvu, narodni skupščini ter heliaji. Dalje je vpeljal

dnevno plačo državljanom, ki so sodili (heliasti) ali se udeležili narodne skupščine ali pa bili v vojni. Na njegov predlog se je plačevala revežem tudi

vstopnina za gledišče, kjer naj bi se vse ljudstvo izobraževalo. — Vse pa je nadkriljevala

gospodarska povzdiga Aten:

Periklej je zidal krasna svetišča in druga poslopja; pristanišče Pirejsko je bilo sedaj dodelano, kar je zlasti pospeševalo brodarstvo in trgovino. O prilikah je prirejal Periklej velikanske slavnosti ter s tem ustregel zlasti preprostemu ljudstvu. Nihče ni tako podpiral umetnosti in znanosti kakor Periklej. Izobrazba ljudstva je dospela tako visoko, da je bil skoro vsak državljan sposoben za državne posle! Atene so postale svetovno mesto, kamor so prihajale ogromne vsote denarja in izdelki iz vseh dežel tedanjega sveta.

Bogatašem so šteli v posebno čast, če so na svoje stroške vzdržavali ladje in plačevali mornarjem še večje plače nego država. Take zasluge so poplačali z vencem ter zapisali imena odlikovancev na table.

Po vsem tem je videti, da se sme Periklejeva doba res imenovati doba procvita Grkov sploh. Še bolj nam bo to umljivo, če si natančneje ogledamo kulturo te dobe.

Kultura
(500—431).

Poezija Grkov se je povzdignila zlasti po končanih perzijanskih vojnah, ki so donesle Grkom toliko slave in samozavesti. Njih duševni obzor se je znatno razširil, bogastvo in blagostanje sta se večala in enako se je povzpela tudi poezija Grkov do vrhunca; to je tem bolj umljivo, ker so gospodarili v Atenah možje, ki so imeli dosti smisla za kulturno povzdigo.

Med temi je imenovati pred vsem Perikleja, ki je bil prijatelj in zaščitnik tedanjih najimenitnejših pesnikov in jih je tudi gmotno podpiral, da so se mogli brez skrbi baviti z umetnostjo. *Drama.* Njenega začetka je iskati v verskem obredu na čast bogu Dionizu, pri katerem so spremljali ples z liričnimi pesmami; te spremljevalce so imenovali kor. Sčasom je kor izražal vsebino pesmi z besedami in dejanji; nastopil je najprvo en igralec, pozneje dva, še pozneje trije in več. Igralci so bili sedaj glavne osebe, kor pa je dejanja in govor igralcev spremljal na posebnem prostoru s tem, da jim je dajal svete, opomine in tolažbo, kakor je bila pač vsebina drame.

Igralci so imeli naličnice, vlečkaste obleke, pa visoke čevlje, imenovane koturne.

Drame, ki so imele resno vsebino, so imenovali *tragedije*. Primerjati nam jih je našim žaloigram in igrokazom. Sestavljene so bile tragedije iz treh delov, vsled česar se jih je tudi imenovalo trilogije, ki pa se jim je na koncu pridružila še satira veselega značaja. Trilogijo s satiro skupaj so imenovali tetralogijo.

Najznamenitnejši tragedi, t. j. pisatelji tragedij so bili:

Eshil (Aeschylus); slavne zmage Grkov so ga navduševale. Zato je vsebina njegovih dram odmev grške samozavesti, verskega čustvovanja, nravnosti in značajnosti.

Sofoklej (Sophokles). Njegove drame se odlikujejo zlasti po premišljeni označbi nastopajočih oseb.

Evripid (Euripides). V svojih dramah je zlasti znal zadeti ob strune strasti človeškega srca. Zato je posebno ugajal ljudstvu, ki je znalo mnogo mest iz njegovih del na pamet.

Grška gledališča so bila zelo velika, po navadi sezidana na višinah z lepim razgledom na morje in mesto. Imela so po tri dele: 1. prostor za gledalce, ki je imel podobo polukroga s stopnjujočimi se sedeži; 2. orkestro, prostor za kor in igralce in 3. oder, ki je imel podobo dolgega, ozkega pravokota. Na njem so stale enostavne dekoracije. Streh gledališča niso imela.

Proza.

Zgodovinopisje.

Herodot, oče zgodovime, se je rodil v Mali Aziji; prehodil je Egipet, Sirijo in Babilonijo, Perzijo in Malo Azijo, potem je pa prišel v Atene, ko je tam vladal Periklej. Popisal je perzijanske vojne in njih predzgodovino ter povsod o priliki opisal tudi šege in dežele orientalskih narodov. Vendar pa ni vse, kar je pisal Herodot, popolnoma zanesljivo, ker je večkrat pisal le po ustnih poročilih.

Umetnosti so dospele v tej dobi do klasiškega vrhunca. Država je prispevala za nje $^1/_3$ svojih dohodkov. Umetniki so imeli v tem času odlične podpiralce, med njimi v prvi vrsti Perikleja.

Stavbarstvo.

Svetišča so gradili iz mramorja. Najkrasnejše je bilo na Akropoli; imenovalo se je Partenon (Parthenon), sezidano v dorskem slogu in posvečeno Paladi Ateni. Prekrasni so bili reliefi, ki so krasili fris in pročelje tega svetišča. — Drugo svetišče na Akropoli je bil Erehtejon, imenovan po junaku Erehteju

(Erechteus). Streha njegove lope je slonela na takozvanih karijatidah, namesto na stebrih. Tudi drugod so zidali bogovom krasna svetišča, tako n. pr. Zevsovo svetišče v Olimpiji, Apolonovo svetišče v Delfih i. dr. Razen svetišč so nastala v tem času tudi

posvetna poslopja. Med gledišči je bilo najznamenitejše Dionizovo v Atenah, ki je imelo prostora za 15.000 gledalcev. Nadalje so slovele Propileje, vhod do atenskega gradu, okrašen s stebri. — Privatna poslopja v tem času so bila še majhna in brez posebnega krasu.

Kiparstvo se je razvijalo po vseh grških državah, najbolj v Atenah. Material, ki so ga rabili kiparji, je bil mramor, kovina ali slonova kost. Izmed kiparjev je živel

Miron (Myron) v dobi Kimona. Zlasti znan je njegov „metalec diska". Vrhunec kiparstva pa je dosegel

Fidija (Phidias), Periklejev prijatelj. Njegovi umotvori so bili večinoma iz slonove kosti, obleke kipov pa so bile pozlačene, n. pr.: 1. deviška Atena v Partenonu; 2. Zevsov kip v Olimpiji; 3. Atena Prvoboriteljica (Athene Prómachos), velikanski kip iz kovine na Akropoli.

Poliklet (Polyclet) se je odlikoval zlasti po kipih zmagovalcev v Olimpiji. Posebno znan je njegov „Suličar".

Slikarstvo je bilo zastopano v tej dobi tudi po velikih mojstrih. Znameniti slikar

Polignot (Polygnotus), Kimonov prijatelj, je bil strokovnjak v zgodovinskih slikah: v takozvani „pisani lopi" (Stoa poikile) je naslikal dogodke iz maratonske bitke. V Delfih je naslikal pogin Ilija in Podzemeljski svet; vendar pa so bile tudi Polignotove slike še brez perspektive, ki se je razvila šele v prihodnji dobi.

Javno življenje meščanov je bilo posvečeno državi. Udeleževali so se narodnih skupščin, sodnih sej ali pa se zbirali na trgu, kjer je bilo posebno živahno vrvenje, zakaj tu so prodajali v svojih lopah trgovci razno blago, tu so se nahajale delavnice rokodelcev, tu so imeli menjalci svoje menjalnice, kjer so tudi posojevali za visoke obresti (12—18 %) denar.

Zasebno življenje je kazalo v vsem preprostost, a tudi smisel za umetnost. Orodje in oprava v hišah je bila umetniška; obleka je obstajala iz spodnje obleke, imenovane hiton, in vrhnje, hima-

tijon. Grki so bili kaj gostoljubni. Pri obedu so ležali ob mizah, z levo roko podpirajoč si glavo. Vino so pili pomešano z vodo, godba in plesalci pa so jih zabavali.

IV. Doba propada

(431—338).

Uvod. V perzijanskih vojnah so pokazali Grki, koliko premore sloga tudi v najhujši nevarnosti. Premagali so sovražnika, in Grki, zlasti Atenci, so se povzpeli do najvišjega blagostanja. A v tem je tičala tudi že kal za prihodnjo dobo propada. Nevarnost iz orienta je izpodbujala Grke k delavnosti, opreznosti in slogi; kakor hitro pa je izginila, pojavila se je med Grki nesloga in s tem so se pričeli bratomorni boji, ki niso donesli nobeni grški stranki dobička, ampak vsem skupaj propad. Prvi del te dobe zavzema peloponeška vojna.

A. Peloponeška vojna

(431—404). 431—404

Peloponeška vojna je bila izbruh velikega nasprotja med Atenci in Špartanci.

Vzroki vojne so bili:

politiški: d r ž a v a A t e n c e v je bila demokratična, bogata zaradi živahne trgovine, in je gojila znanost in umetnost ter se opirala na močno atiško pomorsko zavezo pod vodstvom Atencev; d r ž a v a Š p a r t a n c e v je bila konservativna in revna, živila se je večinoma z obdelovanjem zemlje opirajoč se na močno vojsko na suhem, ki jo je postavila peloponeška zaveza pod vodstvom Špartancev. Politiškim vzrokom so se pridružili še

gospodarski: Atenci so dobivali potrebno žito iz Egipta in iz Pontskih deželá ceneje nego od Špartancev; zato je pretil vsem grškim agrikulturnim državam gospodarski pogin. Tako je moralo priti med obema zavezama do vojne.

Ime ima vojna odtod, ker so se je udeležile skoro vse peloponeške države. Vmešavale so se pa tudi druge grške države. Vsa Grecija je bila ločena v dva vojna tabora.

Povod k vojni so dali nekateri prepiri med Kerkiro in Korintom.

Kerkira se je obrnila v tem prepiru do Atencev — ki so postali za Perikleja nevarni konkurentje (trgovine) Korinčanov v zapadnem delu Sredozemskega morja — za pomoč in jo tudi dobila. S tem pa je Kerkira užalila Korinčane, ki so se zaradi tega pritožili na peloponeško zavezo. Kmalu nato je odpadlo mesto Potideja (Potidaea) na prigovarjanje Korinčanov od atiške zaveze. — Razuntega so prepovedali Atenci Megarcem vsako trgovino z atiškimi zaveznimi državami.

Vsled teh dogodkov se je odločila skupščina v Šparti za vojno, Atenci pa so jo na Periklejev nasvet sprejeli.

Peloponeško vojno delimo v tri dobe.

Desetletna vojna (*431—421*).

Na Periklejevo povelje so se zatekli vsi prebivalci Atike v utrjene Atene. Nato je jela pustošiti vojska peloponeških zaveznikov Atiko, mornarica atiških zaveznikov pa je storila isto na peloponeški obali. Že se je nagibala vojna sreča na stran Atencev, kar izbruhne naenkrat v Atenah strašna kuga, zanesena iz Egipta preko Azije, ki je pomorila tisoč in tisoč ljudi, med njimi
429 dva Periklejeva sinova in slednjič še njega samega (429). Periklejeva smrt je pretrgala v Atenah zadnje vezi nravnosti.

Vodstvo Atencev je prevzel širokoustni strojar

Kleon (Kleon). Pričela se je divja gonja takozvanih „sikofantov“, ki so z denuncijacijami rovali zoper konservativne plemenitnike; med tem so premagali peloponeški zavezniki najboljše zaveznike Atencev, Platejce. — Vzlic temu pa bi bila sklenila oba nasprotnika takrat mir, če bi ne bil silil demagog Kleon k nadaljevanju vojne, češ, sovražnika je treba popolnoma uničiti. Zato je odplulo atiško ladjevje pod vodstvom Demostena (Demosthenes) k mesenskemu pristanišču Pilu (Pylos), ki si ga je osvojilo, ter odtod s pomočjo Mesencev in helotov neprenehoma napadalo lakedemonsko deželo. — Tako je bilo videti, kakor bi se bila vojna sreča obrnila zopet na stran Atencev, a tedaj so poslali Špartanci v boj spretnega vojskovodjo Brazido (Brazidas), ki je potolkel atiške zaveznike v več bitkah. Nazadnje so izgubili Atenci v pomorski bitki še Amfipolo (Amphipolis). Tu sta padla Brazida in Kleon. Tedaj so sklenili mir, imenovan po možu, ki se je najbolj trudil zanj,

421 *Nikijev mir* (Nicias) 421. l. Pogoj: status quo (ante) za dobo 50 let.

Toda s sklenjenim mirom niso bili vsi zavezniki Špartancev zadovoljni. Med njimi in Špartanci je nastal zaradi tega prepir, ki je imel za posledico, da so marsikateri zavezniki odpadli od peloponeške zaveze ter se jeli približevati Atencem. To približevanje je netil zlasti Atenec

Alkibiad (Alcibiades), Periklejev sorodnik. Bil je neizmerno bogat in nadarjen; le on bi bil lahko nadomestil Perikleja v Atenah, če bi ne bil čez vse slavohlepen in v svojih dejanjih dostikrat nepremišljen, razuntega pa tudi neznačajen in brez nravitosti.

Tedaj so prišli odposlanci sicilskega mesta Segeste (Segesta) v Atene prosit pomoči zoper Sirakužane. Na prigovarjanje Alkibiada, ki se je hotel v vojni proslaviti, so sklenili Atenci, da odpošljejo močno ladjevje zoper Sirakužane na Sicilijo.

Ekspedicija na Sicilijo (*415—413*). Vrhovno poveljništvo mogočnega atenskega ladjevja je dobil Alkibiad, z njim pa sta šla tudi oprezni Nikija in hrabri Lamah (Lamachus). Toda v noči pred odhodom ladjevja so bile odbite v Atenah glave Hermejevim stebrom, in na sodišče je došla med drugimi tudi ovadba, da so zločinstvo storili Alkibiad in njegovi prijatelji, vračajoč se od neke pojedine. Dasi je Alkibiad sam zahteval takojšno preiskavo, je ljudstvo vendar sklenilo, da se bo šele po svoji vrnitvi zagovarjal. — Nato je ladjevje odplulo.

A sedaj so nasprotniki rovali zoper Alkibiada ter slednjič dosegli, da so ga poklicali takoj nazaj. Prav ko je priplul pred Sirakuzo, ga je dohitela vojna ladja, ki naj bi ga odvedla domov. Alkibiad sluteč, da ga bodo obsodili na smrt, kakor se je zgodilo mnogim drugim, je na povratku pobegnil v Šparto. Ko je tu izvedel, da ga je sodišče v Atenah res obsodilo na smrt, je sklenil maščevati se nad rodnim mestom. Takoj je jel ščuvati Špartance, da naj pošljejo Sirakužanom pomoč zoper Atence, kar so ti tudi storili. S tem je bil Nikijev mir prelomljen, nadaljevali so peloponeško vojno.

Atencem se je godilo pri Sirakuzah slabo; Lamaha so pri obleganju mesta ubili; dasi je dospel spretni Demosten z novim ladjevjem na pomoč, so vendar Atenci na morju podlegli ter izgubili vso svojo mornarico. Nikija in Demosten sta se umaknila z ostalo vojsko na suho, a v tem so pripluli Špartanci pod vodstvom Gilipa (Gylippus), ki je vojno odločil. Atenska vojska se je morala

ukloniti, Nikija in Demostena so v Sirakuzah obglavili, ostalo vojno pa so odvedli v kamnolome, kjer je poginila od lakote ali vročine.

Posledice te strašne nezgode so bile za Atence velikanske. Njih ladjevje, njih ponos, je bilo uničeno, državne blagajne prazne in zavezniki so po vrsti odpadali ter se pridruževali Špartancem. Vojna še ni bila končana. Moralo je res priti do tega, kar je zahteval nekdaj Kleon: ena izmed obeh držav, ali atenska ali špartanska, mora biti popolnoma uničena.

Po Alkibiadovem nasvetu so zasedli Špartanci atiško mesto Dekelejo, zato pravimo zadnjemu delu peloponeške vojne *dekelejska vojna* (*413—404*). S tem, da je bila Dekeleja zasedena, je bilo Atencem zabranjeno vsako gibanje v njih lastni deželi. Navezani so bili samo na morje, in če so jih hoteli Špartanci uničiti, so to morali storiti na morju. Zato so stopili v zvezo s perzijskim satrapom v Mali Aziji Tisafernom (Tissaphernes), ki jim je ponudil veliko denarno pomoč.

Medtem je prišlo v Šparti med Alkibiadom in Špartanci do spora. Postali so nezaupni napram njemu in ga jeli zasledovati. Zato je zbežal Alkibiad k Tisafernu ter ga pregovoril, da je odpovedal Špartancem pomoč.

Ta čas pa je dospela v Atenah na krmilo stranka, ki se je hotela z Alkibiadom spraviti ter ga pridobiti za Atence. Alkibiad je bil takoj pripravljen pridružiti se jim, in Atenci so mu izročili poveljništvo svojega ladjevja v maloazijskih vodah. Sem je priplulo tudi špartansko ladjevje, ki ga je Alkibiad popolnoma porazil. Osvojil si je tudi Bizancij ter s tem zagotovil uvoz žita iz bližnjih dežel v Atene. Ko se je vrnil Alkibiad v svoje rodno mesto, so ga sprejeli z nepopisno častjo in slavo.

A tudi ta slava Alkibiadova ni trajala dolgo. Izročili so mu vnovič poveljništvo mornarice, s katero je odjadral zopet proti Mali Aziji. Poveljništvo peloponeške mornarice je prevzel medtem zviti in drzni Lizander (Lysander). Ž njim je Alkibiadov podpoveljnik pričel v njegovi odsotnosti vzlic prepovedi blizu Efeza bitko, v kateri so bili Atenci premagani. Atenci so obdolžili tega poraza Alkibiada in mu zopet odvzeli poveljništvo. Alkibiad je odšel v svoje gradove ob Helespontu ter odtod oprezno opazoval dogodke. Alkibiadovo mesto je zavzel

Konon (Konon). Toda vojaki so mu vedno bolj uhajali, ker ni imel dosti denarja. Zato so poslali Atenci na pomoč novo ladjevje, na katerem so bili kot mornarji skoro sami sužnji; špartansko ladjevje mu je hitelo naproti,

pri Arginuzah, blizu Lezba, se je vnela pomorska bitka, največja v peloponeški vojni, v kateri so bili peloponeški zavezniki popolnoma pobiti. Njih poveljnik sam je padel v boju.

Atenci niso izkoristili te zmage, ampak med njimi so se vneli znova politiški boji, v katerih je zmagala vlada drhali (ohlokracija). Slavne zmagovalce pri Arginuzah so obsodili na smrt, ker so pozabili po bitki mrtvece pokopati. S tem pa so oropali sami sebi dobrih vojskovodij, kar ni ostalo brez posledic.

Vse drugače so postopali peloponeški zavezniki.

Lizander, ki je zopet prevzel poveljništvo, je pridobil zase Perzijane, ki so dali denarno podporo. Kmalu so imeli zavezniki novo močno ladjevje. Z njim je dospel Lizander na azijsko obalo Helesponta. Atensko ladjevje je bilo tudi tam ter je večkrat ponudilo Lizandru bitko, a ta se ji je vedno oprezno izognil. Atenci so postali zaradi tega malomarni in neprevidni ter so večkrat šli iz ladij na suho, dasi jih je Alkibiad, ki je bil v bližini, svaril, da naj bodo oprezni. Toda niso ga hoteli slušati. To nemarnost je izkoristil Lizander. Nepričakovano je napadel z vso svojo silo l. 405. atensko ladjevje

pri Egospotamih (Aegospotami = Kozji potok) ter ga popolnoma uničil.

Dasi je bila sedaj moč Atencev uničena, vendar niso hoteli o miru nič vedeti. Tedaj so jih zapustili zavezniki. Lizander je začel oblegati Atene na suhem in na morju. V mestu je izbruhnila lakota in zato so se odločili Atenci za

mir pod najtršimi pogoji (*404*):

1. Atenci so izgubili vsa zunanja posestva;
2. trdnjavsko obzidje so morali porušiti;
3. ladje so morali izročiti Špartancem;
4. atenska pomorska zaveza se je razdrla;
5. Atenci so morali vstopiti v peloponeško zavezo ter
6. priznati hegemonijo Špartancev.

Tudi sedaj niso postali Atenci edini; še so se prepirali demokrati in oligarhi med seboj.

404 **Vlada tridesetih tiranov v Atenah (404).** Tirani, ki jim je dal Lizander vlado v roke, so bili možje Špartancem popolnoma vdani. Od njih so imeli dovoljenje vpeljati v Atenah nove zakone. Vodnik tiranov je bil strastni Kritija (Kritias). Strahovlada se je pričela. Umori in ropi so bili na dnevnem redu, mnogo so jih izgnali. Kritija se je bal, da se Alkibiad lahko še enkrat vrne v Atene. Zato je izposloval pri Perzijanih, da so ga usmrtili v Mali Aziji, kamor je zbežal pred Špartanci.

Kritija je ukazal, da atenskih izgnancev ne sme sprejeti nobena peloponeška zavezna država. A ravno ta ukaz je bil njemu samemu v pogubo. Argi in Tebe, ki so se jeli bati špartanske premoči, so izgnance sprejeli z odprtimi rokami. Na čelo izgnancev je stopil

403 *Trazibul* (Thrasybulus), ki je izgnal tirane iz Aten (403). Kritija sam je padel v boju. Tedaj so se znova pričeli prepiri med demokrati in oligarhi. Zadnjim je prihitel na pomoč Lizander. Toda tudi zoper njega se je že vzdignila med tem časom opozicija. Celo Špartanci so se ga jeli bati. Zlasti so mu bili nasprotni efori, ki so se bali za svojo oblast. Zato so posegli vmes ter sklenili z Atenci spravo, po kateri se je vpeljala v Atenah zopet prejšnja demokratiška vlada in razglasila splošna amnestija. Lizander, nejevoljen, da so se mu izjalovili načrti, je šel prostovoljno v prognanstvo v Egipet.

Posledice peloponeške vojne so bile velikanske. Oba nasprotnika sta v dolgotrajnih bojih popolnoma oslabela. Obrtna in trgovinska atiška zaveza je bila uničena, zmagala je poljedelska peloponeška zaveza, a tudi ta je bila toliko oslabljena, da ni bila zmožna obdržati dolgo vodstva, ki si ga je priborila.

Najhujša posledica bratomornega boja pa je bila ta, da je zopet narastla moč Perzijanov v orientu, ki je grozila doseči sedaj to, kar je poizkusila brezuspešno v perzijanskih vojnah. Že v peloponeški vojni so včasih posegli Perzijani vmes. Pridružili so se tej ali oni stranki, njih namen je bil oslabiti Grke in to so dosegli. S tem pa je rastel njih vpliv na Grke.

B. Vpliv Perzijanov (403—387).

Perzijska država je imela po smrti Artakserksa I. še vedno s seboj dosti opravila. Umori na dvoru, izdajstva, nasilstva ter

boji za nasledstvo so se ponavljali. Država bi bila za peloponeške vojne najbrže razpadla, če bi je ne bil vodil spretni satrap Tisaferen (v Mali Aziji). Omenjena vojna je pokazala, kako je ta mož znal skrbeti za to, da ni nobena izmed grških sil postala premogočna, ampak da sta le obe oslabeli. A prav Tisafernova spretnost je vzbudila na perzijanskem dvoru sum in nezaupnost, zato so ga odpoklicali in na njegovo mesto postavili Kira Mlajšega, drugega sina Darija II.

Kir Mlajši je bil vladohlepen mož. Denarne podpore, ki jih je dajal Špartancem, so mnogo pripomogle k propadu Atencev. A njegovi naklepi so bili še dalekosežnejši. Namenil se je svojega brata Artakserksa II., ki je zavladal perzijanskemu kraljestvu po smrti Darija II., oropati kraljevske krone. Pod raznimi pretvezami je zbiral vojsko, v katero je vstopilo tudi 13.000 grških najemnikov, ter jo odpeljal proti Babilonu. Blizu tega mesta je prišlo med obema bratoma

l. 401. do bitke pri Kunaksah (Kunaxa). Grki so zmagali, a 401
Kir sam je padel v boju. Po nasvetu Tisaferna, ki je zopet prišel do veljave, so povabili Perzijani po bitki poveljnike grških najemnikov na sestanek, pri katerem so pa vse zavratno pomorili. Tako so bili najemniki (bilo jih je še 10.000) brez poglavarjev in vodnikov. Tedaj je prevzel njih vodstvo Atenec *Ksenofont* (Xenophon), ki se jim je pridružil poprej kot zasebnik, ter izvršil znamenito

vrnitev desettisočerih. Pota, nenavadno podnebje in prebivalci so jim napravljali velike težave, vzlic temu pa jih je peljal Ksenofont srečno po Armenskem višavju, dokler niso z nepopisnim veseljem ugledali morja pri Trapecuntu (Trapezus) na severni obali Male Azije. Odtod so šli v Bizancij. Hoteli so vstopiti v špartansko službo, a Špartanci so jih odklonili, ker so se bali zamere pri Artakserksu II., dasi bi jih bilo ravno podjetje teh desettisočerih lahko prepričalo, da perzijanska država ni v najboljšem redu. Sicer pa zamera pri Perzijanih vzlic temu ni izostala.

Tisaferen, ki je zopet prevzel satrapijo v Mali Aziji, je takoj zahteval od maloazijskih Grkov, da se mu popolno uklonijo, ker so podpirali Kira. Ti so se obrnili do Špartancev kot najmogočnejše države za pomoč in vneli so se

novi boji med Grki in Perzijani (okoli l. 400). Špartanci so poslali svojega kralja Agezilaja (Agesilaus) maloazijskim Grkom

na pomoč in sprejeli kot najemnike tudi ostale izmed zgoraj omenjenih desettisočerih. Posebnih uspehov ni mogla priboriti nobena izmed bojujočih se vojsk. Prav to je vzbudilo na perzijskem dvoru nezadovoljnost s Tisafernom, zaradi česar so ga v drugič odstavili. Njegov naslednik v satrapiji ga je dal usmrtiti.

Toda česar ni moglo doseči perzijansko orožje, to je dosegel njih denar. Podkupovali so razna mesta na Grškem ter netili sovraštvo do Špartancev, kar ni bilo težko, ker so večinoma vse države sovražile Špartance, ki so postali njih pravi tlačilci. Vnela se je takozvana

Korintska vojna, ki ima svoje ime odtod, ker so zasedli Špartancem sovražni zavezniki korintski Istem. Med temi zavezniki so bili Beočani, Korinčani, Argivci in Atenci. Vojna je bila zelo kruta, a brez velikih bitk. V eni je padel Lizander, ki se je vrnil iz inozemstva in dobil zopet poveljništvo čez špartanske čete. Po njegovi smrti je prevzel isto Agezilaj, ki se je vrnil iz Azije. Zavezniki so slednjič omejili Špartance na Peloponez in ti so poslali zvitega Antalkido (Antalcidas), da je sklenil po njem imenovani

387 *Antalkidov mir* (*387*). Pogoji tega miru so bili:

1. maloazijski Grki so prišli pod perzijsko oblast;
2. vse grške hegemonije so prenehale.

Posledice teh vojen za Šparto so bile pomembne. Sicer je še o pravem času sklenjeni Antalkidov mir ohranil Špartancem — ki so sramotno žrtvovali svoje rojake v Mali Aziji — v peloponeški vojni pridobljeno prvenstvo, a v svojem notranjem je bila Šparta vsa gnila. Nravnost je popolnoma propadla, podkupljivost je bila na dnevnem redu, neizmerno bogastvo se je nabiralo v rokah posameznikov. Razkošnost je naraščala, z njo pa tudi oholost Špartancev napram zaveznikom; tem so plenili imetje, kakor se jim je zljubilo. Ni torej čuda, da je Špartance vse sovražilo in komaj pričakovalo, kedaj bi se ponudila prilika za osveto. Špartanci so tem laže še v naslednjih letih samovoljno gospodarili, ker so Perzijo zopet vznemirjale vstaje nekaterih satrapov.

Brezobzirnost in samovoljnost Špartancev je povzročila nove boje med Špartanci in Tebanci, katerih posledica je bila hegemonija Tebancev.

C. Hegemonija Tebancev
(371—362).

Febida (Phoebidas), špartanski vojskovodja, je spotoma v Halkidiko po sporazumljenju s tebanskimi oligarhi zasedel v Tebah ondotni grad Kadmejo ter vodnike demokratov usmrtil ali pa pozaprl, mnogo pa jih je tudi ušlo. Begunce so povsodi gostoljubno sprejeli, zlasti Atenci so se izkazali hvaležne, ker so dobili za časa 30-terih njihovi izgnanci zavetišče v Tebah. Preoblečeni so udarili izgnanci nato v Tebe in zasačili oligarhe zvečer baš pri bogati pojedini. Vse so pomorili ter uvedli zopet demokratično vlado, špartansko posadko pa so pregnali iz gradu. Nato se je vnela

vojna med Tebanci in Špartanci.

Vodstvo Tebancev sta prevzela dva odlična moža, ki ju je vodila povsod le ljubezen do domovine. Ta dva sta bila *Epaminonda* (Epaminondas) in *Pelopida* (Pelopidas). Zadnji je ustanovil takozvano „sveto četo“, v kateri se je zavezalo 500 mladeničev, ki so bili pripravljeni dati življenje za slavo in svobodo.

Zavezniki Tebancev, med njimi tudi Atenci, so bili nezanesljivi. Bali so se, da bi ne postali podjetni Tebanci premočni. Ti pa so sklenili bojevati se do skrajnosti. Prvič so zmagali

v bitki pri Levktrah (371) v Beociji, kjer so Tebanci pod 371
Epaminondovim poveljstvom Špartance tako porazili, da so mogli misliti tudi na ofenzivo proti Špartancem. Ta bitka je imela za posledico tebansko hegemonijo.

Vendar pa so obrnili svojo pozornost Tebanci najpoprej na Tesalijo, kjer so hoteli nekateri tirani vso deželo zediniti, kar bi bilo moglo Tebancem škodovati. Zato je udaril Pelopida trikrat v Tesalijo ter deloma premagal tirane. Ob tej priliki je poravnal tudi prepire zaradi nasledstva v Makedniji ter odvedel kraljeviča Filipa kot talca v Tebe. Ko pa je Pelopida v boju zoper tirane v Tesaliji padel, je prenehala tudi nadvlada Tebancev v tej deželi.

Epaminonda pa je v naslednjih letih izvršil to, kar si je namenil: namreč napasti Špartance v njih lastni domovini. Štirikrat je udaril v Peloponez. Vse se je vzdignilo zoper Špartance, v prvi vrsti Mesenci. Le staremu Agezilaju so se morali Špartanci zahvaliti, da ni udaril Epaminonda v Šparto samo.

A kmalu nato je premagal Epaminonda Špartance
362 *v bitki pri Mantineji* (362), a slavni zmagovalec je umrl sam v bitki. Umiraje je svetoval Tebancem, da naj sklenejo mir, kar so tudi storili.

Posledica vojne je bila popolna onemoglost Grkov sploh.

Tebanci niso mogli, dasi so zmagali, vzdržati hegemonije, ki je prenehala s smrtjo Pelopida in Epaminonde. Grška je bila podobna razkosanemu truplu, čigar udje so tako oslabeli, da nobeden ni več mogel misliti na hegemonijo. Grki so v dolgotrajnih medsebojnih bojih izrabili vse svoje moči, a enotne nacionalne države niso ustvarili, dasi so poizkusili vse načine vladanja.

Tem laže je tedaj bilo poseči v grške razmere na severu Grecije ležeči državi Makedoncev.

Č. Makedonska nadvlada.

(362—338).

Makedonija je bila večinoma gorata dežela s precej ostrim podnebjem.

Makedonci so bili Grkom sorodno pleme, zato jih ti niso prištevali „barbarom“. Sprva so stanovali bolj na severu, potem pa so se naselili med rekama Aksijem (Axius, sedaj Vardar) in Strimonom (Strymon, sedaj Struma) ter med Kambunskimi gorami in Olimpom. Bili so utrjen narod, ki se je pečal z živinorejo, lovom in vojno, a tudi rad prirejal pojedine in konjeniške boje. Vladalo jim je sprva več kraljev, dokler ni združila vlade ena dinastija. Prestolnica je bilo mesto Pela (Pella). Z Grki so prišli Makedonci v dotiko v grških kolonijah ob morju. Te kolonije so se pečale večinoma z rudarstvom in trgovino in so seveda mnogo vplivale na izobrazbo Makedoncev. Raznim kraljem je sledil

Filip II. (359—336), ki je živel nekaj časa kot talec v Tebah. Tu je spoznal grške navade in grško kulturo, a tudi napake Grkov. Bil je izboren diplomat in vojskovodja. Eno izmed prvih del, ki jih je izvršil, ko je nastopil vlado, je bila organizacija njegove vojske. Ustanovil je takozvano „falango“ (Phalanx), ki je tvorila celoto pešcev, oboroženih s 5—6 *m* dolgimi sulicami, imenovanimi sarise. Razen teh je imel Filip izurjeno konjico, tako da se je lahko meril z vsako najemniško vojsko.

Tudi svoje ogromno bogastvo je večkrat uporabljal za podkupavanje; pri tem mu je zlasti koristila njegova zvitost.

Cilj, ki si ga je stavil Filip, je bil: podjarmiti Grke in s pomočjo teh Perzijane. Prvi namen je izvršil tem laže, ker so se Grki vedno med seboj prepirali, in ker je bila med njimi tudi stranka, ki je trdila, deloma od Filipa podkupljena, deloma pa iz prepričanja, da Grki sami ne morejo premagati starega sovražnika Perzijanov in da le Makedonci morejo Grke združiti. To je torej zlasti provzročilo

vtikanje Filipa v grške zadeve. Najpoprej se je polastil mest Amfipole, Pidne in Potideje. Atenci mu tega niso mogli ubraniti, ker so jih pustili zavezniki na cedilu.

Kaj kmalu pa so Grki sami poklicali Filipa v deželo; to se je zgodilo, ko je izbruhnila takozvana

sveta vojna med Tebanci in prebivalci Fokide. Ti se namreč niso hoteli ukloniti hegemoniji Tebancev, in Tebanci so jih zatožili pri amfiktijoniji, da so sekularizirali (= izpremenili v posvetno posest) nekaj posestev delfiškega svetišča. Odtod ima vojna tudi svoje ime. Vojna je bila dolgotrajna in se je končala šele, ko so Tebanci poklicali Filipa na pomoč. Z veseljem je ta porabil priliko, udaril v Fokido in Fočane popolnoma premagal. Razrušil je vsa mesta, amfiktijonije pa so ga sprejele v svojo zavezo in mu izročile glasovalno pravico. Med tem pa je Filip izkušal razširiti svojo oblast na obali do Egejskega morja. Halkidiška mesta, med njimi v prvi vrsti

Olint (Olynthus), so se obrnila do Atencev za pomoč, ki so jo jim tudi na Demostenovo prigovarjanje poslali. A bilo je prepozno, zakaj Filip je že razrušil Olint in več drugih mest.

Demosten (Demosthenes) je bil sin precej premožnih staršev, ki pa so mu kmalu umrli. Nepošteni varihi so mu zapravili podedovano imetje. Bil je mož izredne pridnosti in nadarjenosti, pa tudi plemenitega značaja, ki ga je vodila pred vsem ljubezen do domovine. Zato se je posvetil državi in prevzel vodstvo protimakedonske stranke. Kot tak je dosegel v svojih govorih spretnost in vzlet, kakor do tedaj še nobeden govornik.

Po razrušenju Olinta so sklenili Atenci s Filipom mir, ki ga jim je Demosten sam nasvetoval. Atenci so obdržali svoja posestva.

A sklenjeni mir je bil le navidezen. Demosten je dobro vedel, da čaka Filip le na ugodno priliko, kedaj bi uničil grško

svobodo. O tem so se lahko prepričali kaj kmalu tudi Atenci. Z denarjem in orožjem je razširjeval Filip svojo oblast boljinbolj. Zlasti Tracijo je kmalu podjarmil. Za Atence je nastala huda nevarnost, ker je Filip oblegal Bizancij, ki je bil zaradi uvoza žita za Atence najvažnejša postojanka. Demosten je uvidel Filipove nakane ter izkušal v navduševalnih govorih („Philippika") tudi svoje rojake o tem prepričati. Slednjič so poslali Atenci Bizanciju pomoč, in Filip je moral odnehati od obleganja.

Kmalu nato pa se je vnela druga

sveta vojna zoper Amfiso, mesto pri Delfih, ki so ga tudi tožili, da se je polastilo svetih posestev. Tudi sedaj so poklicale amfiktijonije Filipa na pomoč. Ta je prihitel, podjarmil Amfiso, zavzel pa hkrati tudi mesto Elatejo (Elatea), ki je branilo pot v Beocijo. Zopet je nastopil Demosten, šel je v Tebe ter sklenil s prestrašenimi Tebanci zavezo. A v naglici nabrane grške čete se niso mogle ubraniti Filipovi falangi.

338 *Bitka pri Keroneji* (*Chaeronea*) *l. 338.* je pokopala grško svobodo. V Korintu, kamor je sklical Filip narodno skupščino, so sklenili

„helensko zavezo pod makedonsko vrhovno oblastjo" ter vojno zoper Perzijane. Baš makedonska svetovna vlada pa je omogočila, da se je razširila grška kultura tudi po drugih deželah.

Filip je bil na vrhuncu svoje sreče; takrat pa ga je o priliki poroke njegove hčere neki Makedonec zavratno umoril.

Kultura
(431—338).

Če smo nazivali opisano dobo „dobo propada", je veljal pomen teh besedi le za politiške razmere Grkov, nikakor pa ne za njih književnost in umetnost.

V poeziji so nastale v tej dobi nove oblike. Razvila se je *komedija,* ki ima svoj izvor v veselicah prirejenih na čast Dionizu. Vsebina komedij so bili dogodki iz vsakdanjega življenja. Višek je dosegel v tej stroki

Aristofan (Aristophanes), ki je pisal za peloponeške vojne in po njej. V svojih delih je bičal demagoge, tirane in nravno propalost Grkov ter hvalil dobre stare čase.

Proza je dosegla vrhunec.

Zgodovinopisje je oživil zlasti Herodot v prejšnji dobi ter s svojimi deli navduševal tudi druge. Med temi je bil

Tukidid (Thucidides), ki ga moramo imenovati najboljšega zgodovinopisca starega veka. Popisal je Peloponeško vojno do l. 411.; v tem delu opazuje kritično razne dogodke.

Ksenofont (Xenophon) je nadaljeval v svojem delu „Helenika“ zgodovino peloponeške vojne odtod dalje, kjer je prenehal Tukidid, in grško zgodovino do bitke pri Mantineji. — Zlasti znamenito delo Ksenofontovo je „Anabasis“, v kateri popisuje vrnitev desettisočerih. — Dalje je spisal tudi „Kiropedijo“, historiški roman iz življenja starejšega Kira, ustanovitelja perzijske države.

Filozofija te dobe se je odvrnila od narave ter se pečala s človekom in njegovim duševnim življenjem.

Zofisti so trdili, da na svetu ni nič gotovega, temveč da je vse dvomljivo. Trdili so dalje, da v bodoče more biti politik le oni, ki se je učil retorike, t. j. govorništva. Iz tega se je pa dalje razvil nazor, da se da iz slabe stvari po govorih vse dobro napraviti. Zofisti so učili svoje učence govoriti o eni in isti stvari za ali proti. Njih načelo se je glasilo: „Človek je merilo vseh stvari.“ Taki nauki so podkopali nravnost in versko prepričanje. Zato je dobila beseda „zofizem“ tudi slab pomen, kakor ga ima še dandanes.

Toda v tem času so živeli tudi možje, ki so spoznali krive nazore zofistov ter osnovali novo smer filozofije. Njeni zastopniki so bili

Sokrat (Socrates) in njegovi učenci.

Sokrat je bil sin atenskega kiparja, ki je tudi sina namenil za kiparstvo. A to ni zadovoljilo mladega Sokrata. V peloponeški vojni se je hrabro bojeval, v času miru pa se je odločil za to, da je poučeval ljudstvo, kako naj živi nravno. Učil je po trgih ali delavnicah rokodelcev. Kmalu so se mu pridružili najbogatejši in najbolj nadarjeni mladeniči, ker so ga spoštovali zavoljo njegove skromnosti in modrosti.

Učil je, da le čista duša mora umeti čisto resnico, in da le po nravnosti more človek dospeti do sreče. „Krepost je veda; kdor ni kreposten, greši zaraditega, ker ne ve, kaj je prav.“

Čimveč je imel Sokrat častilcev, tembolj so ga črtili zofisti. Zatožili so ga, da hoče uvesti nove bogove, ker je govoril vedno

o „notranjem glasu“ (daimonion), ki ga povsod vodi. Dalje so mu očitali, da kvari mladino. Pred sodiščem ni prosil milosti, kakor je bilo takrat v navadi, ampak zahteval, da ga odlikujejo za njegovo delovanje. Demokratični sodniki so ga obsodili radi te dozdevne oholosti na smrt. Dasi so mu prigovarjali prijatelji, naj beži iz ječe, ni hotel tega storiti, trdeč, da bi s tem
399 uničil svoje lastne nauke; mirno je izpil trobelikovec (399).

Sokratova metoda (način) v poučevanju je obstajala v tem, da je stavil učencem razna vprašanja, v katera je vpletal svoje nazore. Pisanega Sokrat ni nič zapustil. Vendar pa nam je znano, kaj je poučeval, ker so nam to sporočili njegovi učenci. Med temi v prvi vrsti zgoraj omenjeni Ksenofont in

Platon (Platon), ki je bil rojen v Atenah iz ugledne rodbine. Obhodil je mnogo sveta, potem pa učil v akademiji, t. j. na posestvu nekega Akadema, mladeniče in može. Umrl je l. 348.

Platonova pisana zapuščina ima skoraj vsa obliko dialoga (= razgovora), v katerem nastopa kot glavna oseba Sokrat. Vsebina njegovih del je naperjena zoper zofiste; dalje je trdil, da je duša neumrjoča ter priporočal takozvane 4 kardinalne kreposti: modrost, trdno voljo, oblast nad seboj in pravičnost. Če bi vsi ljudje imeli te lastnosti, potem bi bila srečna tudi država. Vse na zemlji je minljivo in spremenljivo; le ideje so večne; najvišja izmed njih je ideja dobrega, za njo moramo stremiti (idealizem). Platonov učenec je bil

Aristotel (Aristoteles), rojen v Makedoniji. Svojo izobrazbo si je pridobil v Atenah, potem pa ga je poklical Filip II. na svoj dvor kot vzgojitelja svojemu sinu Aleksandru. Nato je odšel zopet v Atene poučevat. Umrl je l. 322.

Med tem, ko se je držal Platon pri svojih izvajanjih idealizma, po katerem je izvajal svoje nazore samo iz misli, se je držal Aristotel empirizma, pri katerem je stavil vedno v ospredje izkušnjo.

Aristotel je ustanovitelj logike, ker je postavil formalne zakone, po katerih se pravilno misli. Dalje pa se je pečal tudi s poetiko, z retoriko, politiko in slednjič je on tudi ustanovitelj znanstvenegá naravoslovja. Potemtakem ga smemo šteti med najimenitnejše učitelje človeštva.

Tretja vrsta proze pa je bila

retorika (govorništvo). Med govorniki so se odlikovali zlasti

Periklej,

Demosten in njegov nasprotnik ter vodnik makedonske stranke

Eshin (Aeschines).

V tej dobi se je dalje jela razvijati

geografija, ki ni bila več združena z zgodovino, ampak je nastopila svojo pot. Tudi

medicina, doslej tajna veda takozvanih „Asklepijadov" (imenovanih po Asklepiju, bogu zdravilstva) je dospela do znanstvene podlage. Njen glavni zastopnik je bil

Hipokrat (Hippocrates), rojen na otoku Kosu.

Umetnost te dobe je bila v najlepšem cvetu. Krasna svetišča, mestna poslopja in gledališča, vodnjaki in vrata so pričala, kako visoko so čislali umetnosti.

V stavbarstvu te dobe se je razvil poleg dorskega in jonskega stebra še zlasti korintski.

Razen svetišč so jeli staviti Grki v tej dobi tudi v podobi okroglih poslopij spomenike v čast odličnim možem. Iz te dobe je tudi

mavzolej, krasen nagrobni spomenik kralja Mavzola (Mausolus) v Halikarnasu v Mali Aziji.

Kiparstvo je posebno napredovalo. Med kiparji je zlasti slovel

Praksitel (Praxiteles), ki je živel okoli l. 370. Med njegovimi deli zlasti slovita Hermej in Afrodita.

Slikarstvo v tej dobi je stremilo po natančnem posnemanju narave. Mojster v tej stroki je bil

Zevksid (Zeuxis), ki je živel okoli l. 400. O njem se pripoveduje, da je tako naravno naslikal grozd, da so ptice poizkušale na njem kljuvati.

Parazij (Parrhasius), je živel ob istem času; naslikal je baje tako zagrinjalo, da ga je Zevksid hotel odgrniti, da bi pogledal sliko za njim.

V. Grki pod makedonsko oblastjo.

A. Aleksander Veliki

(336—323).

Po Filipu je zavladal Makedoniji njegov sin

Aleksander Veliki (336—323). Vzgojil ga je Aristotel; 336—323
spoznal je grško omiko in je ostal vse svoje življenje nje častilec.

Njegovo mladost so izkušali izkoristiti razni pretendenti na makedonskem prestolu, razen teh pa tudi Grki, ki so še enkrat poizkusili dobiti svojo politiško svobodo nazaj. Toda Aleksander je napravil kmalu mir v svoji državi, zoper Grke se pa še ni mogel obrniti, ker so od severa udarili v njegovo državo razni gorski narodi. Med hudimi boji s temi sovražniki se je raznesla po Greciji vest, da je Aleksander umrl.

Tedaj so se zopet vzdignili Grki po vseh pokrajinah. Demosten je zopet navduševal Atence za svobodo, Tebanci so pomorili makedonsko posadko, v Peloponezu so se jeli oboroževati. A bliskoma je prihitel Aleksander in uničil naenkrat vse nade Grkov. Tebe je porušil, samo Pindarjevi hiši in svetiščem so Makedonci prizanesli. Atenci so prosili za milost in Aleksander jim je odpustil. Tudi se je odpovedal na njih prošnjo zahtevi, naj mu izročé Demostena. Prav s to prizanesljivostjo pa si je Aleksander pridobil tudi simpatije mnogih Grkov.

Takoj nato je Aleksander začel pripravljati vojsko z namenom, ki ga je že imel njegov oče: podjarmiti Perzijo.

Perzijansko kraljestvo. Tudi po zmagi Artakserksa II. čez brata Kira Mlajšega niso ponehala grozodejstva, nenravnost in upori. Marsikatere provincije so že odpadle in kralj tega ni mogel ubraniti.

Tretji naslednik njegov je bil

Darij III. Kodoman, ki je vladal pravično in zopet vpeljal, kolikor je bilo mogoče, red v državo. V njegovo vojsko je vstopilo več imenitnih Grkov, ki so se na ta način odtegnili makedonski vladi. A vse to ni zabranilo konca perzijske države. Pričela se je

Aleksandrova vojna s Perzijo. Pred odhodom je prepustil kralj začasno vlado v Heladi in Makedoniji zvestemu Antipatru (Antipater). Aleksandrova vojska je štela le 35.000 mož težko oborožene pehote, konjenice in strelcev.

Na kraju, kjer je stal nekdaj Ilij, je žrtvoval Aleksander bogovom ter priredil bojne igre v čast trojanskim junakom. Kmalu nato se je vršila

bitka ob Graniku (334). Perzijani so bili poraženi. Aleksander sam bi bil kmalu izgubil življenje, če bi ne bil Klit (Klitus) pravočasno odsekal roke Perzijanu, ki je zavihtel meč nad kraljem.

Zapadni del Male Azije je bil sedaj v Aleksandrovi oblasti. Nato je

prezimil v Gordiju (Gordium). (Gordijski vozel!) Odtod je korakal po gorati kilikijski deželi, kjer se je pri kopanju v rečici Kidnu (Kydnus) tako prehladil, da bi bil umrl, če bi ga ne bil rešil grški zdravnik Filip. — Tedaj pa se je že pomikala proti njemu neštevilna vojska Perzijanov pod vodstvom Darija Kodomana samega. Vnela se je

bitka pri Isu (Issus) l. 333.; Perzijani so bili premagani. Darij 333
je zbežal, njegova mati, žena in dve hčeri kakor tudi neizmeren plen je padel Aleksandru v roke. Uspeh te zmage je bil nepopisen. Bilo je očividno, da je perzijanska država izgubljena. Darij je ponudil Aleksandru polovico svoje države, a ta je ponudbo odklonil. — Nato je odpeljal Aleksander vojsko v Fenicijo, kjer je

oblegal mesto Tir 7 mesecev. Od obrežja do mesta je dal napraviti nasip; tako je osvojil mesto. Prebivalci so poplačali svojo trdovratnost s smrtjo ali pa s sužnostjo. Isto usodo je imelo

mesto Gaza, nakar je dospela Aleksandrova vojska v

Egipet. Tu so ga sprejeli kot osvoboditelja od perzijanskega jarma, on pa jim je rad pustil njih šege in vero. Duhovniki Zevsovega proročišča Amonija v oazi Sivi so ga proglasili za Zevsovega sina. Na primernem kraju (blizu mej dveh morij) je nato

ustanovil Aleksandrijo, ki je kmalu postala središče trgovine, pa tudi učenosti.

Čas Aleksandrovega bivanja v Egiptu je porabil Darij v to, da je zbral novo veliko vojsko, ki je z njo pričakoval Aleksandra v nižini Tigridovi. Dasi je bila Darijeva vojska mnogo večja od Aleksandrove, je vendar

bitka pri Arbelah in Gavgamelah (Arbela in Gavgamela)
l. 331. odločila za Aleksandra. Babilon, Perzepol, Suze in neizmerni 331
zakladi so prišli v roke zmagovalcu. Aleksander sam je baje vrgel prvo plamenico v kraljevsko palačo v Perzepoli, da se je tako maščeval nad Perzijani, ker so bili požgali svoj čas grška svetišča. Darij je bežal v gorato Baktrijo, kjer ga je zavratno umoril njegov nezvesti satrap Bes (Bessus).

Aleksader je dal soditi izdajalca Perzijanom, ki so ga obsodili na smrt na križu, Darija pa so pokopali v Perzepoli. Perzijani sami so smatrali odslej Aleksandra za svojega kralja.

Po trudapolni poti čez sneženi Paropamiz je dospel

do Oksa in Jaksarta (Oxus in Jaxartes), današnjih rek Amu- in Sir-Darja. Povsod, kamor je prišel zmagovalec, je izkušal raz-

širiti grško omiko. V Baktriji se je oženil s kraljično Roksano; s tem je hotel pokazati, da je odslej prenehalo sovraštvo med Helado in Iranom, da naj odsihdob živita oba naroda složno. Da bi si še bolj pridobil srca Irancev, je posnemal tudi njih šege in navade. Oblačil se je kakor prejšnji perzijski kralji in obdržal njih ceremonije (poklekovanje, božje češčenje i. t. d.)

Tudi je oddajal visoke službe večinoma le Perzijanom, ki so tako kaj kmalu videli v njem svojega pravega kralja. Mnogi Makedonci pa niso umeli Aleksandrovih namenov in so se pritoževali. Nastala je zarota, ki ji je načeloval

Parmenijon in njegov sin, poveljnik konjenice. Zaroto so odkrili in zarotnike pomorili. Vendar pa nezadovoljnost Makedoncev s tem še ni bila odstranjena. Zahtevala je še marsikatero žrtev. Med temi se je nahajal tudi

Klit, rešitelj Aleksandrov v bitki ob Graniku. Pri nekem obedu je zasmehoval kralja, ta pa je zagrabil kopje bližnjega stražnika in prebodel svojega rešitelja. A takoj je začutil Aleksander globok kes zaradi tega dejanja. Objokaval je mrtveca tri dni brez jedi in pijače.

Ne dolgo potem se je pričela

Aleksandrova vojna v Indiji.

Čez kabulski prelaz je dospela vojska po neizmernih težavah v zlata bogato Indijo. Mnogo je pomagala Aleksandru v teh težavah nesložnost indijskih knezov in kraljev. Najprvo se je

bojeval s kraljem Porom (Porus). Prvikrat v svojem življenju so se bojevali Makedonci in Grki s sloni. Por sam je bil ranjen in premagan. Aleksander je ravnal z njim kraljevski in pridobil tako v njem dobrega zaveznika. — Nato je

dospel do reke Hifaza (Hyphasis), odkoder je nameraval kreniti v Gangovo deželo. Tedaj pa so zahtevali Makedonci, da jih popelje kralj nazaj v domovino. Nerad se je udal njih želji. Poru in drugim knezom, ki so se pogodili, je vrnil njih dežele, seveda pod makedonskim vrhovnim oblastvom; potem je potolkel še bojevite Malijce in se odpeljal na ladjah po Indu navzdol.

Vrnitev Aleksandra in njegove vojske. Njegov admiral Nearh (Nearchus) je peljal en oddelek vojske ob obrežju v Perzijski zaliv, drugega pa Aleksander po puščavi Gedroziji (Gedrosia), kjer pa so vojaki trpeli strašno žejo, lakoto in vročino. Tri četrtine Aleksandrove vojske je pri tem poginilo. Požrtvovalno je prenašal

kralj vse težave s svojimi vojaki. Po povratku je bogato obdaril ostale vojake ter obenem pospeševal

združevanje zmagovalcev in premagancev, ker je hotel iz obeh ustvariti samo en narod. Sam se je oženil v drugič s hčerjo Darijevo, obenem z njim pa tudi 10.000 Makedoncev s Perzijankami. A ker je preveč odlikoval Perzijane, se je zopet vnela zavist Makedoncev, ki niso umeli kralja, in nastala je

nova zarota Makedoncev. Zahtevali so, da jih Aleksander odpusti domov. Vse, kar je izvršil Aleksander, je bilo v nevarnosti, da se poruši. Tu pa je pokazal Aleksander svoj vpliv. Načelnike zarotnikov je dal v Tigridu utopiti, drugim pa je ponosno rekel, da lahko gredo, kamor hočejo, in se je obrnil od njih. Kes in sramota jih je obšla, potem pa so se spravili s kraljem.

Če je Aleksander poprej iz političkih ozirov sprejel perzijski ceremoniel, vendar pozneje ni tega več storil iz istih vzrokov, ampak zaradi tega, ker se mu je omilila orientalska krasota.

Aleksandrov dvor v Babilonu je obdajala največja krasota. Poslaniki vseh dežel so se shajali tu, mu prinašali daril in ga slavili zaradi njegovih del. Velikanske pojedine in zabave so se vrstile druga za drugo. Cilj Aleksandrov pri vsem tem je bil, ustvariti svetovno državo, ki bi v njej vsi državljani imeli iste pravice in bili izobraženi po grški omiki in govorili grški jezik.

A kmalu nato je dohitela Aleksandra velika žalost. Umrl mu je njegov naljubši prijatelj

Hefestijon, ki ga je ljubil kakor nekdaj Ahil Patrokla; nedolgo potem je sam obolel. Razburjenost, neizmerno uživanje opojnih pijač in vroče podnebje so mu provzročili hudo mrzlico, ki je zaradi nje po 13 letnem vladanju

l. 323. Aleksander umrl, star 33 let, ne da bi bil označil natanko svojega naslednika. Zaraditega so izbruhnili tako hitro nasledstveni boji, da ni bilo niti časa, pokopati Aleksandra. Šele prihodnje leto so hoteli njegove ostanke prepeljati v Makedonijo, a egiptovski namestnik je izprosil, da so jih prepeljali v Aleksandrijo.

Ohranil pa se je

spomin na Aleksandra v pripovedkah v orientu in okcidentu. Kajti velikanski uspehi njegovega kratkega vladanja v tako oddaljenih deželah in njegovo navdušenje za Homerjeve junake je vzbudilo povsod občudovanje.

Kulturni pomen Aleksandra. V njegovi državi se je pričelo novo življenje v vseh strokah.

Na gospodarskem polju: na mesto davka v naravnih pridelkih je vpeljal Aleksander davek v denarju. Začel je zidati v Babiloniji in Mali Aziji prekope, nasipe i. t. d. Trgovino je pospeševal s tem, da je gradil udobne ceste in ustanovil več mest na krajih, ki so bili važni za promet.

Na polju umetnosti so Grki tudi v tej dobi ustvarili krasna dela.

Tudi *znanstvo* se je visoko povzpelo. Njegov glavni zastopnik je bil Aristotel. Grki so dobili v tem času tudi priliko se marsikaj učiti od orientalcev in Aleksandrova doba je položila temeljni kamen raznim vedam, ki so se pozneje razvile šele do vrhunca, tako medicina, matematika, fizika i. t. d.

V političnem oziru. Nacionalni predsodki so izginili. Poleg vojaških del Aleksandrovih je njegovo največje delo to, da je znal dobiti tudi sredstva, ki je dal z njimi svoji kozmopolitiški državi vsaj v duševnem oziru edinost. Odpravil je stare mestne države in smatral Grke in „barbare“ za enakopravne. Vseh teh del si je bilo tudi ljudstvo v svesti in je Aleksandra prvega imenovalo „Velikega“.

B. Doba diadohov
(323—301).

Diadohi (t. j. nasledniki) se imenujejo oni Aleksandrovi generali, ki so po njegovi smrti poskušali si pridobiti nadvlado v celotni državi ali pa neodvisnost v enem nje delu. — Najprej pa se jim je bilo bojevati

z Grki, kateri so koj po Aleksandrovi smrti zopet poizkusili si priboriti svobodo.

Prve so se dvignile Atene, kjer je z mladeniško navdušenostjo in ognjevito zgovornostjo Demosten znova razvnel narod za sveti boj. Atencem se je kmalu pridružilo tudi mnogo drugih rojakov. V prvih bojih so Grki sicer premagali Antipatra in ga nato oblegali v utrjeni Lamiji. Toda ko so izgubili svoje najboljše vojskovodje in je Antipater dobil novih čet, jih je premagal ter prisilil, da so se mu pokorili. Atene so morale sprejeti makedonsko posadko ter bi imele zmagovalcu izročiti Demostena. — Ali

Demosten je zbežal na otok Kalaurio ob argolski obali v svetišče Pozeidonovo. Ko pa so se mu tudi na tem posvečenem kraju bližali makedonski biriči, je izpil strup ter izdihnil ob vhodu v svetišče (okt. 322). Zadnje njegove besede so bile: „Prekrasno pribežališče je smrt, ker nas obvaruje sramote!“ — Atene pa pozneje niso več prišle do nobene politične veljave.

Boji za Aleksandrovo monarhijo. V Aziji je med tem že prišlo do krvavih bojev med Aleksandrovimi generali. Od začetka so nekateri izmed njih skušali ohraniti ali si pridobiti nadvlado v celi državi pod pretvezo, da se bore za Aleksandrove dediče. Po letih pa so te vse pomorili in posamezni generali, ki so upravljali večje dele države, so si nato nadeli kraljevi naslov in se s tem proglasili za neodvisne.

Ker pa je še tudi potem Antigonos, najuglednejši namestnik v Mali Aziji, poskušal vse druge podjarmiti in tako obnoviti veliko državo Aleksandrovo, so se ti združili in ga

v bitki pri Ipsu v Mali Aziji l. 301. pr. Kr. porazili. Antigonos 301
sam je padel v boju in ž njim je tudi izginila ideja obnovitve Aleksandrove države.

C. Razdelitev Aleksandrove države.

Po bitki pri Ipsu so razdelili Aleksandrovo državo v 3 velike takozvane „helenistiške“ države. Te so:

1. Makedonija in Grecija (od l. 301. dalje). Boji za nasledstvo v teh dveh deželah tudi sedaj niso prenehali. Slednjič je skoro po 50 letnih bojih

v Makedoniji zasedel prestol Antigon Gonata (Antigonus Gonatas), čigar potomci

Antigonidi so vladali toliko časa Makedoncem, dokler jih niso podjarmili Rimljani.

Grki so ostali deloma odvisni od Makedoncev, deloma pa svobodni. Poslednji so ustanovili tekom tretjega stoletja

v srednji Greciji etolsko, na Peloponezu pa ahajsko zavezo. Toda v medsebojnih bojih sta obe v drugem stoletju uničili moč helenskega naroda in tako je l. 146. pr. Kr. prišla Grška popolnoma pod rimsko oblast.

2. Država Selevkovičev (od l. 301. dalje) je bila v rokah Selevkovih potomcev. Njene meje so bile Sredozemsko morje, Ind

in Jaksart; Sirija in Mezopotamija sta tvorili središče te države. Selevkoviči so ustanovili več mest, med njima Antiohijo (Antiochia); grška kultura se je v teh deželah vedno bolj širila, a tudi pomehkuženost in nenravnost. Med raznimi kralji države je omeniti zlasti Antioha (Antiochus, 222—187), ki se je bojeval tudi z Rimljani. Ti so pridobivali vedno večjo oblast v Aziji, dokler ni Pompej izpremenil države Selevkovičev v rimsko provincijo (l. 64. pr. Kr.).

3. Država Ptolemejevičev (od l. 301. dalje), potomcev Ptolemejevih, je bila v Egiptu. Egipet se je za te dinastije zelo povzpel. Trgovina, promet in obrtnost so ustvarili bogastvo, krasoto in pospeševali umetnosti. Tu se je nahajalo mnogo Grkov; Aleksandrija je bila središče svetovne literature, grški jezik je bil dvorni, sodnijski in uradni jezik.

A tudi tu so dosegli Rimljani mnogo vpliva že v drugem stoletju pr. Kr., dokler ni tudi država Ptolemejevičev postala rimska provincija (l. 30. pr. Kr.).

Od navedenih treh obsežnih držav so se v teku časa odcepile zlasti ob periferiji male države, med njimi:

Partija (Parthia) ob jugovzhodni obali Kaspiškega morja; vladali so ji Arzakidi.

Armenija (Armenia) na povirju Evfrata in Tigrida.

Pont (Pontus) in

Bitinija (Bithynia) na južni obali Črnega morja.

Galacija (Galatia), ustanovljena od Galcev ali Keltov, kojih en del je prihrumel preko Makedonije in Trakije sem (okoli l. 277.).

Pergam (Pergamum) *in Rod,* kjer so posebno gojili znanosti in umetnosti.

Kultura.

Aleksander je ustvaril kozmopolitiško državo. Pri tem ga je vodil namen, dati tej državi helensko omiko; to se mu je tudi posrečilo, dasi je politično njegova država razpadla. Zato imenujemo čas Aleksandra in njegovih naslednikov v kulturnem oziru dobo helenizma. Vendar pa ni samo grška kultura povsod prodirala, ampak je sama sprejela marsikaj od drugih narodov, tako da je bila nova kultura nekaka mešanica grške in orientalske kulture.

V poeziji je takrat nastala nova oblika, *idila;* opevala je krasoto in preprostost narave, življenje skromnih pastirjev i. t. d. Najslavnejši pesnik idil je bil

Teokrit (Theocrit), ki je živel okoli l. 270. nekoliko časa v Sirakuzah, nekoliko pa na dvoru v Aleksandriji.

Proza tega časa je skoraj v vseh strokah napredovala. Povsod je dobila značaj učenjaštva, ki se je tedaj zelo razširilo. Podpirale so jo zlasti nekatere vladarske rodovine, pred vsemi Ptolemejeviči v Egiptu.

Aleksandrija je bila središče učenega sveta, zato imenujemo to dobo aleksandrinsko. Ptolemejeviči so sezidali v Aleksandriji muzej, v katerem je bila velikanska knjižnica. Učenjaki v muzeju so dobivali letno plačo in so se tako lahko brez skrbi posvetili študijam. Pozneje je nastala v Pergamu slična knjižnica. Najvažnejše stroke aleksandrinskih učenjakov so bile:

filologija, ki je imela namen sestavljati kritične izdaje vseh klasiških del. Tem so pridevali kritiko, odstranjevali napake in razlagali težko umevne besede s komentarji.

Geografija je razširila svoj obzor največ po Aleksandrovih vojnah.

Eratosten (Eratosthenes), ki je živel okoli l. 220. pr. Kr. v Aleksandriji, je prvi poskusil natanko izračuniti velikost zemlje.

Astronomija je zacvetela zlasti, ko so prišli Grki v bližjo dotiko z Babilonci in Egipčani.

Hiparh (Hipparchus), ki je živel okoli l. 150. pr. Kr. je bil najimenitnejši astronom istega časa. On je izumil način, kako je določevati zemljepisno lego.

Matematika je najbolj napredovala po

Evklidu (Euklides), ki je živel okoli l. 300 pr. Kr. v Aleksandriji. Spisal je učno knjigo o geometriji in stereometriji, ki je še dandanes podlaga matematiškim študijam.

Fizika. Največji grški fizik,

Arhimed (Archimedes), je živel v 3. stoletju pr. Kr. v Sirakuzah. Znan je zlasti po „hidrostatičnem principu“.

Zgodovinopisje te dobe ne stoji na onem višku kakor v prejšnji dobi, ker so takrat zgodovinarji radi pretiravali. Vendar pa so razni grški zgodovinarji vzpodbujali tudi orientalske zgodovinarje, da so pisali zgodovino svojih deželá v grškem jeziku.

Filozofija te dobe je nadomestovala omikancem vero. V filozofiji so iskali pravil pravega življenja. Zato so nastale razne *filozofiške šole.*

1. Šola kinikov, imenovana po atenskem gimnaziju Kinosarges. Ustanovitelj te šole je bil Antisten (Antisthenes), ki je trdil, da se mora človek povrniti k naravi, če hoče biti srečen. Pristaš te šole je bil tudi Diogen (Diogenes), rojen v Sinopi (Sinope) na severni obali Male Azije. Tej šoli je bila najbližja

2. šola stoikov, ki je imela svoje ime po „stoi" (Stoa poikile = pisana lopa v Atenah). Ustanovitelj te šole je bil Zenon, rojen na otoku Kipru. Učil je, da dospe človek do sreče, če živi krepostno in brzda vse svoje strasti, srečo in nesrečo pa prenaša mirnodušno, češ da mu je oboje odmerila narava po svojih zakonih.

3. Šola epikurejcev, ki ima ime po svojem ustanovitelju Epikuru. Učil je, da naj išče človek sreče v samem sebi, zlasti v duševnem delu, a njegovi učenci so dali pozneje temu nazoru drug pomen, namreč: človek uživaj, kolikor le moreš!

4. Šola peripatetikov je imela svoje ime odtod, ker so njeni učitelji izprehajaje se s svojimi učenci poučevali. Tej šoli je pripadal Aristotel, za njim Teofrast (Theophrast), ustanovitelj znanstvene botanike.

Umetnosti.

Stavbarstvo so pospeševali zlasti razni vladarji. Najlepše stavbe te dobe niso svetišča, temveč večinoma

kraljeve palače. Stavbe so se odlikovale po izredni velikosti. Vendar nam je znano to le po pisanih poročilih in nekaterih izkopinah. S stavbami so bili večinoma združeni krasni vrtovi in parki.

Kiparstvo je bilo v zvezi s stavbarstvom. Kakor so ustvarjali stavbarji kolosalna poslopja, tako so tudi kiparji izdelovali velikanske kipe. Med kiparji je bil posebno znamenit

Lizip (Lysippus), ki je ustvaril več mladeniških kipov in tudi kip Aleksandra Velikega.

Iz te dobe je takozvani Rodski kolos, 34 *m* visok kip solnčnega boga na otoku Rodu. Dalje: Venera z Mila, Belvederski Apolon, Laokontova skupina, Sofoklejev kip in prekrasni fris Zevsovega oltarja v Pergamu.

Slikarstvo je jemalo svojo snov iz zgodovine in vsakdanjega življenja. Originali se niso ohranili, pač pa njih kopije. Med te spada „Aleksandrova bitka“ (pri Isu), ki so jo našli v Pompejih. Najimenitnejši slikar tega časa je bil

Apel (Apelles), ki je slikal večkrat Aleksandra.

Versko življenje.

Verski nazori starih časov so se izgubili. Omikanci so smatrali stare bogove le še za vraže; izkušali so si s filozofijo nadomestiti vero. Pa tudi neomikancev ni mogla več zadovoljiti stara vera, ki se je preživela. Zato so iskali tolažbe pri tujih bogovih, kakor pri egiptovski Izidi, pri perzijskem bogu Mitri i. t. d.

Socialno življenje.

Razločki med državljani, ki so edini imeli pravice, in tujci ali barbari so izginili. Pravice posameznikov so prišle do veljave (individualizem). Vsak je izkušal izboljšati svoje stanje. Neizmerno bogastvo, ki so ga dobili Aleksandrovi vojaki, je pospeševalo razkošnost. Razlika med maloštevilnimi bogataši in mnogoštevilnimi reveži je postajala čim dalje večja.

4. Rimljani.

Italija in nje otoki.

Italija pravimo srednjemu poluotoku južne Evrope. V fizikalnem oziru jo delimo v dva dela, v severni del Padovo (Padus) nižino in južni Apeninski poluotok.

Padova nižina meji na zapadu in severu na Alpe, na jugu na Ligurski zaliv (Sinus Ligusticus) in Apeninsko gorovje na vzhodu pa na Jadransko morje (Mare Adriaticum).

Ime ima Padova nižava po glavni reki, ki teče po nji od zapada proti vzhodu, to je reka Pad (Padus, italijanski in nemški Po). Med pritoki je na levem bregu zgodovinsko najvažnejši Ticin (Ticinus), na desnem pa Trebija (Trebia). Razen Pada namaka to nižino tudi reka Adiža (Athesis), ki se izliva na severu od Pada v Jadransko morje. Padova nižina je aluvialna, v rimski dobi porastla s hrastovimi gozdi, povsod zelo rodovitna nižina.

Apeninski poluotok je mejil na severu na Padovo nižino, na zapadu na Ligurski zaliv in Tirensko morje (M. Tyrrhenum), na jugu na Jonsko morje (M. Ionium) s Tarentskim zalivom (S.

Tarentinus) in na vzhodu deloma na Jonsko, deloma pa na Jadransko morje. Apeninski poluotok je oddaljen od Balkanskega na najožjem mestu le 70 *km*.

Ime ima Apeninski poluotok od Apeninov (Apenninus), ki se vlečejo od Alp v velikem loku po vsem poluotoku. V severnem in srednjem delu poluotoka so Apenini bliže vzhodni obali, na jugu pa se približajo zapadni. Od tega je odvisna dolgost in velikost rek, ki izvirajo na tem gorovju.

Večinoma so

reke Apeninskega poluotoka kratke in malo vodnate.

Na zapadni obali se izlivajo v Tirensko morje: Makra (Macra), mejna rečica med Ligurijo in Etrurijo; Arnus, ki teče po močvirni Etrurski nižini; Tibera (Tiberis), največja reka na poluotoku; v svojem dolenjem teku teče po nekdaj zelo rodovitni rimski nižini; Volturnus namaka rodovitno kampanjsko nižino; Silarus, majhna rečica, se izliva v Salernski zaliv (S. Paestanus).

Na vzhodni obali so reke še manjše; izmed njih so zgodovinsko važne: Rubikon, Metavrus, Frento in Aufidus.

V topografičnem oziru se je delila Italija v tri dele, ki so bili zopet razdeljeni v pokrajine. Ti deli so bili:

Severna Italija, t. j. Padova nižina do rečic Makre in Rubikona s pokrajinami:

1. *Ligurija* (Liguria);

2. *Galija cisalpina* (Gallia Cisalpina), ki se je zopet delila v Galijo cispadano (G. Cispadana) in Galijo transpadano (G. Transpadana). Mesto: Milan (Mediolanum).

3. *Venecija* (Venezia). Mesto: Hadrija (Hadria), po nji ima Jadransko morje svoje ime.

Srednja Italija med Makro in Rubikonom ter Silarom in Frentom s pokrajinami:

1. *Etrurija* (Etruria); mesta: Kluzij (Clusium) v bližini Trazimenskega jezera (Lacus Trasimenus), ki ni nič drugega nego z vodo napolnjeno žrelo ugaslega ognjenika; Tarkviniji (Tarquinii) in Veji (Veii).

2. *Umbrija* (Umbria);

3. *Picen* (Picenum);

4. *Lacija* (Latium); v središču se je vzpenjala do okoli 950 *m* višine vulkanska Albanska gora (Mons Albanus); v bližini mesto Albalonga (Alba Longa). Glavno mesto v Laciji in sploh

vse Italije je bilo Rim (Roma) ob Tiberi, pet ur hoda od njegovega iztoka v Tirensko morje. Rim je bil v poznejšem času sezidan na sedmerih gričih; ti so bili: Aventin (Mons Aventinus), Palatin (M. Palatinus), Kapitolin (M. Capitolinus), Eskvilin (M. Esquilinus), Celij (M. Caelius), Kvirinal, (M. Quirinalis) in Viminal (M. Viminalis). Pristanišče mesta Rima je bila Ostija (Ostia), odkoder je bila Tibera do Rima plovna. Severovzhodno od Rima je stala Sveta gora (Mons Sacer). Na zapadni obali Lacije se je razprostiralo nezdravo Pomptinsko barje (Paludes Pomptinae).

5. *Samnija* (Samnium); mesto: Benevent (Beneventum);

6. *Kampanija* (Campania); mesta: Kapua (Capua), Nola (Nola), Kume (Cumae); v bližini gore Vezuvija (Mons Vesuvius) so bila mesta: Neapola (Neapolis), Herkulanej (Herculaneum), Pompeji (Pompeii) in Stabije (Stabiae).

Južna Italija s pokrajinami:

1. *Lukanija* (Lucania); mesto: Heraklej a (Heraclea);

2. *Apulija* (Apulia); mesti: Avskul (Ausculum), Kane (Cannae);

3. *Kalabrija* (Calabria); mesti: Tarent (Tarentum) in Brundizij (Brundisium);

4. *Dežela Brutijcev* (Bruttii); dandanes Kalabrija.

Italiji pripadajo tudi naslednji

otoki:

1. *Sicilija* (Sicilia), „žitnica Italije". Na njej se nahaja ognjenik Etna (Aetna); med mesti so bila važna: Sirakuze (Siracusae), Panormus in Mesana. Sicilijo loči od Apeninskega poluotoka 3 *km* široka Mesinska ožina (Fretum Siculum), kjer sta bili po pripovedki pošastni krnici Skila in Karibda.

2. *Egatski otoki* (Aegates Insulae) na zapadu Sicilije.

3. *Liparski otoki* (Liparaeae Insulae), vulkanskega značaja.

4. *Sardinija* (Sardinia) in

5. *Korzika* (Corsica).

Prebivalci Italije so bili kaj raznovrstni:

1. *Ligurci* so stanovali v zapadnem delu Padove nižine.

2. *Galci* ali *Kelti* so se naselili najpozneje izmed vseh v Italiji. Potisnili so Ligurce proti zapadu, Etruščane pa proti jugu.

3. *Etruščani* so bivali odsihdob v Etruriji.

4. *Ilirci*, h katerim je prištevati Venete v Veneciji.

5. *Italci* so se ločili v dve plemenski skupini Latincev in Umbro-Sabelcev. Posamni narodi: Umbrijci v Umbriji, Latinci in Volščani v Laciji, Sabinci, Ekvijci, Samničani, Kampanci in Brutijci.

6. *Grki* so imeli svoje naselbine zlasti v južnovzhodni Italiji, ki se je zaradi tega imenovala tudi „Velika Grecija“.

Indoevropskega pokolenja so bili izmed teh narodov le Galci, Ilirci, Italci in Grki.

Ime je dobila Italija od majhne dežele Brutijcev, ki se je zvala Italija (Italia = dežela govedi). Če so se posamne naselbine imenovale po raznih živalih, ni nič posebnega. Da bi potolažili bogove in se izognili nesrečam, so namreč posvetili stari Italci včasih ves zarod enega leta bogovom. Ko je ta narod dorastel, moral se je izseliti in si ustanoviti lastno naselbino imenovano po kaki bogovom posvečeni živali (posvetilna pomlad, ver sacrum). Pozneje se je ime Italije razširilo tudi na Apeninski poluotok in Padovo nižino.

I. Doba kraljev.

Viri za najstarejšo zgodovino Rimljanov so jako nedostatni, ker so Rimljani primeroma šele pozno dobili pisavo in sicer od Grkov. Zato smo glede najstarejše dobe navezani na

1. *ustno poročilo*, prepreženo z raznimi bajkami, ki imajo namen olepšati razne neprijetne dogodke iz zgodovine Rimljanov ali povzdigniti slavo posameznih odličnih rodbin; deloma pa so si tudi izmislili razne pripovedke, da so si na ta način razlagali pozneje obstoječe navade.

2. *Pismena poročila* so bili anali, v katere so duhovniki zapisavali imena uradnikov, poročila o važnih dogodkih, slabih letinah, povodnjih itd. Pisali so na živalske kože, na kamene ali kovinske plošče.

3. *Zgodovinopisje* se je razvilo pri Rimljanih šele v drugem stoletju pr. Kr., pa še takrat ne pri rimskih zgodovinarjih, temveč pri grških, ki so bivali v Italiji. Med vire rimske zgodovine se prišteva tudi

4. *vera Rimljanov*, ki pa je v najstarejši dobi le malo znana, ker so tudi v tem oziru Grki že zgodaj vplivali na Rimljane, bodisi

da so marsikatere verske nazore predrugačili ali pa jih sploh odstranili.

Kakor vsi Indoevropci so častili sprva tudi Rimljani *prirodna božanstva,* zlasti taka, ki so jim pripisovali vpliv na rodovitnost zemlje. Vendar pa Rimljani niso imeli mitologije, ampak so jo dobili šele od drugod, zlasti od Grkov.

Rezultat so bili sledeči verski nazori:

Jupiter (Iupiter), grški Zevs, najvišji bog neba in zemlje.

Junona (Iuno), Jupitrova žena in najimenitnejša med boginjami.

Jan (Ianus), bog z dvema obrazoma, izmed katerih je eden zrl v preteklost, drugi v bodočnost.

Saturn (Saturnus), bog setve, je učil ljudi obdelovati polje.

Mart (Mars) je imel isti pomen, kakor grški Ares, bog vojne; imel je tudi ime Mamert (Mamers);

Diana (Diana), boginja lune, svetlobe in lova, enaka grški Artemidi.

Neptun (Neptunus) je bil to, kar Grkom Pozeidon,

Vulkan (Vulcanus), bog ognja, kar Hefest. Njegova žena

Venera (Venus) je slična Afroditi,

Minerva (Minerva) Paladi Ateni,

Cerera (Ceres) Prozerpini.

Vesta (Vesta), boginja domačega ognjišča.

Razen navedenih božanstev so bili pri Rimljanih v časti tudi *demoni in duhovi,* ki so bivali povsod v naravi in pri ljudeh. Imeli so različna imena:

Genij se je imenoval duh vsacega posameznika, ki ga je spremljal do smrti kot priatelj ter ga varoval nezgod.

Lari in penati so bili hišni varuhi.

Larvi ali lemuri so se imenovali duhovi hudobnih ljudij.

Mani so bile duše umrlih.

Duhovniki Rimljanov so bili kaj raznovrstni. Njih naloga je bila darovati bogovom, nadzorovati sodišča ter prorokovati prihodnost iz znamenj, ki so jih pošiljali bogovi.

Pontifiki (Pontifices) so se imenovali duhovniki, ki so sprva gradili in ščitili mostove, umeli števila, mere in koledar in določevali dneve sodnih obravnav. Njim in sploh vsem rimskim duhovnikom na čelu je bil „Pontifex Maximus“.

Avguri so naznanjali božjo voljo ali prorokovali prihodnost iz letanja ptičev in iz opazovanja bliska. Rimljani se niso lotili nobenega važnega podjetja, če niso poprej povprašali bogov za svet; torej enako, kakor so imeli Grki svoja proročišča.

Haruspiki (Harúspices) so opazovali drobovje onih živali, ki so se darovale bogovom.

Flámini so žrtvovali trem najvišjim bogovom.

Feciali so izvrševali ceremonije, kadar se je napovedala vojna, sklepal mir ali sploh kaka pogodba.

Vestalke so bile device svečenice, ki so čuvale sveti ogenj boginje Veste. Rimljani so jih posebno častili; imele so razne predpravice.

Rimski svečeniki so bili stalno, a brezplačno nameščeni državni uradniki, ki so mnogo vplivali na politiko, zlasti kadar so povprašali bogove za svet. — Stari Rimljani so bili zelo pobožni; verskih ceremonij so se strogo držali ter so zato tudi trdno upali, da jim bogovi uresničijo njih želje. Menili so, da baš z natančnim izpolnjevanjem predpisov bogove obvežejo (religare, odtod religio).

Italci so prišli v Italijo najbrže od severne strani. Pečali so se že takrat s poljedelstvom, njih orodje je bilo iz brona. V Padovi nižini so se morali hudo bojevati s tam naseljenimi ligurskimi narodi. Hišni gospodar je bil obenem kralj, duhovnik in sodnik; vladale so torej sprva pri njih kakor pri vseh Indoevropcih patriarhalične razmere. Okoli l. 1000 pr. Kr. pa so udarili čez Alpe Etruščani, katerim so se morali Italci umakniti proti jugu. Naselili so se večinoma po vaseh, mesta so bila le redka. Dežela je bila skupna posest, vendar pa se je razvila že tudi privatna posest.

S časom so nastale mestne države, vlada pa je prešla v roke aristokracije, dokler je niso morali odstopiti celoti svobodnikov.

Sličen razvoj vidimo pri mnogih italskih državah, najbolj pa pri državi Rimljanov.

Pripovedka o ustanovitvi Rima. Amulij (Amulius), potomec Trojanca Eneja in kralj v Albalongi je pahnil s prestola svojega brata Numitorja (Numitor) in prisilil njegovo hčer Rejo Silvijo (Rhea Silvia), da je postala Vestalka. Ta pa je porodila bogu Martu dvojčka Romula in Rema (Romulus, Remus). Amulij je dal dvojčka vreči v narastlo Tibero, a ko je voda upadla, sta dečka ostala pod figovim drevesom, kjer jih je dojila

volkulja, dokler jih ni našel pastir Favstul (Faustulus). Ta jih je vzgojil. Odrastla sta pa izvedela o svojem rodu. Osvetila sta se nad Amulijem in postavila zopet Numitorja za vladarja v Albalongi. Na kraju pa, kjer sta bila rešena, sta sezidala mesto
l. 753. Romul je v prepiru zaradi imena mesta ubil svojega brata 753
ter dal mestu po sebi ime Roma, t. j. Rim. Mesto je stalo na Palatinskem griču, Tibera in močvirje sta ga ščitili.

Ta pripovedka nima prav nič zgodovinskega na sebi. Nastala je šele pozno, a Rimljani so radi verovali v njeno resničnost, ker so bili ponosni, da so potomci Eneja, ki je bil sin boginje Afrodite.

Kakor je ustanovitev Rima bajna, tako so bajni večinoma tudi kralji tega mesta. Pripovedke pripisujejo vsakemu kako zaslugo ali delo. Bilo je

sedem kraljev, ki so vladali od 753—510. l. pr. Kr.

1. *Romul* je proglasil Rim za azil, to je zavetišče preganjancem. Ker pa niso imeli žená, so o priliki neke svečanosti ugrabili povabljenim sosednjim Sabincem deklice. Zaraditega se je vnela s Sabinci vojna, ki so jo pa ustavile ugrabljene Sabinke. Sabinci so se naselili na Kapitolinskem griču in njih kralj Tit Tacij (Titus Tatius) je vladal skupno z Romulom. Njima je stal ob strani senat, sestavljen iz najimenitnejših meščanov. Po smrti Tita Tacija je Romul vladal zopet sam, dokler ga ni bog Mart vzel med gromom in bliskom v nebo. Odtedaj so ga častili Rimljani kot boga Kvirina (Quirinus), sebe pa so nazivljali Kvirite. — Nedolgo potem so se združili z Rimom prebivalci Celijskega griča. V vojne namene se je razdelilo ljudstvo v tri plemena ali tribue (tribus) Ramnov, Ticijev in Lucerov.

Romulu je sledil

2. *Numa Pompilij* (Numa Pompilius), ki mu pripisuje pripovedka ureditev verskih obredov in svečeniških kolegijev ter pospeševanje rokodelstva.

3. *Tul Hostilij* (Tullus Hostilius) je baje premagal in razrušil mesto Albalongo. Njene prebivalce je naselil v Rimu. (Boj Horacijev in Kuriacijev!)

4. *Ank Marcij* (Ancus Martius) je premagal nekatera latinska mesta ter njih prebivalce naselil v Rimu; vendar pa niso dobili tistih pravic, kakor so jih imeli drugi državljani. Zvali so se plebejci. O Anku Marciju se pripoveduje, da je ustanovil pristanišče Ostijo.

Naslednji trije kralji so bili Etruščani.

5. *Tarkvinij Prisk* (Tarquinius Priscus) je zgradil po pripovedki podzemeljske kanale (kloake), circus maximus, veliki trg forum Romanum in Kapitolsko svetišče na čast Jupitru. Tarkvinija Priska sta umorila sinova Anka Marcija, ki sta hotela na ta način priti do vlade. A sledil je zet umorjenega kralja, po imenu

6. *Servij Tulij* (Servius Tulius). Ker je preveč podpiral plebejce, se je zameril starim državljanom. Z njih pomočjo so ga umorili in sledil mu je

7. *Tarkvinij Superb* (Tarquinius Superbus), ošaben vladar. O njem se pripoveduje, da je hotel vsako omejitev kraljeve oblasti odstraniti in da je nalagal visoke davke; dasi je podjarmil več latinskih mest, so vendar sovražili tega tirana, in narodna skupščina ga je odstavila ter iz Rima pregnala.

Zgodovinska dejstva iz teh pripovedek izločiti je težko. Gotovo pa je, da je v njih tudi nekaj zgodovinskega jedra.

Zgodovinsko jedro kraljeve dobe.

Boji s Sabinci: Rimljani so zaprli z ustanovitvijo Rima Sabincem pot do morja. V bojih, ki so nastali zaradi tega, so bili Rimljani najbrže premagani; to se da sklepati iz tega, da so Rimljani prevzeli nekaj sabinskih božanstev.

Vlada Etruščanov: V naslednjih časih so zavzeli Etruščani Rim, kar izpričujejo njih vladarske rodbine. A tudi njih vlada je podlegla aristokraciji. Sicer pa je bila vlada Etruščanov za Rimljane v kulturnem oziru pomembna, zakaj od njih so sprejeli verske nazore in razne stavbe, ki smo jih zgoraj omenili. Etruščani so vpeljali znake najvišje oblasti: prestol iz slonove kosti (sella curulis) in 12 liktorjev, ki so hodili pred kraljem.

Kraljevska vlada je po najnovejših in zelo verjetnih raziskavanjih v Rimu najbrže polagoma razpadla; nazadnje je bil priimek „kralj“ (rex) le še častni priimek. („Kralj duhovnikov“ je zadnji ostanek nekdanjega kraljestva.)

Ljudstvo se je delilo v patricije in plebejce.

Patriciji so imeli bogastvo ter vso oblast in vse pravice. Delili so se v

3 plemena ali tribus, namreč v Ramne, Ticije in Lucere. Vendar ne vemo o njih, odkod so prišli. Vsako pleme je razpadlo v 10 kurij.

Kurija (curia) je imela svojega načelnika ter posebne dolžnosti in pravice. Kurije so zborovale v posebnih prostorih, imenovanih „kurije“. Vsaka kurija se je zopet delila v 10 rodov.

Rod (gens) so tvorili potomci enega pradeda, čigar ime je nosil vsak posameznik. Vsak rod je častil svoje bogove in junake ter imel posebna svetišča in svoje pokopališče; delil se je v 10 familij.

Familija (familia) so bili podložniki hišnega gospodarja, imenovanega „pater familias“. K temu so pripadali razen žene in otrok tudi snehe, vnuki ter vse imetje. Pater familias je imel vse pravice nad njimi; smel jih je razdediniti, prodati, bičati, da, celo umoriti. Najhujša nesreča za familijo bi bila, če bi izumrla; zato je bilo dovoljeno staršem brez otrok tuje otroke posinoviti (adoptirati); posinjenci so imeli iste pravice kakor lastni otroci. Vsak posameznik je imel tudi ime familije. Ker pa je imel vsak posameznik že svoje predime, ki je primerjati našemu krstnemu imenu, je imel potemtakem vsak Rimljan po 3 imena, n. pr.: Marcus Tullius Cicero; Marcus = predime, Tull*ius* = ime rodu in Cicero = ime familije. V starejših časih so imeli tudi le po 2 imeni, n. pr.: Numa Pompilius. Posinovljenec pa je obdržal ime svojega rodu s končnico -anus, pred katero je postavil celo ime tistega, ki ga je posinovil, n. pr.: Lucius Cornelius Scipio Aemilianus. Odlikovancem so pridevali razen tega še častna imena n. pr.: Africanus.

Plebejci so bili najbrže večinoma ljudje, ki so zaradi gospodarskega propada izgubili enakopravnost. Pečali so se s trgovino in obrtom ali pa so obdelovali zemljo zunaj mestnega obzidja. Plebejci so bili izključeni od vseh javnih uradov in niso bili deležni dohodkov državne posesti; ženiti se s patriciji jim je bilo zabranjeno, a tudi se niso udeleževali vojen. Razen teh so živeli v Rimu tudi

sužnji (servi), ki so pripadali k familiji kot stvari, ne kot ljudje; zato je lahko napravil gospodar z njimi, kar je hotel.

Vlada je bila omejena po volji ljudstva.

Kralja je volilo ljudstvo. Bil je najvišji poveljnik, sodnik in duhovnik. Pred njim so hodili liktorji, ki so nosili „fasces“, t. j. v butaro povezane šibe s sekiro v znamenje sodnijske oblasti. Dohodke je dobival iz državnega posestva, colnine, sodnijske globe i. t. d.

Senat (senatus) je bil od kralja sestavljen zbor, ki mu je predsedoval kralj. Število senatorjev je bilo enako številu rodov, torej 300. Imeli so samo posvetovalno pravico, kralj ni bil primoran držati se njih nasveta.

Kuriatne komicije (curiata comitia) so volile kralja, vpeljavale ali razveljavljale zakone ter odločevale vojno ali mir. Plebejci niso imeli pravice udeleževati se teh skupščin. Vsaka kurija je imela pri glasovanju le en glas.

Kmalu pa so kuriatne komicije izgubile svoje politiške pravice. Ta preuredba ustave je bila v zvezi s preuredbo vojske. *Vojska* je bila sestavljena do sedaj iz 3000 pešcev in 300 konjenikov (vsi zgolj patriciji); kmalu je postala za nevarne vojne premajhna. Treba jo je bilo povečati. Nje reformo pripisujemo navadno kralju Serviju Tuliju. On je pritegnil k vojni službi tudi plebejce ter razdelil vso vojsko v centurije t. j. stotnije. Vendar pa niso bile te centurije vse enako oborožene in niso imele enakih pravic. To se je ravnalo po imetju, ki se je vsakih pet let (lustrum) cenilo. Cenitev imetja so imenovali census (grški: timema).

Po cenitvi imetja je razdelil Servij Tulij ljudstvo v pet razredov ali oddelkov, ki so tvorili vsi skupaj 193 centurij.

V tem vidimo veliko podobnost s Solonovo razdelitvijo ljudstva po dohodkih, ki je imela tudi timokratičen značaj. (Solon je živel približno v istem času.) Denarno imetje se je cenilo po asih (1 as = je približno 1·50 K), zemljiško pa po oralih (1 oral = 0·25 *ha*).

Ta reforma vojske je imela sprva samo vojaške smotre, namreč uvrstiti v vojaštvo tudi plebejce. Ker pa je zbrana vojska obenem tvorila ljudstvo, so dobile

centurijatne komicije (comitia centuriata) tudi politiške pravice, kakor so jih imele poprej kuriatne komicije. Sedaj šele so dobili plebejci tudi politične pravice. A tudi to je bilo le navidezno, zakaj največ centurij je imel prvi razred, v njem pa so bili skoraj samo patriciji. Ker so pa glasovali po centurijah, ne pa po osebah, so torej pri glasovanju zmagali zopet le patriciji. Zato so se oddajale državne službe še vedno le patricijem. Vzlic temu pa patriciji s Servijem Tulijem zaradi te reforme niso bili zadovoljni, zakaj plebejcem je vendar dal možnost pomnožiti s pridnostjo svoje imetje in potemtakem dospeti v višji razred centurij in s tem

tudi do večjih političkih pravic. V tej reformi, ki jo imenujemo „servijansko reformo“, tiči torej pričetek izenačenja stanov; to izenačenje se pa ni doseglo v dobi kraljev, temveč šele v naslednji dobi republike.

II. Doba republike
(510—30).

510—30

Ustanovitev republike se ni izvršila brez bojev. Rimljani so pognali Etruščane preko Tibere, ki je tvorila odsihdob mejo. Toda Etruščani so še večkrat poizkušali pridobiti prejšnjo oblast nazaj, bojev še ni bilo konca. V teh bojih se je Rimljanom slabo godilo. Zlasti nevaren je bil

boj Rimljanov s Porzeno, kraljem etruščanskega mesta Kluzija. Zgodovinsko je, da so bili Rimljani premagani, zakaj obljubiti so morali, da bodo rabili železo odsihdob samo za poljsko orodje.

Rimljani so si v poznejših časih izmislili nekatere pripovedke, ki so imele namen njih nesrečo olepšati (Horacij Koklit [Horatius Cocles], Mucij Scevola [t. j. Levičnik] in Klelija [Cloelia]).

Nova vlada v republiki je bila, kakor smo že omenili, v rokah patricijev. Saj ti so tudi največ delali na to, da se je kraljestvo njim na korist odpravilo.

Dva konzula (consules) sta stala na čelu republiki. Le patriciju je bilo možno postati konzul. Konzula sta bila poveljnika v vojski in najvišja sodnika. Kot taka sta imela v spremstvu liktorje, ki so nosili „fasces“. Konzula sta bila voljena samo za eno leto, ki se je v koledarju tudi po njih imenovalo.

Kakor je razvideti, so odvzeli konzuloma duhovniško oblast, ki jo je odsihdob opravljal

duhovniški kralj (rex sacrificulus); imenoval ga je pontifex maximus. Imel pa ni nobene politiške oblasti.

Kvestorji (quaestores), sprva dva, pozneje več, so bili pomočniki konzulov v kriminalnih procesih in so oskrbovali državni zaklad.

Diktatorja (dictator) je imenoval po nalogu senata eden konzul samo v slučaju nevarnosti za dobo šestih mesecev. Tedaj so morali odstopiti vsi drugi uradniki, tako da je združil diktator v sebi isto oblast, kakršno je imel poprej kralj.

Vsa ta uradniška mesta, ki so se imenovala „magistrature“, so mogli zavzemati zgolj patriciji.

Senat je v republikanski dobi pridobil na svoji oblasti in ugledu. Postal je najvišja inštanca v upravi države, sodišča in verskih zadev; on je odločeval o vojni in miru. Vse nove zakone je senat zavrgel ali pa potrdil. Senatorji so postali večinoma le patriciji, prav malo plebejcev so sprejeli med se. Umrle senatorje, ki so bili imenovani za vse življenje, so nadomeščali z dosluženimi višjimi uradniki, torej zopet le s patriciji.

Centurijske komicije so volile konzula, napovedavale vojno in sprejemale nove zakone, ki pa jih je moral senat odobriti. Če je konzul obsodil koga na smrt, je smel obsojenec apelirati na skupščino centurij; ta ga je oprostila ali pa izpremenila smrtno kazen v prognanstvo.

Kuriatne komicije so sicer še ostale, a niso imele več političkih pravic.

Zgodovino tako urejene rimske republike delimo v več oddelkov, ki jih zaznamujemo po razširjevanju rimske oblasti in stanovskih bojih, ki so se vršili med patriciji in plebejci. Patriciji so potrebovali plebejce za razne vojne. Take prilike so izkoristili plebejci v dosego političkih pravic, tako da je zunanja zgodovina (vojne) vplivala skoro vedno na notranjo.

A. Osvojitev Apeninskega poluotoka in stanovski boji

(510—264).

V tem času, ko so Rimljani še ustanavljali republiko ali kmalu po njeni ustanovitvi — čas ni natanko znan — so jeli razširjati svojo oblast že tudi preko rimskega obmestja. To so bili

boji z Latinci, t. j. Ekvijci, Volščani in drugimi, ki so trdovratno branili svojo politiško neodvisnost. Marsikteri izmed teh bojev bi bil skoro ugonobil mlado republiko, a slednjič so vendar zmagali Rimljani. Posledica je bila

zaveza z Latinci, po kateri so imeli le-ti enake pravice kakor Rimljani: vzajemno varstvo prava, conubium (= medsebojno ženitev), commercium (= medsebojno trgovsko zvezo), pri poveljništvu v vojni so se menjavali, plen so si delili na enake deleže.

A kakor je bil zagotovljen Latincem enak delež vojnega plena, tako so ga zahtevali tudi plebejci. Ker pa patriciji niso hoteli ugoditi zahtevi plebejcev, vneli so se

prvi prepiri med patriciji in plebejci v republiki. Plebejci so morali hoditi pogosto na vojno, se sami oboroževati, plačevati celo davke (tributum); od državnih zemljišč (ager publicus), ki so jih vzeli zmagovalci premagancem in ki so bila davka prosta, pa niso imeli nikakih užitkov. Tako je prišlo, da so se morali plebejci zadolžiti; obresti od dolga so znašale po 12 %. Kdor ni mogel plačati, postal je sam in njegovo imetje last upnika, ki ga je lahko z vso družino vred prodal v suženjstvo. Vse prošnje plebejcev za odpravo takih neznosnih razmer niso nič pomagale. Posledica je bila

izselitev plebejcev, (secessio plebis) na Sveto goro l. 494. (ali l. 474). Izseljenci so bili vsi oboroženi. To je bil za patricije hud udarec. Pripovedka pripoveduje, da je patricijem in plebejcem enako priljubljeni

Menenij Agripa (Menenius Agrippa) s pripovedovanjem prilike o upornih udih človeškega telesa pregovoril plebejce, da so se vrnili nazaj v Rim.

V resnici pa se je to zgodilo pod sledečimi

pogoji: Plebejci so smeli odsihdob izmed sebe voliti dva

ljudska tribuna, ki sta bila od konzulov neodvisna in nedotakljiva zaščitnika plebejcev; smela sta zabraniti tudi s svojim „veto“ sklepe senata ali odredbe konzulov, če so bile zoper korist plebejcev. Če pa to ni pomagalo, sta smela zabraniti pobiranje davka pri plebejcih in jih odvezati vojaških dolžnosti. Potemtakem sta bila tribuna pri vseh odločbah države vodnika postavne opozicije. Število ljudskih tribunov se je pozneje pomnožilo.

V posvetovanje so smeli plebejci odsihdob prirejati

tributne komicije (comitia tributa), v katerih so povedali svoje mnenje in sklepe tribunom; ti so potem to mnenje zastopali na merodavnem mestu. Obenem s tribuni pa sta bila postavljena tudi njih pomočnika

ljudska edila (aediles plebis), ki sta morala biti tudi le plebejca. Njih naloga je bila: nadzorovati trg in javna poslopja, prirejati svečanosti, zatirati oderuštvo ter skrbeti za red in mir.

Po pripovedki je imela torej izselitev za plebejce precejšnje posledice v političkem oziru, tem manjše pa v gospodarskem.

Patriciji so sicer obljubili, da se bodo razmere v bodočnosti uredile, a pozneje so pozabili na to. Pa tudi s temi izsiljenimi koncesijami, ki so jih morali priznati plebejcem, patriciji niso bili zadovoljni. Vsako priliko so porabili v dokaz, da so edino oni rojeni za vlado, ne pa plebejci. Izrabljali so tudi vsako stisko plebejcev v svoje namene. To nam izpričujejo zlasti sledeče vojne.

Vojne z Volščani in Ekvijci.

V vojnah z Volščani in Ekvijci so Rimljani imeli dosti opravila, da so zmagali. Latinci, ki so v teh vojnah največ trpeli, so zaradi pomoči od rimske strani izgubili poprej izgovorjeno enakopravnost in so postali odvisni od Rimljanov. Tako se je takrat pripravljala nekaka centralizacija Italije, po tej so dosegli Rimljani v poznejših časih svetovno vlado.

Na volščanske vojne spominja pripovedka o Koriolanu (Caius Marcius Coriolanus), ki je iz sovraštva proti plebejcem oblegal Rim, dokler ga niso omečile materine priprošnje. — Junak ekvijskih vojen je Cincinat (Titus Quinctius Cincinnatus), vzor Rimljana iz prvih časov republike. O njem poroča pripovedka: Ravno je hodil za plugom, ko je prejel obvestilo, da je imenovan za diktatorja. Ko je premagal sovražnike, je odložil čast in zopet kmetoval. Rimljani so bili tedaj narod preprostih kmetov, ki so znali tudi meč vihteti, kadar je bila domovina v nevarnosti.

V gospodarskem oziru se plebejcem dotedaj še vedno ni odpomoglo. Vrhu tega Rimljani do takrat še niso imeli pisanih zakonov. Sodili so po stari navadi. Zato so bile sodbe večkrat pristranske. Posledica teh razmer je bila

zahteva po pisanih zakonih, ki so jo stavili ljudski tribuni. Uneli so se zopet prepiri med plebejci in patriciji, zakaj jurisdikcija je bila dotedaj zgolj v rokah patricijev, ki so imeli od tega marsikateri dobiček. Ti prepiri in še strašna kuga, ki je v tisti dobi razsajala, so državo hudo oslabili. Že so pritiskali tudi od vseh strani vnanji sovražniki. Naposled so se po 10 letih vendar zedinili, da naj

decemviri, t. j. komisija deseterih mož z neomejeno oblastjo, sestavljena iz patricijev in plebejcev, napišejo zakone. Dokler poslujejo decemviri, se ne volijo ne konzuli, ne tribuni, niti se sme ljudstvo shajati v narodne zbore.

451 Decemviri prvega leta (451) so sestavili zakone in jih napisali na deset medenih tabel, ki so jih potem razpostavili javno

na trgu. Zadovoljnost je bila tedaj občna. Decemviri prihodnjega leta so pridjali še dvoje tabel zakonov.

Ko so pa decemviri baje še tretje leto hoteli vladati, so nastopili zoper to patriciji, ki so se bali, da bi se iz decemvirata izcimilo tiranstvo.

Pripovedka pravi, da je eden izmed decemvirov,

Apij Klavdij (Appius Claudius), hotel porabiti svojo oblast v to, da bi zatiral ljudstvo. Zahteval je krivično, da se mora Virginija, hči plebejskega voditelja, izročiti kot sužnja enemu njegovih podložnikov. A oče jo je rajši umoril, kakor da bi jo dohitela ta sramota. Nato so se vzdignili plebejci, zahtevali odpravo decemvirov, in ker se jim ni ugodilo, so se vdrugič izselili na Sveto goro. Nato so se šele udali patriciji, decemviri so odstopili, Apij Klavdij pa se je sam usmrtil v ječi.

Vsebina zakonov na dvanajsterih tablah (Zwölftafelgesetz) je prinesla plebejcem le nekaj dobrot: obresti so zmanjšali, oderuštvo je bilo strogo prepovedano, a če dolžnik ni mogel poravnati dolgov, so ga še vedno lahko zasužnili. Vendar pa je bila z napisanimi zakoni sodnikom vsaj natanko označena pot, kako morajo soditi.

Po odpravi decemvirata so začeli zopet uradovati konzuli, kvestorji, tribuni in edili. — Že v naslednjih letih so sledile

nove pridobitve plebejcev. Med temi je omeniti:

1. Ljudski tribuni so dobili v senatu posvetovalni glas.

2. Lex Canuleia, t. j. Kanulejev zakon (imenovan po predlagalcu, kakor je to ponekod še dandanes v navadi), pa je določil, da velja odsihdob tudi conubium med plebejci in patriciji; otroci iz takih zakonov so sledili stanu očeta.

3. Po poročilih so dobili sklepi tributnih komicij že tedaj veljavo za vse ljudstvo, torej tudi za patricije; v resnici pa se je to zgodilo šele l. 287.

Zahteva plebejcev po konzulatu, ki jo je stavil isti Kanulej, ni imela uspeha. Patriciji so se ji izognili na ta način, da so dovolili nove uradnike. Sklenili so namreč, da se lahko (!) volijo namesto (!) konzulov takozvani

vojaški tribuni, ki bi imeli isto oblast kakor konzula. Med nje se smejo sprejeti tudi plebejci. Število vojaških tribunov naj bi bilo 3—6. Za odškodnino pa so zahtevali patriciji nove uradnike, ki so se zvali

cenzorji (censores); ti so smeli biti zopet le patriciji. Imeli so

nalogo vsakih 5 let (lustrum) ceniti imetje v svrho uvrščenja med centurije, določevati, kdo ima priti v senat, nadzorovati državno imetje ter voditi javne stavbe (svetišča, ceste in mostove).

Nasprotno pa so dobili kmalu nato plebejci dovoljenje, da smejo biti voljeni tudi za kvestorje, tako so si torej priborili prvi patricijski urad, s tem pa tudi indirektno vstop v senat, kamor so prišli, kakor je bilo zgoraj omenjeno, dosluženi kvestorji.

Med omenjenimi stanovskimi boji so Ekvijci in Volščani dosti trpeli pred navali sosednjih Samničanov, ki so silili proti morju, ker so pritiskali od severa nanje Galci ali Kelti. Rimljani so pri tem pomagali Ekvijcem in Volščanom, a so to priliko v to porabili, da so širili tudi svojo oblast po Laciji.

Mesto Fidene v Laciji, ki je bilo odpadlo od Rimljanov zaupajoč na pomoč sosednjih Vejencev, so uklonili in njih zemljo zasegli kot državno posest. Posledica tega pa je bila

nova vojna z Vejenci okoli l. 400. Po desetletnem obleganju — gotovo posneto po 10 letnem obleganji Troje — je zavzel *Mark Furij Kamil* (Marcus Furius Camillus) Veje baje s pomočjo podzemeljskega rova, ki so ga izkopali v sovražno mesto. A zmagovalca so tribuni zatožili, da je plen krivično razdelil; zato je šel prostovoljno v prognanstvo.

Južna Etrurija je bila s to vojno pridobljena. Državna posest se je znatno pomnožila, mnogoštevilni sužnji so povzdignili obrtništvo, povzdignila se je sploh gospodarska blaginja.

A ravno v tem času je doletela Rimljane huda nesreča, ki bi bila skoro uničila mlado republiko. To nevarnost so provzročili Galci.

387 **Naval Galcev ali Keltov** l. 387.

Galci so dospeli v svojem preseljevanju v današnji Franciji do Atlantiškega oceana; v 7. stoletju se jih je izselilo nekaj na Pirenejski poluotok, kjer so se pomešali z Iberci v nov narod, po obeh Keltiberci imenovan.

Drugi del Galcev pa je prekoračil v 5. stoletju Alpe ter zasedel Padovo nižino v Severni Italiji. Etruščani so se morali po ljutih bojih umakniti v Etrurijo, ob enem pa so na ta način nehote ščitili Rimljane. A slednjič je padla tudi ta zaščita in tako so prišli Rimljani v neposredno dotiko z Galci.

Galci so bili ljudje visoke rasti, divjega pogleda, zmršenih las in dolgih brk, a njih orožje je bilo nedostatno. Zlasti so se radi dvobojevali.

Etruščani so morali poklicati na pomoč Rimljane, dasi so bili njih nasprotniki. Rimljani, ki so vedeli, da grozi tudi njim velika nevarnost, so bili takoj pripravljeni za pomoč. A že je padla Etrurija v roke Galcem in v ljutem boju so popolnoma porazili ob Aliji kmalu nato tudi Rimljane in

zavzeli mesto Rim.

Porušili so ga in z neizmernim plenom so odrinili zopet v Padovo nižino. Vzroki nepričakovane vrnitve nam niso znani, mogoče je, da so takrat Veneti grozili njihovi domovini.

Rimljani pa so sezidali Rim nanovo.

Pripovedka nam opisuje tudi te boje z Galci po svoje, slavi rimska junaka Marka Manlija (Kapitolin) in Furija Kamila (drugi utemeljitelj mesta) kot rešitelja domovine. *Posledica rimskega poraza* je bila ta, da so se takoj po odhodu Galcev vzdignili vsi stari nasprotniki Rimljanov: Etruščani, Volščani in Ekvijci. Toda Rimljani so jih premagali, podjarmili in jim vzeli mnogo posesti. Južna Etrurija je prišla zopet pod rimsko oblast. S tem je bila moč Etruščanov popolnoma uničena. Vseh teh uspehov bi ne imeli Rimljani, ako bi bili Galci nadaljevali vojno. Sicer so še marsikterikrat pridrvile posamezne galske roparske čete v bližino Rima, a do velikih bojev ni prišlo. V dvobojih sta se baje odlikovala Tit Manlij (Torkvat) in Mark Valerij (Corvus = Krokar).

Te poznejše galske vojne so le pripovedke. Resnica pa je, da se je oblast Rimljanov kmalu zopet povzdignila. Latinci so se morali zopet ukloniti vodstvu Rimljanov. Mir, ki je zavladal v Rimu, so porabili patriciji v nove politiške boje s plebejci, kar je naredilo konec stanovskim bojem.

Konec stanovskih bojev.

Patriciji so se zanašali na ubožnost plebejcev, ki jo je povzročil naval Galcev. Tedaj se je zavzel za plebejce Mark Manlij, ki je bil rešil Kapitolij. Ni hotel pripustiti, da bi koga zaradi dolgov zasužnjili. A patriciji so ga tožili, da stremi po tiranstvu, obsodili so ga na smrt in vrgli so ga, kakor sploh zločince, s takozvane „Tarpejske skale“ na jugovzhodni strani Kapitolija.

Za nekaj časa je ta nasilnost plebejce oplašila, a kmalu so se pričeli novi boji. Slednjič so l. 366. patriciji morali sprejeti predloge, ki sta jih stavila

ljudska tribuna Lucij Licinij Stolon (Lucius Licinius Stolon) in *Lucij Sekstij Lateran* (Lucius Sextius Lateranus). Ti predlogi so se glasili:

1. Eden izmed konzulov mora biti plebejec;

2. Nihče ne sme imeti občinske posesti več oralov v najemu nego 500.

3. Plačane obresti naj se odtegnejo od dolga, ostali dolg pa naj se plača v treh letnih obrokih. — Tako poroča Livij; vendar sodita druga in tretja točka gotovo v poznejši čas.

Deset let so se baje protivili patriciji tem zahtevam, a slednjič so se morali vdati. Le nekaj so rešili: konzulom so namreč odvzeli sodnijsko oblast ter jo izročili novemu uradniku z imenom

pretor (praetor), ki je smel biti le patricij. On je opravljal sodstvo in imenoval sodnike; pozneje se je število pretorjev zelo pomnožilo. Ob enem s pretorjem pa so vpeljali tudi

kurulska edila, ki sta imela isto nalogo kakor plebejska edila, samo v večjem obsegu. Tudi ti uradniki so mogli biti le patriciji. A čez nekaj časa so si priborili plebejci pravico do teh uradov. Tudi k cenzuri so jih pripustili. Samo duhovniških časti pontifikov in avgurov še niso dosegli.

300 Okoli l. 300 pa je bilo izenačenje pravic obeh stanov končano.

Licinijevi zakoni so dali Rimu zopet notranji mir. Nato so izboljšali tudi vojaštvo in jeli svojo oblast širiti po Italiji. Priliko so jim dali Latinci, njih zavezniki. Ti nikakor niso bili zadovoljni, da so se morali udeleževati kot zavezniki vseh rimskih vojen, dobička pa niso imeli nobenega. Zato je vse vrelo med njimi zoper Rimljane. Vnela se je

vojna z Latinci okoli l. 340. Rimljani so jih v bitki ob Vezuviju popolnoma premagali, imeli pa so dosti opravila, da so dosegli zmago. Latince so deloma naselili na rimskem ozemlju, deloma pa napravili iz njih podjarmljene zaveznike.

Da je bilo v tej vojni treba stroge discipline in največje požrtvovalnosti na strani Rimljanov, če so hoteli zmagati, se razvidi iz pripovedke o T. Manliju Torkvatu, ki je obsodil svojega lastnega sina na smrt, ker se je vzlic prepovedi bojeval z nekim sovražnikom.

Plebejski konzul Publij Decij Mus (Publius Decius Mus) pa se je žrtvoval bogovom, ker so rimske čete omahovale; vrgel se je v najhujši bojni metež, kjer ga je dohitela smrt.

Ne dolgo potem so vojevali Rimljani

dve vojni s Samničani v času od 327—290. l., v katerih so si priborili oblast čez vso Srednjo Italijo.

Samničani so porabili vojne med Galci in Etruščani ter Rimljani v to, da so razširili svojo oblast proti zapadu in jugu. Predvsem so podjarmili Kampanijo. Tudi mesto Kapuo so zasedli; Rimljani jim tega niso branili, ker so sami imeli dosti opravka z Latinci. Kakor hitro so pa Rimljani po končani vojni z Latinci imeli proste roke, so takoj mislili nato, kako bi si osvojili Kampanijo. S tem pa so prišli v sovraštvo s Samničani.

Prva vojna, ki je trajala več let, je bila za Rimljane zelo nevarna. L. 321. so jih baje Samničani zajeli v Kavdinskih soteskah pri Kavdiju tako, da so jim morali izročiti vse orožje in vsa rimska vojska je odkorakala pod jarmom v znak podjarmljenja.

Rimski senat pa je zavrgel s poveljnikom sklenjeni mir in zapovedal nadaljevanje vojne. Tedaj so Rimljani porabili vse svoje sile, da bi popravili poraze. Imeli so toliko vspehov, da so Samničani izprevideli, da se ne morejo več sami kosati z Rimljani. Zaveznikov so si lahko dobili, ker so tudi drugi italski narodi začeli z grozo opazovati, kaka nevarnost jim preti od podjetnih Rimljanov. A vzlic temu so zmagali Rimljani v več bitkah, Samničani so morali prositi miru, po katerem so obdržali svojo svobodo; toda Rimljani so sklenili mir le na videz, zakaj ta čas so porabili v to, da so popolnoma podjarmili narodiče v okolici, v njih deželah pa so zgradili trdnjave in ceste.

Tudi Samničani so vedeli, kaj nameravajo Rimljani. Zato so se trudili na vso moč, združiti vse italske narode, ki še niso bili pod rimsko oblastjo. Izbruhnila je

druga vojna. Sprva so imeli Samničani in njih zavezniki srečo, a kmalu se je obrnila na stran Rimljanov. Ti so opustošili njih deželo; s težkim srcem so se ločili Samničani od svoje domovine ter se napotili v Umbrijo, kjer bi bili bliže svojim zaveznikom. A vse ni nič pomagalo. L. 290. je bila samničanska moč uničena, Rimljani so zmagali popolnoma. Samničani in njih zavezniki so morali pripoznati rimsko vrhovno oblast ter se udeleževati rimskih

vojen. V podjarmljenih deželah so zgradili Rimljani trdnjave, ki so čuvale nad vsakim poizkusom odpasti. Vendar pa so bili Rimljani previdni in so ravnali s premaganci še dosti dobro. Vzlic temu so nosili v svojih srcih večni srd zoper Rimljane.

Srednja Italija je bila po teh vojnah v oblasti Rimljanov.

Potem pa je prišla na vrsto Južna Italija. Priliko je dala vojna s Tarentom.

Vojna s Tarentom (282—272).

Lukanci so zasedli mesto Turiji, ki se je obrnilo do Rimljanov za pomoč. Ti so bili seveda takoj pripravljeni, a le pod pogojem, da pripozna mesto rimsko nadoblast. Tako se je zgodilo tudi z drugimi mesti na obrežji Južne Italije. Samo grško mesto

Tarent je bilo še svobodno. Povspelo se je s trgovino do najlepšega procvita. Strah in obenem sovraštvo se je polotilo Tarenčanov, ko so videli, kako so si Rimljani osvojevali na obali mesto za mestom. Ko je nekega dne prijadralo rimsko ladjevje proti pogodbi s Tarenčani v Tarentski zaliv, tedaj so Tarenčani razljučeni nad to predrznostjo pomorili rimsko posadko in žalili poslance, ki so zato zahtevali zadoščenja. Vojna je bila tedaj neizogibna. Tarenčani pa so bili preslabotni, da bi se mogli kosati sami z Rimljani. Zato so prosili pomoči

Pira (Pyrrhus), epirskega kralja. Ta se je rad odzval, ker je hotel ob tej priliki ustanoviti nekako „Zapadno Grecijo“.

Pir je bil junaški in viteški kralj, a tudi pustolovec. S svojo ljubeznivostjo je očaral vsakogar, ki je prišel v njegovo bližino. Dasi je bil izvrsten poveljnik, vendar mu je v Italiji izpodletelo, ker ni računal z vojaško in politiško spretnostjo svojih nasprotnikov, Rimljanov. Pirova vojska je bila razvrščena po falangah, s kakršnimi se Rimljani do tedaj še niso bojevali. Čisto nov jim je bil tudi boj s sloni, ki jih je imel Pir s seboj. Tako je prišlo, da so bili Rimljani poraženi

v bitki pri Herakleji, dasi so se hrabro bojevali. Pir sam je baje vzkliknil: „S takimi vojaki, kakor so Rimljani, si upam osvojiti svet!“ — Kmalu nato je zmagal zopet Pir

v bitki pri Avskulu, a izgubil je sam toliko vojakov, da je baje rekel: „Še ena taka zmaga in izgubljen sem!“ Rimski senat bi bil rad sklenil mir s Pirom, a slepi senator Apij Klavdij (Appius Claudius) je predlagal, da naj se Piru odgovori, da

se Rimljani ne pogajajo z nobenim sovražnikom, dokler stoji na italskih tleh. Tega načela so se držali Rimljani tudi pozneje.

Pir je komaj čakal prilike, kako bi mogel častno zapustiti Italijo. Posrečilo se mu je to s pomočjo Sirakužanov, ki so ga poklicali na pomoč zoper Kartažane. Dasi je imel Pir na Siciliji dosti uspehov, vendar si ni mogel osvojiti tega otoka in vrnil se je zopet v Italijo.

Tu pa so Rimljani oborožili medtem novo vojsko, Pirova pa je bila že znatno oslabljena.

V bitki pri Beneventu (l. 275.) je bil Pir popolnoma premagan, 275
urno je ostavil Italijo in se vrnil v svojo domovino. V nekem boju v Peloponezu so ga pozneje ubili.

Posledica te vojne je bila, da je vsa Južna Italija pripadla Rimljanom. Tarenčani so morali plačevati tribut in izročiti svoje brodovje. Apeninski poluotok je bil v oblasti Rimljanov, „Italija“ je stopila med one države, ki so določevale svetovno politiko. Egipčani so prišli ob istem času v Italijo Rimljanom ponujat prijateljstvo in zavezo, ki so jo ti radi sprejeli.

Kultura
(510—264).

Nasprotje med stanovoma patricijev in plebejcev v politiškem oziru je izginilo, odkar so smeli plebejci opravljati tudi vse višje službe. Rodno plemstvo (Geburtsadel), ki so ga tvorili poprej zgolj patriciji, je nadomestilo

uradniško plemstvo ali nobiliteta (Amtsadel), ki so njej pripadali patriciji kakor plebejci. Bili so to visoki dostojanstveniki, kakor n. pr. konzuli, pretorji, cenzorji i. t. d. ter njih potomci. Uradniško plemstvo ni bilo nič manj vladohlepno nego prejšnje rodno.

Demokratizovanje rimske republike je bolj in bolj napredovalo, odkar je izginil politiški razloček med patriciji in plebejci. Nekateri patriciji, ki so to uvideli, so sami prevzeli vodstvo strank, ki so nameravale demokratizovanje. (Med temi je bil zlasti Apij Klavdij, ki je znan po raznih reformah.) Osvobojenci (Freigelassene) so pridobili popolne pravice meščanov, lahko so vstopili v senat, plebejci so mogli doseči tudi najvišjo duhovniško čast. Patriciji in plebejci so se kosali med sabo v hrabrosti

in vojni slavi. Na mesto stanovskih prepirov je stopila ljubezen do domovine. Izdajstva domovine Rimljani skoro niso poznali, nasprotno pa je umrlo več uglednih rimskih državnikov brez vsakega imetja. Poleg ljubezni do domovine in požrtvovalnosti posameznikov pa je nudila največjo oporo rimski državi vojska.

Rimska vojska je bila prava meščanska vojska. Zato so se vojevali le poleti, jeseni pa, ko je bilo treba delati na polju, so bili že doma. V vojni z Vejenci, ki je trajala dalj časa, pa so vpeljali mezdo, ki so jo plačevali vojakom.

Legija (prim. naš polk), ki je štela za časa kraljev 3000 pešcev in 300 konjenikov, je bila sedaj sestavljena iz 4200 pešcev in 300 konjenikov. K temu se je pridružilo nekaj večje število zaveznikov, skupaj torej približno 10.000 mož. Konzul je poveljeval dvema legijama, torej 20.000 možem.

Razvrstitev vojske je bila takale: pešci so bili razdeljeni po službenih letih v 3 vrste. Zadnja vrsta, sestavljena iz najstarejših vojakov, zvanih triarijci, je stopila v akcijo le, če je bila že velika nevarnost.

Vsaka izmed teh treh vrst pa je bila zopet razdeljena v 10 oddelkov, imenovanih manipel (manipulus). Med manipeli je bil prazen prostor, da so se lažje gibali.

Tudi konjeniki so bili razdeljeni v 10 oddelkov, ki so ščitili pešce ob obeh krilih.

Službeni čas je bil za vsakega od 17.do45. leta. Kot

orožje je služila sulica (hasta), metalno kopje (pilum) in širok meč, v varstvo pa šlem, naprsni oklep, golenica in ščit.

Število legij je znašalo v tem času 4, skupno torej okroglo 40.000 mož.

Uprava rimske države se je opirala na posamezna mesta in njih okolico.

Mesta niso imela vsa enakih pravic. Delili so jih takole:

vojaške kolonije s posadkami. Imele so popolne državljanske pravice;

municipiji so se upravljali sami; imeli so omejene državljanske pravice, n. pr. commercium in conubium, ne pa aktivne in pasivne volilne pravice, t. j. da niso smeli meščani voliti in ne voljeni biti.

Mesta zaveznikov so imela različne pravice, kakor so se pač pogodila. Morala so plačevati davek ter postaviti v vojno vojake in ladje.

V gospodarskem življenju je še vedno prevladovalo poljedelstvo. Rimljani, ki so bili konservativni, so ostali pri starem. Zemljo veleposestnikov so obdelovali mnogoštevilni sužnji in vojni ujetniki.

Industrija je bila še malo razvita. Zato tudi dolgo časa niso rabili denarja, ampak plačevali so z živino ali posestvom. Potem so začeli kovati bakreni denar, po dotiki s Pirom pa srebrnega.

Stavbarstvo je bilo skromno. Tudi novi Rim, ki so ga sezidali po galskem požaru, je bil po stavbah bolj podoben vasi nego mestu.

Pač pa so gradili Rimljani v tej dobi trdne

vojaške ceste, ki so vezale kolonije z glavnim mestom. Med temi je bila najimenitnejša „Via Appia“ (po Apiju Klavdiju imenovana) med Rimom in Kapuo. Ta cesta kakor mnogo drugih je še dandanes ohranjena.

Znamenit je bil tudi

vodovod, ki je dovajal pitno vodo iz sabinskih gora in služi še dandanes svojemu namenu.

Navzlic konservativnosti in skromnosti Rimljanov pa se je jelo širiti tudi že

razkošje, kar so provzročili bogati pleni v vojnah in dotika z grškim narodom.

Verski nazori so se baš v tem času najbolj pogrčili. Zato so imela svetišča, kipi i. t. d. helenske oblike.

Poezija in proza sta bili Rimljanom takorekoč tuji. Vse, kar so imeli, so dobili od Grkov. Zato Rimljani niso skoro nič ustvarili, pač pa so razširjevali grško kulturo.

B. Osvojitev Sredozemskega morja

(264—133).

Kartagina (Carthago) je bila feničanska naselbina v severni Afriki nasproti Siciliji. Ustanovili so jo po pripovedki izseljenci iz Tira (kraljična Dido) v 9. stoletju pr. Kr. Po pridnosti in spretnosti prebivalcev, ki so se pečali s trgovino, se je povzpela ta kolonija do visoke blagovitosti. Kartažani so podjarmili vso obalo sev. Afrike od Cirenaike (Cyrenaïca) do Gibraltarja, južno Hispanijo ter ustanovili več naselbin na otokih Sredozemskega morja. S temi naselbinami so tržili, imeli dobičkonosne rudnike ter obdelovali polje. *Ustava kartažanske države* je bila aristokratska. Vlada je bila v v rokah 2 sodnikov in 28 svetovalcev, ki pa jih je nad-

zorovala korporacija stoterih. Vsa odlična mesta so zavzemali plemenitniki, preprosto ljudstvo ni imelo nobenih pravic, zato je postalo malomarno in podkupljivo.

Dohodki države so bili neizmerni. Nobena druga država ni znala pridobiti toliko imetja kakor kartažanska. Meščani zato niso plačevali davkov. Tem slabše pa je bilo

razmerje med podložniki in Kartažani. Plačevati so morali visoke davke, sužnje in delavce so Kartažani tlačili, za svoje gospodarje so se morali vojevati na kopnem in na morju. Ni torej čuda, da so bili Kartažanom sovražni; zato so si morali Kartažani pomagati v vojnah z najemniki. Prav to pa je bilo slabo ob

času vojne. Vojska je bila sicer velika in močna, zlasti brodovje, ki je bilo sestavljeno iz pentér = peteroveselnic. A ravno v času dolgotrajne vojne so usahnili glavni viri dohodkov, namreč carine, ki so jih pobirali od ladij.

Take so bile razmere v kartažanski državi v 3. stoletju. Kartažani se imenujejo tudi „Punci“ (Poeni = Feničani), zato se imenujejo tudi vojne ž njimi punske vojne.

264—241 **Prva punska vojna** (264—241) je imela svoj

vzrok v tem, da so si Rimljani in Kartažani hoteli osvojiti zapadni del Sredozemskega morja, zlasti otok Sicilijo. Že za perzijanskih vojen v Greciji so hoteli Kartažani podjarmiti Sicilijo, kjer je bilo mnogo grških naselbin. A bili so premagani. Boji v Siciliji tudi pozneje niso ponehali, zlasti sirakužanski tirani so izkušali odbiti navale Kartažanov s pomočjo najemnikov. Taki najemniki so bili tudi v tem času na Siciliji. Zvali so se

Mamertinci (= Martovi sinovi); bili so iz Kampanije. Ti Mamertinci so dali tudi

povod vojne. Po smrti svojega voditelja so si osvojili Mesano, pomorili vse može in razdelili njih imetje med seboj. Potem so ropali po vsem otoku; te zmede so hoteli izkoristiti Kartažani. Prebivalci Sicilije, zlasti Sirakužani si v teh stiskah niso mogli drugače pomagati, kakor da so poklicali Pira na pomoč zoper Mamertince in Kartažane. Ker pa je Pir sam hrepenel po vladi na Siciliji, so ga Grki izgnali. Tedaj so Mamertinci zopet divjali po otoku. Slednjič se je vendar posrečilo sirakužanskemu kralju Hieronu (Hieron) premagati Mamertince in jih oblegati v Mesani. Večina Mamertincev je poklicala Rimljane na pomoč, nekateri pa Kartažane. Kartažani so poslali preje pomoč. Zasedli so grad v Mesani; a

želja Rimljanov po lepem otoku jim ni pustila, da bi se ne bili vtikali v stvar. Nato se je vnela prva punska vojna.

Vojna. Kaj kmalu je bila skoro vsa Sicilija v oblasti Rimljanov. Kralj Hieron se jim je pridružil in je ostal njih zvesti zaveznik do smrti. A Rimljani so uvideli, da morajo imeti lastno brodovje; če hočejo Kartažane premagati. Zato so si stesali, baje po vzorcu kartažanske ladje, ki jo je butnil vihar ob obrežje, močno brodovje, na vsaki ladji so imeli premičen most s kopiko, ki so ga spustili na sovražno ladjo, kadar se jim je približala. Na tak način so se mogli na ladjah bojevati kakor na suhem.

Kmalu nato je premagal Gaj Duilij (C. Duilius) kartažansko ladjevje

pri Milah. Bila je to prva bitka in zmaga Rimljanov na morju. Zmagovalcu na čast so postavili v Rimu steber, na katerem so bili pritrjeni rilci ladij. Tedaj je sklenil senat, ki je dospel za punskih vojen do najvišje veljave, da se odpošlje še večje ladjevje naravnost pred Kartagino. Rimski poveljnik

Mark Atilij Regul (M. Atilius Regulus) je dospel pred Kartagino, ki je bila zgrajena na dolgem poluotoku in obdana s pristanišči, varnimi pred viharji. Poraženi Kartažani so prosili za mir, a rimske zahteve so bile previsoke.

Zato so urno pomnožili svojo vojsko z najemniki; tem je poveljeval iz Šparte poklicani najemniški poveljnik Ksantip. Ta je Rimljane popolnoma premagal. Skoraj vsi so bili ubiti ali ujeti. Med ujetniki je bil tudi M. Atilij Regul. (Pripovedka o Regulovi smrti.) Kartažani so se zopet oddahnili.

Vojna pa s tem še ni ponehala, toda ne na eni, ne na drugi strani ni bilo več tolike energije kakor poprej. Rimljani niso imeli brodovja, Kartažani pa so imeli dosti opravila z odpadlimi zavezniki. Slednjič so se naveličali Rimljani in Kartažani male vojske z raztresenimi krdeli (Guerillakrieg) in oba nasprotnika sta si zaželela miru. A v Kartagini je bila stranka, ki ni hotela odnehati od vojne. Poveljništvo je prevzel

Hamilkar Barka (Hamilkar Barkas). Odšel je na Sicilijo, kjer je dosegel dosti uspehov v mali vojni. Na to pa so se odločili nekateri bogati Rimljani, da stešejo na svoje stroške novo brodovje, obstoječe iz 200 ladij. Na čelo temu je stopil

Gaj Lutacij Katul (C. Lutatius Catulus), ki je uničil kartažansko brodovje pri Egatskih otocih.

Kartažani so prosili za mir, ki so ga Rimljani dovolili. *Pogoji miru* so bili:

1. Sicilija je postala rimska provincija;

2. Kartažani so morali plačati 3200 talentov (po 5400 K) vojne odškodnine;

3. sirakužanski kralj Hieron je obdržal za svojo zvestobo neodvisnost do smrti.

Tej prvi izvenitalski osvojitvi so sledile takoj še

druge osvojitve Rimljanov. Takoj po sklenjenem miru so se namreč uprli v Kartagini najemniki, ki niso dobili plačila. Z največjim trudom je zadušil Hamilkar Barka upor, ki je pretil uničiti kartažansko državo.

Te zapreke Kartažanov so izrabili Rimljani v svojo korist. *Osvojili so si Sardinijo in Korziko* in jih združili v drugo provincijo. Kartažani, doslej gospodarji teh otokov, niso mogli ničesar storiti proti temu. A tudi Rimljani niso imeli od teh otokov, na katerih je bivalo napol divje ljudstvo, druge koristi nego da so dobili nekaj ujetih sužnjev. Vendar pa so s to osvojitvijo zaščitili zapadno obrežje Italije.

Zaščititi pa je bilo treba tudi vzhodno obrežje, zakaj v Jadranskem morju so prežali na ladje pomorski roparji *Ilirci* iz nasprotne Ilirije (t. j. današnje Dalmacije, Bosne in Albanije). Grške naselbine v Dalmaciji, kakor Far (Pharus, sedaj hrvaški Hvar, italijanski Lesina), Isa, (Issa, sedaj Vis, Lissa) in Korkira (Corcyra, sedaj Korčula, Curzola) so se morale čestokrat z njimi bojevati. Zato se je vnela

vojna Rimljanov z Ilirci; Teveta (Teuta) kraljica Ilircev, je morala obljubiti, da ne bo s svojimi ladjami nikdar več brodila po rimskih vodah. Pod rimskim varstvom so ustanavljali odsihdob Grki na dalmatinski obali naselbine, kakor n. pr. Tragurium, sedaj Trogir, Trau). Rimljani pa so pozneje sezidali na severu Jadranskega morja trdnjavo Akvilejo (Aquileia = Oglej).

Trajalo pa ni dolgo in že je izbruhnila nova

vojna z Galci v Padovi nižini. V njih bližini so ustanavljali Rimljani trdnjave, jih ščitili s posadkami ter gradili ceste, ki so držale v Rim. Galci so se bali za svoje dežele, poklicali so svoje rojake z Alp, in udarili v Etrurijo, kjer so požigali in pustošili. Tu pa so trčili ob rimsko vojsko, ki jih je popolnoma premagala. Rimljani so posedli vso Padovo nižino, tako da je bila tedaj vsa Italija

v njih oblasti. Povsod so ustanavljali vojaške kolonije, tako n. pr. Placencijo (Placentia) in Kremono (Kremona). Gallia cisalpina je bila tretja rimska provincija.

Komaj so končali Rimljani vojno z Galci, že je prišlo do druge vojne s Punci, do vojne, ki je ena izmed najimenitnejših v zgodovini Rimljanov.

Druga punska vojna (218—201). 218—201

Kartažani so po prvi punski vojni srečno užugali uporne najemnike, nato pa so se odškodovali drugod za to, kar so jim vzeli Rimljani. To jim je nudila Hispanija (Hispania), ki je imela bogate rudnike, pa tudi čvrste ljudi, pripravne za vojsko. Hispanci se vzlic vsej svoji hrabrosti niso mogli upirati kartažanski vojski, ki jo je vodil spretni

Hamilkar. V njegovem taboru je živel tudi njegov sin Hanibal (Hannibal), ki je kot majhen deček moral očetu pri žrtveniku priseči, da bo sovražil in črtil Rimljane do smrti.

Ko je umrl Hamilkar, je prevzel poveljništvo kartažanske vojske v Hispaniji njegov zet

Hazdrubal. Ta je ustanovil Kartagéno (Cartagena = Nova Kartagina) in napravil iz Hispanije za Kartažane imenitno kolonialno državo s cvetočo trgovino, bogatimi rudniki in dobičkonosnim poljedeljstvom. To je vzbudilo zavist Rimljanov, ki so se začeli vtikavati v to zadevo. Hazdrubala so prisilili k obljubi, da si ne bo osvojeval Hispanije preko reke Ibera (Iberus = Ebro) in ne napadel grškega mesta Sagunta (Saguntum), s katerim so sklenili Rimljani zavezo.

Po Hazdrubalovi smrti je prevzel poveljništvo Kartažanov *Hanibal,* takrat star 28 let. Bil je bistroumen in premeten ter hraber vojskovodja. Na življenje v vojaškem taboru je bil navajen kakor malokdo. Poznali in čislali so ga vojaki, pokorno so se ravnali po njegovih zahtevah. — Komaj je prevzel Hanibal poveljništvo, se je že dobil

povod vojni, zakaj ne oziraje se na Rimljanom dano obljubo je oblegal

Sagunt in ga po 8 mesečnem obleganju zavzel ter razrušil. Tu se je prvikrat videlo, kakor hudega in nevarnega sovražnika so dobili Rimljani s Hanibalom. Rimljani so takoj odposlali v Kargino poslance, ki so zahtevali, da se jim izroči Hanibala. Ker so se Kartažani pomišljali, rekel je rimski poslanec: „Tu v nagubani togi imam mir in vojno; kaj hočete?“ Odgovorili so mu: „Daj

nam, kar hočeš!“ Nato je razgrnil togo, rekoč: „Tu imate vojno!“ Pričela se je torej vojna.

Vojna. Rimljani so sklenili odposlati eno vojsko pod vodstvom Tiberija Sempronija (Tiberius Sempronius) iz Sicilije v Kartagino, drugo pa pod vodstvom Publija Kornelija Scipiona (P. Cornelius Scipio) v Hispanijo. Nasprotno pa je Hanibal sklenil napasti Rimljane v Italiji in posledica tega sklepa je bil

Hanibalov prehod preko Alp. Poveljništvo v Hispaniji je izročil svojemu bratu Hazdrubalu, sam pa je odšel s 50.000 pešci, 9000 konjeniki in 37 sloni preko vzhodnih Pirejenev v Galijo transalpino. V južni Galiji mu je izkušal preprečiti nadaljno pot del vojske Publija Kornelija Scipiona, ki je čul o Hanibalovem naklepu in se zato na potu v Hispanijo izkrcal v južni Galiji. Hanibal pa se mu je umaknil in krenil preko Alp. Ta pot je bila silno naporna. Ves čas so se morali bojevati z gorskimi narodi, z največjim trudom so se plazili po snegu in ledu čez skalovja in prepade ob hudem mrazu in gladu. Na tisoče vojakov je spotoma pomrlo, sloni so skoro vsi poginili. Po kateri poti je šel Hanibal preko Alp, ni natanko znano. Navajajo se prelazi Malega sv. Bernarda, Mont Ceniški in Mont Genevski. Po 15 dneh je dospel slednjič s skoraj za polovico manjšo vojsko v Severno Italijo, kjer je trčil ob Publija Kornelija Scipiona, ki se je vrnil semkaj, poveljništvo v Hispaniji pa izročil svojemu bratu Gneju Korneliju Scipionu (Gnaeus Corn. Sc.)

V bitki ob Ticinu je premagal Hanibal Scipiona, ki je bil tudi sam ranjen. Med tem je že prihitel Tiberij Sempronij, ki ga je senat odpoklical iz Sicilije, ko je izvedel o Hanibalovem naklepu. A tudi ta je bil premagan v

bitki ob Trebiji. Galci, ki so komaj pričakovali priložnosti, da bi odpadli od sovraženih Rimljanov, so se sedaj pridružili Hanibalu ter tako znatno pomnožili njegovo oslabljeno vojsko. Strah in groza sta obšla Rimljane pri poročilu o tem porazu. Urno so poslali konzula Gaja Flaminija (C. Flaminius) z novo vojsko proti severu, da bi zastavil Hanibalu pot v Srednjo Italijo. Ta pa se mu je umaknil in šel raje po utrudljivi poti v poplavljeni Arnovi dolini v Etrurijo. Hanibal sam je izgubil ob tej priliki vsled vnetja eno oko.

V bitki ob Trazimenskem jezeru (l. 217.) sta se merila Hanibal in Flaminij. Slednji je bil popolnoma poražen. Konzul sam je bil tudi

ubit, ravno tako mnogo njegovih vojakov, drugi pa so utonili v jezeru. Hanibalu je bila s tem odprta pot v Rim, a njegova vojska je bila preveč utrujena, da bi jo bil odvedel takoj proti Rimu. Odrinil je rajši na vzhodni obali Italije proti jugu v Apulijo, da pridobi najprvo zaveznike Rimljanov, potem pa da jih osamljene uniči.

Rimljani so v svesti si velike nevarnosti izvolili Kvinta Fabija Maksima (Quintus Fabius Maximus) za diktatorja. Oprezno se je ogibal vsaki večji bitki, a zasledoval je povsod Hanibalovo vojsko. Enkrat se mu je celo posrečilo Hanibala spraviti v veliko nevarnost, iz katere se je le z zvijačo rešil. Toda početje Kv. Fabija Maksima ni ugajalo Rimljanom. Dali so mu ime Cunctator (= Obotavljavec). Proti navadi in zakonu so razdelili diktatorjevo vojsko na dva dela, pustili enega njemu, drugega pa izročili polkovniku konjeništva Marku Minuciju (Marcus Minucius) s popolno diktatorsko oblastjo. Ta je takoj napadel Hanibala, a zašel v tako nevarnost, da bi bil izgubljen, če bi ga ne bil rešil Kvint Fabij Maksim. Tedaj pa je potekla njegova doba.

Napočilo je l. 216. V Rimu so izvolili nova konzula: eden je bil Gaj Terencij Varon (C. Terentius Varro), kandidat ljudske stranke, drugi Lucij Emilij Pavel (L. Aemilius Paulus), kandidat plemenitnikov. Sestavili so novo vojsko, dvakrat tako veliko, kakor je bila Hanibalova, in senat je ukazal konzuloma, da morata Hanibala napasti. To se je tudi zgodilo

v bitki pri Kanah (l. 216.). Rimljani so bili strašno poraženi. 216
Skoro vsa rimska vojska je obležala na bojišču, med njo tudi Lucij Emilij Pavel in 80 senatorjev. Ni bilo skoro družine v Rimu, ki bi ne bila žalovala po kakem padlem sorodniku. Vzlic temu pa senat ni izgubil poguma.

Dasi je Hanibalu njegov podpoveljnik nasvetoval, da naj gre zdaj proti Rimu, vendar se je Hanibal odločil oditi rajši v Kampanijo, ker je izvedel, da se mu hoče pridružiti Kapua. Zdaj se mu je pridružila tudi skoro vsa Južna Italija. Sirakužani, katerim je bil umrl Hieron, so sklenili z njim zavezo. Isto je storil tudi Filip (III.) Makedonski. Bilo je videti, kakor bi se bližal rimski državi konec. A tudi Hanibalova vojska se je po teh bojih znatno skrčila, ker so Kartažani svojega vojskovodjo premalo podpirali.

Vojna sreča se obrne. Rimljani so napeli vse sile. Prenehali so prepiri med demokrati in aristokrati, vse je mislilo le na to, kako bi se iznebili strašnega sovražnika. Zbrali so novo vojsko, vse je moralo prijeti za orožje, dečki, zločinci, da, še celo sužnji, ter odslej pustili vrhovno poveljstvo po več let izkušenim vojskovodjem. Tedaj sta ga prevzela

Kvint Fabij Maksim in *Mark Klavdij Marcel* (Marcus Claudius Marcellus) „meč Rima". Premagala sta Hanibala

v bitki pri Noli tako, da se je moral poprijeti defenzive. Marcel je nato odrinil v Sicilijo, da bi odvzel Hanibalu vsako pomoč. Skoro tri leta je oblegal Sirakuze; prebivalci so se hrabro branili s pomočjo slavnega fizika Arhimeda. Slednjič so se morale Sirakuze ukloniti. Strašna je bila kazen. Od tedaj se Sirakuze niso mogle več povzdigniti do višine, ki so jo imele poprej. Arhimeda je ubil rimski vojak.

Medtem so se Hanibalu pridružili Tarent in nekaj drugih grških mest. Filipa Makedonskega pa so zadržavali z Rimljani združeni Etolci, da ni mogel Hanibalu pomagati.

Rimljani so se obrnili sedaj zoper nezvesto Kapuo. Hanibal ni mogel pomagati Kapuancem, ker je bil preslab. Zato je poizkusil z zvijačo. Odrinil je proti Rimu, misleč, da bodo Rimljani v strahu za svoje mesto opustili obleganje Kapue. „Hanibal ante portas" (= Hanibal je pred vrati) se je čulo obupno po Rimu, a vzlic temu Rimljani niso izgubili poguma. Hanibal se je moral umakniti, nakar so se Kapuanci vdali. Večina jih je umrla pod sekiro krvnika, drugi so se sami usmrtili ali pa so jih zasužnjili. Zaklade so poslali v Rim.

Tudi Tarenčani so se morali kmalu nato vdati Kvintu Fabiju Maksimu. Zmagovalci so opustošili mesto, 30.000 prebivalcev so odgnali v Rim kot sužnje. Italski narodi, ki so bili poprej odpadli od Rimljanov, so se jim zopet pridružili.

Hanibal je bil brez denarnih sredstev, od doma pa mu tudi niso poslali ne vojakov, ne provianta. Ostalo mu ni drugega nego čakati svojega brata Hazdrubala.

Hazdrubal je imel v Hispaniji dosti uspehov. Potolkel je Gneja Kornelija Scipiona, ki je padel v bitki. Tedaj so poslali Rimljani zoper Hazdrubala 27 letnega Publija Kornelija Scipiona, sina onega Scipiona, ki je bil premagan ob Ticinu. Spretno se je bojeval zoper Hazdrubala, vendar se mu ni posrečilo

zadržati Hazdrubala v Hispaniji, kar je bil pravzaprav njegov glavni smoter.

Po isti poti, kakor je šel nekdaj Hanibal, je peljal tudi Hazdrubal svojo vojsko preko Alp v Severno Italijo. Hotel se je združiti s Hanibalom, ki je čakal v Apuliji. A zoper njega je šel konzul Gaj Klavdij Neron (C. Claudius Nero), ki je vjel vse slé obeh bratov ter bil tako natančno poučen o njih načrtu.

V bitki ob Metavru v Umbriji (l. 207.) je bil Hazdrubal premagan in ubit. Le majhen del njegove vojske se je rešil k Hanibalu. Klavdij Neron pa je hitel s svojo vojsko zopet proti jugu. Dal je vreči v Hanibalov tabor glavo njegovega brata; v tem je videl Hanibal usodo Kartagine. A ravno v naslednjih letih je pokazal svoj poveljniški talent, ko se je znal brez pomoči ubraniti dosti močnejših Rimljanov. Medtem se je vrnil

Publij Kornelij Scipion z bogatim plenom iz Hispanije v Rim. Bil je tedaj najboljši poveljnik v Rimu, jako omikan in zelo priljubljen. A imel je tudi dosti nasprotnikov v Rimu. Nasvetoval je, da naj mu poverijo poveljništvo vojske, s katero bi odšel v Afriko. A njegovi želji niso ugodili, poslali so ga pač kot namestnika v Sicilijo, kjer je zbral na svojo roko močno vojsko ter jo peljal v Afriko. Tu se mu je pridružil Masinisa (Masinissa), kralj Vzhodne Numidije. Sifaks (Syfax), kralj Zapadne Numidije, pa se je bojeval na strani Kartažanov.

Kartažanom se je godilo slabo. Rimljani so jih večkrat premagali, Sifaksa so ujeli in poslali v Rim. V tej stiski so poklicali iz Italije Hanibala. S težkim srcem se je ločil od Italije, kjer si je priboril toliko slave. Hanibalova in Scipionova vojska sta se bližali druga drugi. Hanibal je pred bojem prosil za pogovor z nasprotnikom, da bi ga bil pregovoril k miru. A Scipion je stavil pogoje, ki so bili težko vzprejemljivi.

Tedaj je odločila

bitka pri Zami (Zama) l. 202. Hanibal je bil premagan. Sam 202
je svetoval Kartažanom, da naj sklenejo mir pod vsakim pogojem.

Pogoji miru so bili:

1. Kartažani se ne smejo več brez dovoljenja Rimljanov vojevati;

2. vse ladjevje morajo izročiti zmagovalcem, da ga uničijo;

3. v teku 50 let morajo plačati Rimljanom 10.000 talentov;

4. Masinisa je dobil vso Numidijo in

5. Hispanija je postala rimska provincija.

Z velikansko častjo in slavo so sprejeli v Rimu Scipiona ter mu dali častni priimek „Afrikanec“ (Africanus).

Posledice vojne so bile velike: Rimljani so postali gospodarji zapadnega Sredozemskega morja. Sedaj je bilo mogoče, obrniti svojo pozornost tudi vzhodnemu Sredozemskemu morju. To so tudi storili. Priliko so jim dale vzhodne države same, pred vsemi Makedonija, ki je potegnila v drugi punski vojni s Kartažani. Sledile so torej nove osvojitve.

Osvojitve Rimljanov v vzhodnem Sredozemskem morju (200—133).

Filip III. Makedonski, nadarjen in vladohlepen mož, je nerad opazoval vpliv Rimljanov v srednji Iliriji. Zato je ponudil Hanibalu po bitki pri Kanah svojo zavezo, misleč, da se Rimljanov po takem porazu ni treba več bati. Toda Filip ni podpiral Hanibala, ampak je zapravljal čas z divjimi in grozovitimi boji na grških otokih in po mestih, ki so vstopila pod varstvo Rimljanov. Združil se je tudi s sirskim kraljem Antiohom III. (Antiochus). Skupno sta izkušala odvzeti Egipčanom posestva v Sredozemskem morju. V Egiptu je vladal takrat nedoletni kralj Ptolomej V., ki ga je njegov oče pred smrtjo izročil varstvu Rimljanov. Tako so imeli Rimljani po dokončani drugi punski vojni dosti vzrokov, poseči v razmere vzhodnih dežel.

Vojna z Makedonijo.

Sprva Rimljani niso imeli dosti uspehov, ker so bili še od druge punske vojne preveč izmučeni. Šele ko so se združili vsi Grki zaradi obljubljene neodvisnosti z Rimljani, se jim je posrečilo premagati Filipa III.

v bitki pri Kinoskefalah (Kynoskephalae) blizu Farzala (l. 197.).

Filip je moral obljubiti, da se ne bo brez dovoljenja Rimljanov več bojeval, Grkom pa je moral priznati neodvisnost! A ta svoboda je bila le navidezna. Grki so kaj kmalu spoznali, da so zamenjali le gospodarja. Na mesto Makedoncev so stopili mogočni Rimljani. Zato se je tudi kmalu polegla navdušenost za osvoboditelje. Iskali so torej pomoči drugod in jo našli pri sirskem kralju Antiohu III. Tega je bilo tem laže pridobiti za vojno zoper Rimljane, ker je živel na njegovem dvoru njih najhujši sovražnik, Hanibal. S pametnimi reformami in z varčnostjo je bil po drugi punski vojni zopet povzdignil potrto Kar-

tagino, kar pa je vzbudilo pri Rimljanih bojazen. Zato so prisilili Kartažane, da je Hanibal ostavil svojo domovino; prišel je na Antiohov dvor. Ko so Rimljani zahtevali od Antioha, da mora izročiti osvojene egipčanske pokrajine, se je vnela

vojna s Sirijo (192—190). Toda Antioh je kmalu izprevidel, da se ni zanesti na razdvojene Grke. Tudi Filip III. je ostal Rimljanom dani besedi zvest. Razentega je Antioh zapravljal čas v Greciji in ni napadel Rimljanov v Italiji, kakor mu je svetoval Hanibal. V tem so Rimljani pridobili toliko časa, da so koncentrirali svojo vojsko, ki je Antioha

v bitki pri Termopilah popolnoma porazila; ljudski tribun Mark Porcij Katon (M. Porcius Cato) se je v tej bitki posebno odlikoval. Kralj je moral urno odriniti v Malo Azijo, Rimljani pa so mu sledili. Njim sta se pridružila tudi Rod in Pergam. Lucij Kornelij Scipion, brat zmagovalca pri Zami, je porazil Antioha

v bitki pri Magneziji (Magnesia) v Lidiji. Antioh je moral odstopiti vsa posestva v Evropi in Malo Azijo tostran reke Halija. Rimljani so jo izročili vladarjema na Rodu in v Pergamu.

Z neizmernim plenom so se vrnili Rimljani domov. Zahtevali so, da se jim izroči Hanibal. Ta je zbežal najpoprej na Kreto, potem pa v Bitinijo h kralju Pruziju (Prusias). A tudi od tega ga je zahteval rimski senat, ki je bil radi Hanibala vedno vznemirjen. Tedaj je pil Hanibal strup in umrl (l. 183.). V istem 183
letu je umrl tudi njegov zmagovalec Scipion v prostovoljnem prognanstvu v Kampaniji, ker so ga nasprotniki po krivem zatožili, da je poneveril državne denarje.

Medtem je umrl tudi Filip III. Makedonski. Sledil mu je sin Perzej (Perseus). Hotel se je otresti rimskega jarma. Posledica je bila

nova vojna z Makedonijo.

Perzej je pridobil zase tudi Ilirce in več grških mest. Rimljani so poslali v Makedonijo poveljnika Lucija Emilija Pavla, sina pri Kanah umrlega konzula.

V bitki pri Pidni (l. 168) je bil Perzej premagan. Rimljani so razdelili Makedonijo v 4, Ilirijo pa v 3 samostojne republike. Veličasten je bil

triumf ali slavnostni izprevod, ki so ga priredili Luciju Emiliju Pavlu v Rimu. Za služabniki, ki so nosili uplenjeno zlato, so

korakali Perzejevi otroci s svojimi učitelji, za temi Perzej sam sklonjen in potrt. Za kraljem so nosili 400 zlatih kron, ki so jih bile poklonile zmagovalcu grške občine, nato pa se je peljal Lucij Emilij Pavel sam na bojnem vozu z lavorjevim vencem v roki. Njegova vojska je korakala za njim in prepevala zmagovalne pesmi. Nazadnje so žrvovali kapitoljskemu Jupitru.

Grki, ki so bili združeni s Perzejem, so bili strašno kaznovani. 1000 plemenitih Ahajcev, med njimi imenitnega zgodovinopisca Polibija (Polybius) so odpeljali v Italijo. Večina izmed njih je umrla v prognanstvu. Samo 300 se jih je vrnilo po 17 letnem prognanstvu v domovino. Tu so našli žalostne razmere. Dežela je bila opustošena, ljudstvo podivjano. Glad in revščina sta izpremenila cele rodove v roparske drhali. Prognanci, ki so prišli domov, so netili sovraštvo med Grki. Še enkrat se je vzdignila Grecija, da si pribori svobodo. Tudi Makedonci, ki se niso mogli navaditi republikanske vlade, so prijeli za orožje, navdušeni po nekem pustolovcu, ki se je izdal za Perzejevega sina. A kaj so premogli tako izmučeni narodi zoper tako velesilo, kakor je bila rimska država? Kvint Cecilij Metel (Quintus Caecilius Metellus) je podjarmil Makedonijo, Lucij Mumij (Lucius Mum-
146 mius) pa Grecijo (l. 146.). Mesto Korint so razrušili, razne umetnine in zaklade pa odpeljali v Rim.

Makedonija je postala provincija rimske države. Grecija pa je bila njej podrejena.

Tako so postali

Rimljani gospodarji v vzhodnem delu Sredozemskega morja.

Dasi so Rimljani po končani vojni ravnali z Grki mileje nego z drugimi podjarmljenimi narodi, se vendar obubožana in opustošena Grecija ni mogla več tako povzdigniti, zlasti zavoljotega ne, ker so Grki izgubili svojo narodno zavest; vendar pa so bili v duševnem oziru za vzor svojemu novemu gospodarju.

Istega leta, ko sta padli Makedonija in Grecija, napravili so tudi Rimljani konec tretji državi, namreč kartažanski. Ta uspeh jim je donesla tretja punska vojna.

149—146 **Tretja punska vojna** (149—146).

Vzrok vojne je bil isti kakor v drugi punski vojni: ne samo sovraštvo do Kartažanov, ampak tudi strah, da bi mogla ta država še enkrat postati nevarna rimski. Strah je bil deloma opravičen, zakaj Kartagina se je s trgovino in poljedelstvom zopet povzdig-

nila do visoke blaginje. Z lahkoto so plačevali Rimljanom pogojeni davek. Zato se je porodila pri nekaterih Rimljanih misel, da rimska republika ne bo prej varna, dokler ne bo Kartagina uničena. M. Porcij Katon je baje končal v senatu vsak govor z besedami: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam“ (= sicer sem pa mnenja, da se mora Kartagina razdejati).

Povod vojni je dala določba, ki je bila sprejeta v pogodbo miru, ki so jo sklenili po drugi punski vojni Rimljani in Kartažani: Kartažani ne smejo pričeti nobene vojne brez dovoljenja rimskega senata. To je zlorabljal sosed Kartažanov, numidski kralj

Masinisa, ki so ga podpihovali Rimljani. Širil je svojo posest na škodo Kartažanov. Na njih pritožbe v Rimu so Rimljani odločili v korist Masinisi. Slednjič so prijeli Kartažani za orožje in branili svojo posest. To je zadostovalo. Takoj so napovedali Rimljani Kartažanom vojno, rekoč da so prelomili dano obljubo. Kartažani so prosili milosti. Ponudili so jim popolno podložništvo in izročili na zahtevo 300 talcev, vse orožje in ladje. Zdaj šele je zahteval senat, da se mora Kartagina porušiti, prebivalci pa se morajo naseliti v gotovi razdalji od morja.

Obup in srd sta se tedaj polastila Kartažanov. Sklenili so, da rajši umro pod porušenimi zidovi, kakor da ostavijo svojo ljubljeno domovino. Posledica je bila

vojna. Poslance, ki so naznanili zahtevo Rimljanov, so na kose razsekali. Svetišča so izpremenili v delavnice, noč in dan so kovali orožje, hiše so rušili, da so dobili iz njih železo in tramove. Žene so si porezale kite, da so pletle iz njih vrvi. Poveljništvo so izročili Hazdrubalu.

Rimljani niso mogli osvojiti Kartagine spričo tolike srčnosti. Slednjič so odposlali v Afriko sina Lucija Emilija Pavla, ki je bil po adopciji sprejet v rodovino Scipionov ter se je zato imenoval

Publij Kornelij Scipion Emilijan (P. Corn. Sc. Aemilianus). Obkolil je Kartagino na morju in na suhem. Kmalu so razsajale v mestu bolezni in lakota. Kartažani še niso hoteli ničesar slišati o uklonitvi. Pred očmi Rimljanov so mučili na zidovju rimske ujetnike in jih potem metali v globočino.

Slednjič so udrli Rimljani v mesto in vneli so se strašni poulični boji. Hišo za hišo so si morali Rimljani osvojiti. Mesto je jelo goreti. Ostali branilci so se umaknili na grad in prosili zmagovalca milosti. Scipion jim jo je izkazal. 30.000 mož in 25.000 žená

se je vdalo. Hazdrubal in nekateri bojevniki pa so se umaknili v svetišče na hribu in se junaško branili, dokler jih ni uklonil glad. Končno je Hazdrubala obšel strah pred smrtjo; skrivaj je odšel iz svetišča ter kleče prosil Scipiona milosti. Dovolil mu jo je. Ko so to videli vojaki in njegova žena, so vzkipeli od zaničevanja. Zažgali so svetišče; Hazdrubalova žena je umorila svoja otroka, potem pa skočila z drugimi branitelji v ogenj.

Nepopisno je bilo veselje v Scipionovem taboru, a on sam je bil žalosten in ginjen; spomnil se je Troje in porodila se je v njem misel, da bo ista usoda zadela enkrat tudi Rim. 17 dni je gorela Kartagina. Ostale so same razvaline; a s tem rimski senat še ni bil zadovoljen. Ukazal je, da se mora vleči plug čez prostor, kjer je stala Kartagina. 50.000 ujetnikov je odvedel Scipion s seboj. Nav-
146 zdeli so mu ime „Africanus minor“ (= Afrikanec mlajši) (l. 146.).

Kartagina in okolica sta postali rimska provincija, imenovana „Afrika“.

Komaj je bila vojna končana, se je vnela

vojna v Hispaniji.

Prebivalci Hispanije so kmalu zapazili, kako trdosrčni gospodarji so bili Rimljani, ki so leto za leto plenili v deželi in izsiljevali prebivalcem zadnje imetje.

Tedaj so se uprli Rimljanom

Luzitanci, prebivalci današnje Portugalske. Njih voditelj je bil pogumni pastir Viriat (Viriathus). Junaško se je bojeval zoper sovražnike. Šele, ko so zarotniki, naščuvani od Rimljanov, umorili Viriata, so se morali Luzitanci podati. Obenem so se vršili tudi boji s

Keltiberci. Umaknili so se v Numancijo (Numantia). Deset let so jo oblegali Rimljani, slednjič jo je po obupnem boju uklonil z gladom zmagovalec Kartagine, Scipion, ki je dobil zato ime „Numantinus“ (= Numantinec). Najimenitnejši branitelji so se sami usmrtili, druge pa je odpeljal Scipion v
133 suženjstvo (l. 133.).

Hispanci so se poromanili, rimska kultura se je razširila po vsem poluotoku, le v severnih gorah so ohranili nekateri narodi svobodo.

Na nenavaden način je prišla pod rimsko oblast

država Pergam v Mali Aziji. Tu so vladali Atalidi, ki so se odlikovali zlasti v tem, da so gojili umetnosti in znanosti.

Bili so Rimljanom vedno prijazni, ker so izprevideli, da bi bil vsak sovražni poizkus zoper nje brezuspešen.

Kralj Atal III. (Attalus) je imenoval l. 133. v svoji oporoki Rimljane za dediče svoje države. Ti so napravili iz nje provincijo, imenovano „Azija“. A radi te dediščine so nastali pozneje v Rimu prepiri med raznimi političkimi strankami.

Ob Sredozemskem morju so bile tedaj le še Numidija, Egipet in Sirija samostojne države. Ker pa se niso pečale z vnanjo politiko, smemo trditi, da so bili Rimljani gospodarji vsega Sredozemskega morja in tako tudi tedaj znanega sveta.

Kultura
(264—133).

V prvi dobi rimske republike je izginil razloček med patriciji in plebejci v političkem oziru. Nastal je nov stan, ki se je obdržal tudi še v ravno opisani dobi. Ta stan je tvorilo

uradniško plemstvo ali nobiliteta. „Nobiles“ — ali kakor so se zvali tudi „optimatje“ — so postali ošabni in lakomni ter so si nakopičili ogromno imetja.

Poleg tega stanu se je razvil še drugi, ki ga je tvorilo

denarno plemstvo. Razvilo se je iz vitezov ali konjenikov. Ti večinoma niso dospeli do visokih političkih dostojanstev, zato pa so se pečali s trgovino, ki jim je donašala ogromen dobiček. Posojevali so tudi denar ter jemali v najem davek v provincijah. S svojim imetjem so seveda vplivali tudi na vnanjo politiko, zato so pospeševali osvojitev provincij, ker jim je to vedno koristilo. Tako si moremo tudi razlagati, da so porušili dve tako važni trgovinski mesti kakor sta bili Korint in Kartagina. Bili sta pač tekmici teh trgovcev.

Sužnji so se po tolikih vojnah jako pomnožili. Obdelovali so večinoma polja veleposestnikov. Z njimi so ravnali često nečloveško.

Vlada je bila pravzaprav le-še v rokah senata. To so pokazale zlasti punske vojne. Preprosto ljudstvo (populus) ni več umelo visoke politike teh časov, visoki uradniki pa, ki so opravljali svoje službe po malo časa, so bili pravzaprav le izvrševalni organi senatovih sklepov.

Senatov sklep, imenovan „senatus consultum“, je sicer imel veljavo zakona šele, kadar ga je potrdil konzul, a on je to vedno storil.

Centurijske in tributske komicije so izgubile potemtakem skoro vso svojo veljavo. Tudi demokratizovanje države je počivalo v tej dobi zavoljo velikih vojen.

Na drugi strani pa je senat znal pridobiti ljudstvo s tem, da je razpolagal z državnimi denarji. On je oddajal dela za državna poslopja; ljudstvo je videlo torej v senatu svojega delodajalca in dobrotnika.

Po senatovem povelju se je morala ravnati tudi vojska in istotako tudi menjajoči se uradniki.

Vojska je bila povečini sestavljena po principih prejšnje dobe. Le zavezniki so jo znatno pomnožili, zlasti konjenico. Zaradi obilih in dolgotrajnih vojen se je vojaštvo posebno izvežbalo, zlasti pehota. Najslabša je bila mornarica, vsled tega so se znatno pomnožili pomorski roparji. Nekaj novega so uvedli Rimljani glede poveljništva za druge punske vojne; dotlej sta bila poveljnika konzula; poveljništvo se je torej menjalo vsako leto. Po strašnem porazu pri Kanah pa so pustili Rimljani poveljništvo zmožnim poveljnikom tudi dalj časa.

Uprava provincij je blla sledeča: na čelu provinciji je stal *namestnik;* to mesto je dobil po navadi doslužen konzul ali pretor ter se je kot tak imenoval prokonzul ali propretor. Njemu je bila podrejena uprava, sodišče in vojno poveljništvo provincije.

Provincije so morale plačevati davke, ki pa jih država ni pobirala sama, ampah oddajala je pobiranje v najem. Davčni najemniki so že itak tlačene prebivalce provincij v svoj dobiček še huje izžemali.

Rimljani niso dali vsem mestom v provincijah enakih pravic in jim tudi ne nalagali enakih davkov. Tako se je vnela zavist med raznimi mesti; zaraditega jih je senat tem laže držal v pokorščini.

Gospodarske razmere so se v tej dobi znatno izpremenile. Obile vojne so uničile male kmetovalce, ki so poprej sami obdelovali zemljo. Nasprotno pa so donašale vojne plemstvu neizmerna bogastva. Na ta način so nastali *veleposestniki;* njim so obdelovali veleposestva, imenovana lati-

fundije, večinoma sužnji, najcenejši delavci. Mali kmetovalci so obubožali, ker niso mogli tekmovati s cenami pridelkov veleposestnikov. Razen tega so jim delale konkurenco z žitom napolnjene ladje, ki so prihajale iz provincij. Tako je prešlo posestvo za posestvom v roke bogatašev. Ljudstvo se je iz dežele vedno bolj selilo v mesta, zlasti v Rim, kjer je pomnoževalo revni proletariat.

Razkošje (Luxus) je rastlo v Rimu od leta do leta. Neštevilni sužnji so stregli svojim gospodarjem. Tako je čim dalje bolj rastla razlika med maloštevilnimi bogatinci in mnogoštevilnimi reveži. Vse to je seveda vplivalo tudi na

nravnost ljudstva. Bogataši, ki so stremili vedno po še večjem bogastvu, so odirali ljudstvo z visokimi cenami pri žitu, dajali so se podkupiti ali pa so izžemali na drug način. S takim početjem so bili slab vzgled preprostemu in revnemu ljudstvu. Izginila je prejšnja poštenost in prejšnje preprosto življenje; mladeniči so najrajši vstopali v vojsko, ker jim je donašala dobiček. Vstopili so najrajši pod poveljništvo onih, ki so ugodili njih željam. Ti pa so po njih dospeli do dostojanstev, ki so jih oddajale centurije. Kandidatje za visoka dostojanstva so torej izkušali ljudstvo pridobiti na ta način zase, da so mu prirejali

igre, ki so stale ogromne vsote denarja. Vendar pa teh iger ni primerjati grškim za Perikleja in njegovih naslednikov; obstajale so v dirkah na konjih ali vozovih, v borbah borilcev (gladijatorjev), za katere so vzgajali v posebnih šolah zlasti vojne ujetnike, in slednjič v klanju divjih zveri med seboj. Iz tega je razvideti, da se ljudstvo pri takih igrah ni duševno izobraževalo, ampak je le surovélo. A živeli so tudi takrat v Rimu ljudje, ki so se z gnusom obračali od takega življenja. Bili so to tisti, ki so spoznali važnost in mogočnost helenske omike.

Helenizacija se je zlasti razširila na književnost in umetnost. Helenska znanost in umetnost sta še enkrat vzcveteli, tako da je po pravici trdil neki pesnik, da je podjarmljena Helada premagala zmagovalca.

Književnost seveda ni dospela do istega vrhunca kakor pri Grkih. Zato je bilo rimsko ljudstvo premalo omikano. Omenjene igre tudi niso imele namena blažiti srce.

Vzlic takim razmeram pa se je gojilo pesništvo.

Epika je bila zastopana po pesnih raznih vrst.

Dramatika je dobila takrat že dobre zastopnike, seveda popolnoma odvisne od Grkov. Med dramatiki se je odlikoval zlasti

Plavt (Titus Maccius Plautus), imeniten ljudski pesnik. Iz njegovih del posnemamo šege in navade tedanjega rimskega življenja. Živel je okoli l. 200.

Odličen dramatik je bil tudi

Terencij (P. Terentius Afer), rojen Kartažan, ki so ga prignali kot sužnja v Rim. Pridobil pa si je svobodo in je bil posebno priljubljen v bogatejših krogih. Živel je okoli l. 170.

Zgodovinopisje se je pozno razvilo. Šele v opisani dobi se je porodila pri Rimljanih misel, opisati vsa njih imenitna dela in jih izročiti potomcem. A prvi rimski zgodovinarji so bili kaj nerodni. Pisali so v vezani besedi.

Pač pa je živel tedaj v Italiji grški zgodopisec in tu pisal svetovno zgodovino. To je bil

Polibij (Polybius). Prišel je v Rim, kakor že omenjeno, kot talec. Znal si je pridobiti prijateljstvo mlajšega Scipiona ter je opisal zgodovino od prve punske vojne do porušenja Kartagine in Korinta. Vendar pa ni bilo nobenega latinskega zgodopisca, ki bi ga bil znal posnemati. Polibij je bil torej edini imenitni rimski zgodopisec v času republike, dasi je pisal grški.

Umetnost Rimljanov je bila sprva pod vplivom Etruščanov. Sedaj pa se je ravnala po Grkih; zidali so svetišča, večinoma v korintskem slogu z okroglim temeljem, pa tudi prekrasne privatne palače. Ker se pri njih še ni razvilo v tej dobi kiparstvo in slikarstvo, so krasili poslopja z uplenjenimi grškimi umotvori.

C. Socialni in politiški boji
(133—30).

Socialne razmere v Italiji. Osvojitve Rimljanov v pretekli dobi so bile izredne, a ljudstvu niso donašale tega, kar je od njih pričakovalo. Kaj je pomagalo, da je vladal Rim daljnim provincijam, če je ljudstvo na domači zemlji izgubivalo svoje imetje! Optimatje in vitezi (denarno plemstvo) so imeli vse v rokah. Senatorjem je bilo sicer prepovedano kupčevati, a tej prepovedi so se izognili na ta način, da so stopili v zvezo z vitezi in jim takorekoč prodajali svoj senatorski vpliv.

Skoro vsa zemlja je bila last optimatov. Pridobili so jo po kupčiji, oderuštvu ali s silo. Da, še celo delo so kmetom vzeli s tem, da so jih nadomestovali s sužnji. Neštevilno družin je prišlo na ta način v največjo revščino. Že so se dobili možje, ki so uvideli, da se te socialne razmere ne morejo vzdržati še nadalje.

Med temi je bil Mark Porcij Katon, ki ni bil samo nasprotnik helenizma, ampak tudi pristaš starih šeg in navad. Nastopal je zoper zapravljivost, tlačenje provincij in zoper oderuštvo uradnikov ter davčnih najemnikov. A Katon je umrl, ne da bi se bile socialne razmere kaj izpremenile.

Zapreke reforme teh razmer so bile mnogoštevilne. Prva zapreka pri vsakem poizkusu so bili

optimatje, ki niso dali iz rok pridobljenih zemljišč. Na drugi strani pa tudi

proletarci, ki nikakor niso hoteli iti iz Rima zopet na kmete. Dasi niso imeli nikakega imetja, časih niti strehe, pod katero bi bili spali, vendar niso imeli skrbi za življenje; lenarili so po trgu, preživljali pa so jih oni, ki so po njih hoteli dospeti do dostojanstev. Oni, ki so hoteli reformirati razmere, niso torej mogli pričakovati hvaležnosti ne od optimatov in ne od proletarcev. Vzlic temu pa sta se dobila dva brata, idealno navdahnjena, ki sta poizkusila uvesti

reforme. Ta brata sta bila Tiberij in Gaj Sempronij Grah (Ti. = Tiberius in C. Sempronius Grachus). Njiju mati Kornelija (Cornelia), hči starejšega Scipiona, je bila plemenitega srca, vzor Rimljanke, ki je storila vse, da bi svoja sinova kolikor mogoče vzorno vzgojila.

Tiberij Sempronij Grah se je udeležil vojne v Hispaniji. Po povratku so ga izvolili za tribuna l. 133. Takoj po izvolitvi je 133
predlagal:

1. Obnovitev takozvanih Licinijevih zakonov z nekaterimi izpremembami: Nihče ne sme imeti od državne posesti več nego 500 oralov, le če ima še dva sinova, sme za ta dva dobiti še 500 oralov, torej vse skupaj ne več kot 1000 oralov. Vsa druga državna posest naj se razdeli med revne meščane v majhnih deležih, a ne kot last, temveč proti mali letni odškodnini kot dedno zemljišče, ki pa se ga ne more prodati. Z zadnjim dostavkom je hotel Tiberij zabraniti, da bi kmetje posest prodali in tako zopet obubožali.

Optimatje so se temu odločno uprli. Pridobili so zase drugega tribuna, ki je bil poprej Tiberijev prijatelj. Zaman se je Tiberij trudil, da z lepa pregovori nasprotnike. Zato je poizkusil z revolucijo. Predlagal je v tributskih komicijah, naj drugega izdajskega tribuna odstavijo. Predlog je bil sprejet. A ravno s tem je vzbudil sum — dasi je bil neopravičen —, da hoče ustavo vreči in uvesti kraljestvo. Tiberij pa je hotel ostati tribun še naslednje leto. V dosego tega kakor tudi zato, da bi pridobil za nova kmetiška posestva potrebnega denarja, je moral zopet pridobiti ljudstvo zase. Stavil je torej predlog:

2. „*Atalovo dedščino* je razdeliti med revne meščane.“ Preden je bil predlog sprejet in Tiberij v drugič za tribuna voljen, so uprizorili optimatje naval na komicije. Pri tem so ubili Tiberija in več njegovih pristašev. Ponoči so jih vrgli v Tibero, dasi je prosil Gaj, naj mu izročé bratovo truplo. Vzlic temu senat ni upal nastopiti zoper izvršitev prvega Tiberijevega predloga, zakaj med ljudstvom je vrelo; le pravega voditelja mu je manjkalo. Bil je sicer tu, namreč

Gaj Sempronij Grah, brat umorjenčev, a aristokracija ga je znala zadržavati od vsacega poizkusa. On pa je čakal prave prilike. Bil je izredno nadarjen govornik, strasten in brezobziren in poleg tega še poln srda v svojem srcu zoper morilce svojega brata.
123 L. 123. so ga izvolili za tribuna. Takoj je pridobil ljudstvo s tem zase, da mu je dal zaslužka pri gradnji cest in drugih javnih del. Nato je predlagal:

1. Revnim meščanom naj se prodaja iz državnih skladišč žito po zelo nizki ceni.

2. V sodišča, ki so sodila državne zločine, izsesavanje v provincijah itd. naj se ne voli kakor doslej samo senatorje, ampak tudi viteze. S tem predlogom je pridobil Gaj viteze zase, obenem pa zanetil prepir med uradniškim in denarnim plemstvom.

3. Odsihdob naj se ustanavljajo kolonije tudi izven Italije. S tem bi tudi tu pridobili nova zemljišča. Najbolj pa je zadel optimate s predlogom, ki se je glasil:

4. Zaveznikom v Italiji naj se podeli državljanstvo.

S tem predlogom pa tudi meščani niso bili zadovoljni, ker so bili mnenja, da se s pomnožitvijo njih števila skrčijo dobrote državljanstva.

Zato so sprejeli le prve tri predloge. Nato je šel Gaj v Afriko ustanavljat kolonijo na mestu razdejane Kartagine. Medtem pa so optimatje pridobili na svojo stran drugega tribuna, ki je obljubil lahkovernemu ljudstvu stvari, ki so bile neizvedljive. Poleg teh so sprejeli tudi predlog, da naj se po Tiberiju Semproniju Grahu pridobljena neprodajna dedna najemščina izpremeni v last. S tem je bilo ljudstvo pridobljeno in ni več Gaja izvolilo za tribuna.

Duhovniki so svarili, da se ne sme ustanoviti kolonije na zakletem prostoru Kartagine. Senat je bil takoj za to. Sklical je narodno skupščino, h kateri je prišel tudi Gaj, ki se je vrnil iz Afrike. Zatožili so ga, da je hotel vreči ustavo, nasprotniki ga niso pustili govoriti. Nato je odšel Gaj s svojimi pristaši na Aventin, kjer so si naredili utrdbe. Drugi dan jih je pozval konzul na povelje senatovo, naj se udado na milost in nemilost. Vnel se je boj. Vstaši so bili premagani. Gaj je zbežal na drugi breg reke, kjer ga je na lastno željo prebodel zvest suženj.

Sedaj so bili zopet

optimatje gospodarji. Toliko je bilo njih sovraštvo proti pokojnim Grahom, da ni smela Kornelija niti žalne obleke nositi za svojim drugim sinom. Optimatje so pridobili proletarce zase z razdeljevanjem živeža po nizki ceni in s prirejanjem iger. Deleže izza časov Grahov so proletarci obdržali; a ker so jih smeli prodajati, so jih večinoma odkupili optimatje. Zavladale so torej zopet neugodne agrarne razmere izza časov pred Grahi. In vendar ni ostalo delovanje Grahov brez posledic: ljudski tribuni so bili odslej po vzgledu Grahov brezobzirni prvoboritelji demokratskih teženj; njih vztrajno delovanje je moralo prej ali slej uničiti oblast optimatov; sosebno ker so ti vzlic svojim političnim uspehom začeli propadati. Stara poštenost je izginila, vsakdo je le gledal na to, kako bi obogatel. Podkupljivi so bili celo voditelji plemstva. To je pokazala najbolj

vojna z Jugurto (111—105). 111—105

Jugurta (Jugurtha) je bil Masinisov vnuk. Kraljestvo Numidijo bi bili morali razdeliti med seboj Jugurta in njegova bratranca Adherbal in Hiempsal. Toda med pogajanjem je dal Jugurta umoriti Hiempsala, Adherbal pa je zbežal v Rim prosit senat pomoči. A Jugurta je poznal podkupljivost rimskih senatorjev. Pridobil jih je zase, tako da so odločili njemu v prid: dobil je rodovitni del Numidije, nerodovitnega pa Adherbal.

Po tako dobro uspelem poizkusu je hotel Jugurta dobiti vso Numidijo. Začel je vojno z Adherbalom in ga oblegal v Cirti. Senatove poslance, ki so ga prišli opominjat, je zopet podkupil; Adherbal se je moral vdati in s strašnimi mukami ga je dal Jugurta usmrtiti, z njim pa tudi več Italcev.

Sedaj je napovedal senat Jugurti vojno. Toda komaj je bila rimska vojska v Afriki, že je podkupil Jugurta poveljnika. Navidez se je uklonil in odpeljali so ga v Rim. Tu je prosil odpuščanja, a obenem dal umoriti na ulici v Rimu sorodnika, ki se mu je zdel nevaren zaradi nasledstva. Zopet mu je napovedal senat vojno. Izgnali so ga iz Rima in rimska vojska je odšla v Afriko. Jugurta je vnovič podkupil poveljnike in vse podjetje je mirovalo. Še več! Rimska vojska se je tako polenila, da jo je Jugurta pri nekem napadu z lahkoto premagal. Rimljani bi bili kmalu izgubili provincijo Afriko, ki je slutila v Jugurti rešitelja od težkega rimskega jarma.

Po teh dogodkih se je rimsko ljudstvo vendar vzdramilo. Senat je poslal v Afriko pravičnega Kvinta Cecilija Metela, ki je imel dosti uspehov; a ljudstvo je bilo zoper njega, ker je bil optimat. Zahtevalo je demokrata za poveljnika zoper Jugurto. Novi poveljnik je bil

Gaj Marij (C. Marius), sin kmetiških staršev, zarobljen, a hraber vojskovodja, ki je že večkrat pokazal svojo neustrašenost in bil obenem najhujši nasprotnik optimatov ter višje, grške izobrazbe. Doslej je bil podpoveljnik v Metelovi vojni. Sedaj so ga izvolili za konzula in mu izročili nadaljevanje vojne z Jugurto. Ta je kaj kmalu čutil izpremembo v poveljništvu. Vse zlato mu ni nič pomagalo. Bežati je moral k Bohu (Bocchus), svojemu tastu in mavretanskemu kralju. A ta ga je izročil Marijevemu podpoveljniku Luciju Korneliju Suli (L. Corn. Sulla). Marij ga je odvedel v triumfu v Rim, kjer so ga vrgli v ječo; tu je stradal 6 dni. Nato ga je rabelj zadavil. Boh je dobil zapadno Numidijo, ostalo pa neki Masinisov vnuk.

Tako je končala vojna z Jugurto (l. 105.), ki je bila gotovo ena izmed najmanjših vojen Rimljanov v tem času. Vendar je zgodovinskega pomena, ker nam osvetljuje pokvarjenost tedanje nobilitete. To priliko so tudi izrabili demokratje, ki so se opirali na uspehe svojega voditelja Marija, češ: moral je priti demokrat, da je končal vojno.

Obenem pa se je tudi ob tej priki prvikrat pokazal *vpliv militarizma na politiko.* Marij je izprevidel, da mu je treba močne vojske, če hoče zavzeti vodstvo ljudstva; posledica tega je bila reforma vojaštva.

Reforma vojaštva po Mariju. Najpoprej je bilo treba odpomoči pomanjkanju vojakov; bogatejši so se vedno bolj odtegovali vojaštvu, meščanstvo pa ni več zadostovalo, ker je bila rimska vojska razdeljena po tako oddaljenih deželah. Marij je torej skrbel najprvo za *pomnožitev vojske* z odredbo, da se smejo prostovoljno javiti k vojaštvu proletarci in osvobojenci. Ti so to radi storili, ker so v vojni pričakovali plena, edino sredstvo do bogastva. Tako se je vojska pomnožila. *Razdelitev vojske* v maniple je Marij odpravil in namesto teh je razdelil legijo v 10 kohort po 600 mož, vsako teh pa v 6 centurij. Legija je torej štela po 6000 mož. Imela je za svoj znak srebrnega orla, kakor ima pri nas skoro vsak polk svojo zastavo. Poleg tega je vpeljal Marij *izboljšanje orožja.* Zlasti je izuril vojake v bojevanju z mečem.

Nekaj novega so bili *pretorijanci,* ki so tvorili nekako telesno stražo poveljnikovo. Ime so imeli od njegovega šotora, imenovanega „praetorium“. *Pomen te reforme* je bil za politiko velik, kajti na ta način so nastali vojaki po poklicu, vdani svojemu poveljniku in obenem zelo nevarni nobiliteti.

Na drugi strani pa je bila reorganizacija vojaštva rimski državi tudi potrebna, zakaj državi so se pojavili novi sovražniki, mogoče hujši od vseh, kar jih je dosedaj imela. To so bili **Cimbri in Tevtoni,** prvi germanskega, drugi pa keltskega pokolenja. Cimbri so prišli iz današnje severne Nemčije. Iskaje nove domovine so dospeli na severno mejo rimske države, v današnjo Koroško; bili so plavolasci, orjaške postave, zaviti v živalske kože ter oboroženi z dolgimi meči, težkimi kiji in ščiti. Kadar so se spustili v boj, so vzdignili grozen krik, da so s tem sovražnika oplašili. Ujetnike so darovali bogovom in iz njih krvi prorokovali bodočnost.

V današnji Štajerski in Koroški so bivali tedaj keltski *Tavriščani* (Taurisci), ki so se bili z Rimljani poprijateljili. Te so

napadli Cimbri. Ko jim je prišla rimska vojska pod vodstvom konzula Gn. Parpirija Karbona (Cn. Parpirius Carbo) na pomoč, so jo Cimbri popolnoma potolkli

113 *v bitki pri Noreji* (l. 113.) (Norea = današnji Neumarkt na Gorenjem Štajerskem).

Nato so odrinili Cimbri proti zapadu, kjer so se jim pridružili ob gorenjem Menu bivajoči Tevtoni.

V Galiji (Gallia transalpina = današnja Francija in Belgija) so strašno plenili in morili. Pobili so nato več drugih rimskih čet, strah in groza sta se polastila vse Italije. Sreča je bila, da niso udarili še v to deželo, ampak v Hispanijo. Tu so se bojevali s Hispanci in dali s tem priliko Mariju, ki so ga Rimljani pet let po vrsti izvolili za konzula (104—100), da je utrdil in pripravil novo reformirano vojsko na boj. Odvedel jo je v južno Galijo in se tam utaboril. Po triletni odsotnosti so prihrumeli Cimbri in Tevtoni zopet na vznožje Alp z namenom udariti v Italijo. Tu pa se je vnela

Marijeva vojna s Cimbri in Tevtoni (102—101). V svojo nesrečo so se oboji ločili. Tevtoni so hoteli oditi skoz južno Galijo, Cimbri pa čez prelaz Brenner. To priliko je izkoristil Marij. Napadel je Tevtone ter jih

102 *v bitki pri Sekstijevih toplicah* l. 102. (Aquae Sextiae = današnji Aix) popolnoma uničil. Kar jih ni padlo v boju, so jih odvedli v suženjstvo. Žene pa so pomorile sebe in otroke.

Cimbri pa so med tem dospeli preko današnje Tirolske v Severno Italijo. A sem je dospel tudi Marij in jih je

101 *v bitki pri Vercelah* l. 101. popolnoma uničil. Več tisoč jih je odvedel v sužnjost.

Nihče v rimski republiki ni bil po teh bojih tako slaven kakor Marij. Dali so mu častni priimek „tretji utemeljitelj Rima“ ter ga izvolili šestič za konzula. S tem pa je rastla tudi moč demokracije, ki jo je hotela izkoristiti v to, da bi vrgla senat. Izbruhnila je

nova revolucija l. 100. Da bi obnovil reforme bratov Grahov, se je

Marij združil z voditelji ljudske stranske, ki so bili sicer izvrstni govorniki, a niso imeli plemenitih značajev. Opirali so se na Marijevo zmagovito vojsko. Zahtevali so, da se morajo Marijevim vojakom prepustiti zemljišča v Galiji onstran Alp in v Afriki ter

podeliti novim kolonistom državljanske pravice. Predlogi so bili sprejeti in demokrati so zmagali.

Toda baš ta navidezna zmaga jim je povzročila poraz. Surove drhali so namreč začele tako pleniti, da je bil vsak pošteni meščan zoper njih postopanje. Senat je tedaj naročil Mariju kot konzulu, da naj izvede sprejete predloge in skrbi obenem tudi za red. Pri izvršitvi povelja pa se je Marij sprl z demokrati. Vneli so se pravi poulični boji. Voditelji drhali so se morali vdati. Pomorili so jih v ječah, dasi je Marij zahteval, da se morajo soditi pred sodiščem; a niso mu več zaupali. Bil je moralno in politično uničen. Prostovoljno je odšel za nekaj časa v orient; demokratska stranka je bila poražena.

Komaj je bila nevarnost revolucije odstranjena, že je nastala druga. Njen provzročitelj je bil član nobilitete, namreč

Mark Livij Druz (M. Livius Drusus), ki je uvidel, da se doseže blaginja države le, če se izvedejo predlogi bratov Grahov. Ljudstvo je stopilo takoj na njegovo stran. A ko se je izvedelo, da namerava Druz predlagati tudi podelitev državljanske pravice zaveznikom, o čemur pa nihče ni hotel nič vedeti, se je polastila vseh velika razburjenost, v kateri so Druza umorili. Predlogov niso rešili.

Gotovo bi bilo pravično, če bi bili dali zaveznikom popolne državljanske pravice, zakaj ti so morali dajati vojake v oddaljene provincije, doma pa so jih tlačili uradniki. Večkrat so zahtevali preuredbo teh razmer, uprizorili tudi vstaje, ki so jih pa optimatje vedno kruto zatrli. Strašno je razburila tedaj zaveznike vest, da je umorjen Druz, njih zaščitnik. Vnela se je

vojna z zavezniki, ki sedaj niso zahtevali samo državljanskih pravic, temveč so se hoteli sploh ločiti od rimske republike in ustanoviti novo državo. Imeli so dobro izurjeno vojsko, izvrstne vojskovodje in skupno vojno blagajnico.

Vojska, ki so jo Rimljani hitro sklicali, ni bila dosti vredna Predvsem ni imela spretnega vojskovodje. Zato so jo zavezniki večkrat porazili. Sedaj šele so uvideli v Rimu, kako velika nevarnost preti državi. Zato so sklenili, da dobi lahko vsak zaveznik državljansko pravico. A ta podelitev je bila vendar le navidezna, zakaj zaveznike so uvrstili samo v osmero izmed petintrideseterih „tribus“. Tako so pri glasovanju zmagali torej le stari državljani. Če se že niso vsi zavezniki vdali tej ponudbi, so se vsaj nekateri, in

s tem je bil med nje same zanesen razpor. Vojna je prenehala
88 (l. 88.).

Posledice te vojne so bile pomembne. Vsi Italci od severa do juga so imeli sedaj enake pravice. Tuji vojaki so vstopili v legije, izginila je stara disciplina. Ker so morali plačevati vojsko sedaj vsi državljani, se je uboštvo še povečalo. Dolgovi so se množili celo med senatorskimi družinami.

Tedaj je poizkusil še enkrat svojo srečo Gaj Marij, ki se je vrnil zopet v domovino. Priliko mu je ponudila vojna z Mitradatom.

Vojna z Mitradatom (Mithradatus).

Mitradat, kralj v Pontu ob Črnem morju, je bil telesno zelo utrjen in vajen vojen ter neizprosen sovražnik Rimljanov. Poznal je željo tlačenih prebivalcev v rimskih provincijah, ki bi bile rade odpadle. Manjkalo jim je le pravega voditelja. Za takega se jim je ponudil on. Nameraval je tudi okrog Črnega morja ustanoviti državo, kakor so jo imeli Rimljani okrog Sredozemskega.

Priliko mu je dala vojna z zavezniki. Pobil je eno rimsko četo za drugo. Skoro je bila že vsa Prednja Azija v njegovih rokah. Izdal je na vse svoje namestnike povelje, da morajo na isti dan umoriti vse Italce v svojih deželah, moške in ženske. Povelje se je izvršilo: pomorili so čez 100.000 Italcev.

Nato je zasedel Mitradat Makedonijo in Grecijo in videti je bilo, kakor da so se izpolnile njegove namere. V Rimu pa so se prepirali, kdo naj prevzame poveljništvo rimske vojske zoper Mitradata. Bila sta dva moža, ki sta se potegovala za to: *Marij in Sula.*

Marij bi bil rad po tej vojni dospel do stare slave, a konzul je bil takrat Sula in kot tak je imel večjo pravico do poveljništva. Res ga je dobil, vendar Marij še ni obupal. Sklenil je vse poizkusiti, da bi dosegel svoj namen. Združil se je z ljudskim tribunom P. Sulpicijem Rufom (P. Sulpicius Rufus), ki je bil zelo zadolžen. Obljubil mu je, da ga oprosti dolgov, ta pa se je zavezal Marija spraviti na krmilo. Zaveznike sta pridobila zase s tribunovim predlogom, da se jih mora uvrstiti v vseh 35 tribus. Na to je sklenila narodna skupščina, da se odpokliče Sula, ki je bil v Noli, in izroči poveljništvo zoper Mitradata Mariju. A Sula ni hotel kar kratko malo odstopiti od poverjenega poveljništva. Ker je že Marij nastopil pot revolucije, poizkusil je tudi Sula z njo. Bilo mu je to tem

laže, ker je imel vojsko s seboj; udaril je proti Rimu in vnela se je

prva državljanska vojna. Kmalu je bilo mesto v Sulovih rokah. Tribuna, ki je stavil zgoraj omenjeni predlog, Marija in njih ostale zaveznike je obsodil na svojo roko na smrt; preklical je tudi vse nove sprejete zakone. Sicer pa je Sula ravnal milo. Dovolil je celo, da se je izvolil za konzula eden iz demokratične stranke, namreč L. Kornelij Cina (L. Corn. Cinna), seveda le pod prisego, da se ne bo dotaknil Sulovih odredb. Vzrok te popustljivosti je bil v tem, ker je hotel Sula kakor hitro mogoče odpluti proti Mitradatu (l. 87.). 87

Le z največjo težavo je ušel Marij smrti in čakal v Afriki, kedaj se bodo razmere v Italiji izpremenile.

Medtem pa se je že pričela

Sulova vojna z Mitradatom. Kmalu so se morale ukloniti sestradane Atene Suli. Atence je grozovito kaznoval. Nato je potolkel Mitradatovo vojsko v dveh bitkah v Beociji in jo zasledoval tja do Helesponta. Kralj je moral prositi za mir, ki ga mu je Sula dovolil pod sledečimi pogoji: Mitradat je moral odstopiti Rimljanom vse pontiško ladjevje in izročiti vse ujetnike. Provincija Azija je morala zopet priznati rimsko vrhovno oblast, obenem pa ji je naložil Sula trdo kazen: plačati je morala 20.000 talentov vojne odškodnine in vse zaostale davke zadnjih petih let. Azija je bila s tem finančno uničena (l. 84.). 84

Nato pa je hitel zmagovalec v Rim, kjer je bila izbruhnila takoj po njegovem odhodu revolucija.

Revolucija po Sulovem odhodu. Komaj namreč je bil odrinil Sula v Grecijo, že je pozabil demokratični konzul *Cina* na dano obljubo. Amnestiral je ubegle obsojence, podelil zopet novim državljanom popolno državljansko pravico ter poklical Marija domov. Optimatje so se mu zoperstavili. Cina je moral bežati; šel je k zaveznikom, ki so takoj z njim potegnili. V tem pa je že dospel Marij v Italijo. Urno je nabral vojsko, se združil s Cino in skupno sta udarila na Rim. Pričela se je

Marijeva in Cinova osveta. Roparske drhali so plenile in morile po mestu. Optimatskega konzula so ubili pred njegovo hišo; istotako več uglednih senatorjev. Njih trupla so vrgli psom in ujedam. 5 dni in 5 noči so trajala ta grozodejstva.

Nato je bil Gaj Marij sedmič izvoljen za konzula, a komaj je dosegel ta zaželjeni cilj, ga je dohitela po kratki bolezni smrt (l. 86). Ves Rim se je oddahnil, ko je izvedel o njegovi smrti, kakor nekdaj, ko se mu je poročalo o Marijevih zmagah nad Cimbri in Tevtoni.

Sedaj je vladal Cina sam. Ostal je tri leta konzul in imenoval svojega kolego. Vedel je, da bo prišlo po Sulovi vrnitvi med obema še do hudih bojev, zato se je pripravljal nanje. Hotel je demokratične legije peljati še celo preko morja Suli naproti; ker so se mu pa uprle, jih je hotel kaznovati. Tedaj pa so ga vojaki ubili (leta 84.) Demokratična stranka je bila sedaj brez voditelja.

Kmalu nato se je Sula vrnil iz Azije in koj so se vneli *Sulovi boji z demokrati* (l. 83.). Sule so se oklenili vsi optimatje, pred vsemi mladi Gnej Pompej (Cn. Pompeius), ki je nabral tri legije prostovoljcev. Demokratje so bili povsod premagani: v raznih pokrajinah Italije, v Siciliji, Afriki in Hispaniji. Sula je zavzel po strašnem klanju tudi mesto Rim. 4000 ujetnikov je dal umoriti na Martovem polju. Njih obupne klice so čuli v senatu zbrani senatorji, ki jih je klical zmagovalec. Vse se mu je moralo ukloniti. Pričela se je

Sulova strahovlada. Izdal je takozvane proskripcijske imenike, v katerih je označil one, ki imajo izgubiti življenje. Vsakdo jih sme umoriti in dobi zato še visoko nagrado; njih premoženje pa pripade državi. S tem je dal znamenje k najhujši razuzdanosti: sin se je dvignil zoper očeta, prijatelj zoper prijatelja, rob zoper gospodarja. Denunciantom so dajali nagrade. Svojim veteranom je prepustil posestva obsojencev, 10.000 sužnjem je podaril svobodo. 4 mesece so divjala strašna grozodejstva po Italiji in v Rimu. Še mrtvecem niso prizanašali. Marijev pepel so izvlekli iz groba in ga stresli v vodo. Nato se je dal Sula imenovati za diktatorja za nedoločen čas (dictator perpetuus legibus scribendis et reipublicae constituendae) in kot tak je izdal po sebi imenovano ustavo.

Sulova ustava.

Senat je pomnožil z vitezi in s tem, da je vsak kurulski uradnik (konzul, kvestor, cenzor, pretor, edil) lahko vanj vstopil, kadar je poteklo njegovo uradniško leto. Cenzorji niso odslej imeli pri sestavi senata nobenega vpliva več.

Tribuni so obdržali zgolj pravico sklicevati ljudske shode, a tudi to le z dovoljenjem senata; kdor je bil tribun, ni imel več pravice zasesti pozneje višje uradniško mesto. S tem je hotel Sula zabraniti zmožnim ljudem potegovati se za tribunstvo.

Uprava provincij se je po Sulovi odredbi izpremenila v toliko, da so dosluženi konzuli in pretorji odhajali tja kot prokonzuli in propretorji. Imeli so vso vojaško oblast v svojih rokah. Imenoval jih je senat.

Sulova smrt. Po teh reformah je odložil Sula nenadoma diktatorstvo in odšel kot zasebnik na svoje posestvo v Kumah, kjer je kmalu nato umrl (l. 78.). Njegovo truplo so prepeljali v Rim, kjer so 78
ga z nepopisnim slavljem sežgali na Martovem polju in shranili pepel poleg kraljevskih grobov.

Tako sta premenila Marij, poglavar demokratov, in Sula, voditelj optimatov.

Razmere po Sulovi smrti so bile kaj žalostne. Demokratje so bili silno nezadovoljni. Sovražili so Sulove veterane, ki so se naselili med njimi na zaseženih posestvih. Ubegli obsojenci so se klatili kot roparji ali berači po deželi. Tudi naseljeni vojaki niso bili zadovoljni, zakaj zemlje niso znali obdelovati, najljubša jim je bila revolucija. Vsi ti nezadovoljneži so se združili z namenom stopiti v opozicijo napram senatu, ki mu je edinemu izročil Sula vso oblast. Zlasti

demokratje v Hispaniji so postali čimdalje bolj nevarni. Njih vodstvo je prevzel spretni vojskovodja Kvint Sertorij (Q. Sertorius).

Pobil je čete več rimskih namestnikov, pomorski razbojniki so ga podpirali. Mitradat mu je poslal denarja in ladij, vsa Hispanija je bila na njegovi strani Videti je bilo, kakor bi se hotel ločiti ves zapadni del od rimske države. V tej stiski si je pomagala stranka optimatov z zavratnim umorom in izdajstvom. Pridobila je zase enega izmed Sertorijevih privržencev, in ta ga je pri obedu umoril. Hispanija je bila sedaj brez pravega voditelja. Nasprotno pa je prevzel vodstvo optimatov mož, ki je nekaj let stal v ospredju rimske zgodovine. Ta je bil

Gnej Pompej, ki smo ga že omenili kot Sulovega zaveznika. Že kot mladenič se je proslavil v vojnah, dasi ni bil posebno sposoben za poveljništvo. Sreča mu je bila pri vsakem podjetju mila. Zato je bil sam prepričan, da tiči v njem nekaj posebnega,

da mora postati Sulov naslednik. Senat ga je poslal v Hispanijo zoper vstaše.

V Hispaniji ni bilo njegovo delo posebno težko. Sertorij je umrl, vstaši so bili brez vodstva. Pompej jih je premagal in proslavljen se je vrnil v Italijo. Tu je divjala za Pompejeve odsotnosti strašna *vojna s sužnji in gladiatorji.*

Sužnji so se uvažali v Italijo v neizmernem številu. Pečali so se večinoma z rokodelstvom, druge so pošiljali v hispanske rudnike, zopet drugi so obdelovali polje. Z razbeljenim železom so jim utisnili pečat suženjstva; z zvezanimi nogami so morali podnevi delati pod nadzorstvom neusmiljenih paznikov, ponoči pa so jih zapirali v zatohle prostore. Kdor je poizkušal uiti, je končal svoje življenje na križu. Če je kak suženj umoril svojega gospodarja, so morali umreti vsi umorjenčevi sužnji. Ni čuda torej, da so sovražili svoje mučilce iz dna srca.

Boljšega življenja tudi niso imeli *gladiatorji,* med katerimi je bilo več v vojni ujetih ljudi plemenitega pokolenja. Vzgajali so jih v posebnih šolah za borilce, in pri javnih igrah so se morali v veselje občinstva drug drugega moriti.

Večkrat so že poizkusili sužnji s silo izboljšati svoje revno življenje. Zlasti v Siciliji se je to zgodilo, a Rimljani so jih vedno užugali. Zdaj jim je dala vojna z zavezniki zopet poguma. V Kapui je ušlo 70 gladiatorjev in iskali so pristašev za vstajo. Iz vseh krajev so se jim pridruževali sužnji. Kmalu jih je bilo čez 40.000. Vodil jih je Špartak (Spartacus), doma iz Tracije. Njegov namen je bil odvesti sužnje v njih domovino. Ker pa so imeli vedno več uspehov napram rimski vojski, je rastlo njih število od dne do dne. Špartak je zapovedoval že vsej južni Italiji. Tedaj je odposlal zoper nje senat M. Licinija Krasa (M. Licinius Crassus) z dobro disciplinirano vojsko. Premagal je sužnje, Špartak sam je bil v boju ubit. Strašno so mučili ujetnike. Vendar pa se jih je mnogo rešilo. Hoteli so oditi v svojo domovino. Tedaj pa se je ravno vrnil Gn. Pompej iz Hispanije. Napadel je te zadnje ostanke upornih sužnjev in jih popolnoma uničil. Na ta način se je ponašal Pompej, da je tudi vojni sužnjev in gladiatorjev napravil konec (l. 71.).

Pompej in Kras sta bila sedaj najimenitnejša moža. Oba sta bila optimata. Začela sta se potegovati za konzulat. Toda senat

se jih je bal, ker sta bila premogočna. Oba sta si pridobila zasluge v vojnah. Kras je bil poleg tega najbogatejši človek vse Italije. Ker jima je senat nasprotoval, sta postala

Pompej in Kras voditelja demokratov. Ljudstvo sta pridobila zase z razdeljevanjem žita, izvoljena sta bila (v l. 70.) za konzula. Izpremenila sta Sulovo ustavo, dala sta tribunom iste pravice, kakor so jih imeli pred Sulo, ter poklicala v porotna sodišča poleg senatorjev tudi viteze. Tudi cenzorje sta zopet vpeljala in jim podelila prejšnjo pravico določati, koga se sme sprejeti v senat.

Skoro se je nudila Pompeju prilika, zopet povečati svojo slavo. Ta prilika je bila

vojna s pomorskimi roparji.

Ti so se bili vgnezdili po vseh goratih primorjih Sredozemskega morja, zlasti v severni Afriki, na Kreti, v Dalmaciji in posebno v Mali Aziji. Združili so se s prebivalci raznih otokov in si nabavili kakih tisoč brzih ladij. V njih vrste so vstopili tudi razni pregnanci izza Marijeve in Sulove dobe. Živili so se z ropom na morju in na suhem, plenili po svetiščih ter zahtevali od ujetih plemenitih Rimljanov visoke odkupnine. Ovirali so vsako trgovino na morju in na suhem, a Rimljani jih niso mogli ustaviti, deloma, ker je bilo njih ladjevje vedno slabo, deloma pa zaradi notranjih bojev.

Sedaj je prevzel poveljništvo zoper pomorske roparje Pompej. V treh mesecih je očistil Sredozemsko morje roparjev. Iz vseh krajev je pripodil njih ladje na južno obalo Male Azije, jih obkolil in premagal. Razdejal je njih gorske trdnjave; kar jih ni padlo v boju, jih je ujel, a ne kaznoval, temveč ravnal z njimi milo ter jih naselil na raznih krajih, kjer so se lahko pošteno preživili (l. 67.).

Vojna zoper pomorske roparje še ni bila končana, ko je kralj pontski Mitradat vdrugič poizkusil svojo srečo zoper Rimljane.

Druga vojna z Mitradatom. Mitradata je bolelo, ker je postal neposredni sosed Rimljanov, katerim je kralj bitinski v oporoki zapustil svoje kraljestvo. Udaril je v Bitinijo. Tudi sedaj se mu je pridružilo mnogo provincijalcev in ravno tako so tudi takrat pomorili mnogo Italcev. Na povelje Rimljanov je odplul zoper Mitradata konzul

Lucij Licinij Lukúl (L. Lic. Lucullus); sprva je zmagal Mitradat, a pozneje ga je Lukul popolnoma porazil; kralj je bežal domov, Lukul mu je sledil. Mitradat je zato odšel v Armenijo k

svojemu zetu, kralju Tigranu (Tigranes). Lukul pa je dodobra oplenil Pont.

Hotel je pa na vsak način imeti Mitradata samega. Zahteval je njegovo izročitev od Tigrana. Ta je imel ogromno vojsko. Njegovo glavno mesto Tigranocerta (Tigranocerta) je bilo sezidano po vzorcu nekdanje Ninive in Babilona. Lukul je navalil nanj. Tigran je prihitel na pomoč. A v enem dnevu je bil popolnoma premagan, dasi je bila njegova vojska dvajsetkrat večja nego Lukulova. Tigran in Mitradat sta bežala.

Lukul je hotel še dalje, a legije so se mu uprle. Preveč so trpele v teh gorskih, s snegom pokritih krajih. Razuntega se je zameril Lukul stranki vitezov, ker se je preveč potegoval za provincijalce v Aziji. Poveljnik se je moral vrniti, predno je dokončal svoje delo; Mitradat pa je v kratkem dobil svojo deželo nazaj.

Sedaj je stopil zopet

Pompej v ospredje. Baš je dokončal vojno zoper pomorske roparje. Pridružil se je Lukulovim zavistnikom in nasprotnikom in dosegel, da se mu je poverilo poveljništvo zoper Mitradata. Lukul pa je živel odslej kakor privatnik razkošno kot nihče. (Lukulske pojedine.)

Pompej je imel sedaj priliko že tretjo vojno dokončati. Z lahkoto je porazil Mitradata, ki je zbežal na Krimski poluotok. Tigran se je moral istotako ukloniti Pompeju. Kleče je padel ponosni kralj pred zmagovalca, ki je sklenil z njim mir pod po-
64 gojem, da plača velikansko vojno odškodnino (l. 64.).

Nato se je drevil Pompej za Mitradatom. Dospel je do Kavkaza, a dalje ni mogel; gorovje mu je zastavilo pot. Vrnil se je in odšel v Sirijo. Bival je ravno v Jerihi, ko so mu poročili, da se je Mitradat sam usmrtil, ker so ga zapustili na Krimu celo najboljši prijatelji in njegov lastni sin. Poizkusil se je zastrupiti, a se ni mogel, ker je že poprej privadil svoje telo strupu. Nato se je hotel usmrtiti z mečem, a tudi to se mu ni posrečilo. Šele njegov stražnik je napravil konec nesrečnemu kralju.

Pompej v Siriji in njegova organizacija Azije.

Tu so vladali še vedno Selevkoviči. Pompej jih je odstavil
64 in izpremenil Sirijo v rimsko provincijo (l. 64.). Nekaj težav je napravljala Pompeju Judeja. Na judovski praznik, soboto, je zavzel Pompej svetišče v Jeruzalemu in imenoval

Hirkana (Hyrcanus) za vrhovnega duhovnika, ki je moral plačevati Rimljanom davek. Mestno ozidje so morali porušiti, in rimska posadka je ostala v Jeruzalemu.

Nato je izpremenil Pompej Bitinijo in Kilikijo v rimski provinciji; Galacija, Armenija in Kapadocija pa so morale priznati vrhovno oblast Rimljanov. Vpliv teh je segal sedaj do Evfrata, Kaspiškega jezera in do Egipta. Pompej je ustanovil v Prednji Aziji več mest, ki so širila rimsko kulturo po njej. Po teh neizmernih uspehih se je vrnil l. 61. v Italijo, kamor je že poprej dospela slava o njegovih delih.

A ravno velikanski uspehi Pompejevi so nekatere v Rimu zelo skrbeli, zlasti voditelje demokratov za Pompejeve odsotnosti: bogatega Krasa in Gaja Julija Cezarja (C. Julius Caesar). Namen obeh je bil iztrgati optimatom vlado iz rok, toda videti je bilo, da bo posegel proslavljeni Pompej sam po vladi ali pa se združil z optimati. Treba je bilo torej kaj ukreniti, predno se vrne Pompej, ki ga bo spremljala mogočna vojska. Zato jih ni strašila tudi anarhija, priliko pa jim je dala Katilinova zarota.

Katilinova zarota.

Lucij Sergij Katilina (L. Sergius Catilina) je bil sin plemenitih, a obubožanih staršev. Sam hraber in nadarjen za vojaške stroke, je zbral okoli sebe nezadovoljneže, ki so zapravili svoje imetje in izkušali priti nepostavnim potom do bogastva. Sklenili so napasti svoje sodržavljane, zažgati Rim, vreči vlado in v tej zmedi obogateti. Imeli so sozarotnike po vsej Italiji in računali na to, da se jim pridruži, ako pride do vstaje, pokvarjena mladina. Vse to je bilo tajno, le voditelji demokratov so vedeli za to.

Za leto 63. je kandidiral Katilina za konzula, toda po prizadevanju optimatov je bil izvoljen

Mark Tulij Ciceron (M. Tullius Cicero), sin bogatih staršev in najboljši rimski govornik. Slava, ki si jo je pridobil z govorništvom, je bila neizmerna. Prav zaradi tega je vstopil med voditelje optimatov.

Za leto 62. je zopet nastopil Katilina kot kandidat. Toda Ciceron je izvedel za Katilinovo zaroto in jo je odkril v senatu malo pred volitvijo. Katilina je zbežal iz mesta in sklenil sedaj poseči po sili. A tudi o tem je izvedel Ciceron; predlagal je, da naj senat obsodi Katilino in njegove tovariše na smrt, kar je bilo sprejeto. Nekaj Katilinarcev, ki so ostali v Rimu z namenom

umoriti Cicerona, so pozaprli in vzlic temu, da jih je zagovarjal Cezar, ponoči v ječah zadavili; a niso jim bili dali prilike apelirati na narodno skupščino.

Katilina pa je zbral v Etruriji svoje dobro oborožene privržence. Bila jih je cela vojska. Zoper njo je odšla rimska vojska.
62 *Pri Pistoriji* (Pistoria) se je vnela l. 62. bitka, v kateri so pokazali Katilinarci svojo hrabrost. Skoro vsi so obležali na bojnem polju, med njimi Katilina sam.

Že takrat so se našli nekateri, ki so trdili, da je zarota segala više nego do Katiline; imenovali so Krasa in Cezarja, a nihče se ni upal stopiti odkrito na dan. Ciceronu pa so navzdeli častni priimek „pater patriae", t. j. oče domovine.

Pompejeva vrnitev.

Ta zmaga optimatov je bila zadnja. Odkar je bila moč v rokah posameznih vojaških poveljnikov, je bilo videti, da se republika ne bo držala. Država je stopila v ozadje, glavno vlogo so igrali sedaj posamezniki, kar najbolj dokazujeta Sula in Pompej. Tudi ljudstvo si je želelo mogočnega moža, ki bi prevzel krmilo države v svoje roke; pripravljeno je bilo, izročiti mu tudi krono. Kot takega so si predstavljali Pompeja, ki se je moral vsak čas vrniti. Z lahkoto bi se bil povzpel do najvišje časti. Pa kako je bilo vse razočarano, ko se je Pompej l. 61. vrnil v Italijo, a brž ko se je v Brundiziju izkrcal, odslovil svojo vojsko! Kmalu je imel priliko občutiti nehvaležnost raznih strank. Pač so mu priredili sijajen triumf, a to je bilo vse. Ko pa je zahteval, da naj potrdi senat njegove odredbe v Aziji, podeli njegovim vojakom obljubljena zemljišča ter izvoli njega za konzula, so mu kratkomalo vse odbili.

Pa kaj je mogel Pompej doseči, ko ni imel vojske? Užaljen je čakal na ugodno priliko, ki mu jo je kmalu dal

Gaj Julij Cezar, potomec zelo stare plemenitaške rodbine in nečak Marijev. Bil je še zelo mlad, ko je Sula preganjal Marijce. A že takrat je Sula slutil, kaj tiči v Cezarju in ga je tudi obsodil na smrt, a sorodniki so izprosili, da se ga je usmilil. Cezar je pristopil demokratski stranki z namenom, da postane enkrat njen voditelj. Pompej mu je bil vedno v napotje. Sedaj pa, ko je izbruhnil razpor med Pompejem in senatom, je stopil Cezar odločno v ospredje. Pomagala mu je njegova nenavadna nadarjenost, omika in priljubljenost pri ljudstvu; to si je pridobil

z izredno darežljivostjo, ki ga pa je potlačila globoko v dolgove; toda računal je s tem, da se mu bo ponudila prilika jih kmalu poplačati. To se je tudi zgodilo. Najpoprej je dosegel preturo. Nato je odšel kot namestnik v Hispanijo, bogati Kras pa je prevzel poroštvo za njegove dolgove.

V Hispaniji si je stekel Cezar z vzorno upravo in z zmagami prvo slavo.

Vrnivši se v domovino je nastopil kot kandidat za konzulat. Ljudstvo je pridobil zopet zase z neizmerno darežljivostjo. Optimatje so napeli vse sile, da bi preprečili Cezarjeve nakane. Zato je jel ta iskati vplivnih zaveznikov. Ni mu jih bilo težko dobiti. Ta sta bila bogati Kras in užaljeni Pompej. Sklenili so torej takozvani

prvi triumvirat l. 60. Cezar, Kras in Pompej. Sedaj so imeli ti 60
trije politiki vso oblast v svojih rokah. Prvi sad tega triumvirata je bil, da je

Cezar postal l. 59. konzul. Nato je ugodil želji Pompeja, da so podelili njegovim veteranom zemljišča.

Optimatje, ki niso mogli Cezarjeve izvolitve za konzula preprečiti, so se trudili, da bi mu odtegnili vsaj v naslednjem letu upravo kake provincije kot prokonzulu, s čimur bi imel Cezar vojsko na razpolago. A tudi v teh nakanah so se motili. Cezar je imel ljudstvo za seboj. Na predlog nekega tribuna je izročilo ljudstvo zoper voljo senata (ki je doslej sam oddajal upravo provincij) Cezarju upravo Galije cisalpine in Ilirije za dobo 5 let. Da bi pa senat vendar ne trpel zaradi te nenavadne podelitve preveč na svojem ugledu, je izročil Cezarju na Pompejev predlog poleg omenjenih dežel še upravo Galije transalpine ali kakor so jo zvali „Gallia Narbonensis“.

Triumvirat je postal še tesnejša zveza s tem, da se je poročil Pompej s Cezarjevo hčerjo Julijo.

Optimatje so se oddahnili, ko se je pripravljal Cezar na odhod v Galijo, zakaj le njega so se bali, ne toliko Pompeja in Krasa. A Cezar ni odšel, preden ni izgnal iz Rima svojih sovražnikov. Med temi je bil M. Tulij Ciceron. Cezar se je poslužil v ta namen nekega tribuna, na čigar predlog je ljudstvo sklenilo, „da se izobči onega, ki obsodi rimskega državljana na smrt brez ljudskega sklepa“. To je bilo naperjeno zoper Cicerona. Zaman je dokazoval v žalni obleki ljudstvu, da je obsodil Katilinarce le

po senatovem sklepu. Ko mu je tudi Pompej odrekel vsako pomoč, je odšel v prognanstvo v Tesalonike (Thessalonike = današnji Saloniki = Solun). Njegovo hišo so zažgali, dve njegovi pristavi pa porušili.

Nato je odšel Cezar v Galijo.

Cezar v Galiji in njegove vojne z Galci (58—51).

Galija transalpina se je raztezala med Atlantiškim oceanom, Pireneji, Sredzemskim morjem, Alpami, Švicarskim Juro in Renom (Rhenus). V severnih pokrajinah so se Galci pečali večinoma z živinorejo, v južnih pa, kjer so že stopili v dotiko s civilizacijo, tudi s poljedelstvom. Naseljeni so bili večinoma po vaseh. Tudi trgovina in industrija sta živahno cveteli; mostovi in ceste so združevale posamezne pokrajine.

V politiškem oziru pa Galci niso bili posebno razviti. Živeli so po „župah“ (Gau), ki so jih vodili knezi. Plemstvo je imelo sploh vso oblast. V verskem oziru so bili Galci edini; njih duhovniki so se imenovali „druidi“. Oznanjevali so vero, a bili obenem tudi sodniki in zdravniki. Bogove so si izkušali nakloniti s človeško krvjo, zato so žrtvovali ljudi.

Rimske pridobitve v Galiji pred Cezarjevim prihodom.

Takoj po osvojitvi Hispanije (133) so se vtikovali Rimljani v galske razmere, ker jim je bilo treba tudi na suhem zveze med Italijo in Hispanijo. S časom so zasedli jugovzhodni del Galije, ki so jo imenovali „Gallia Narbonensis“ po starem mestu Narbo. Trgovinsko mesto Masilija je razširjevalo grškorimsko omiko po deželi. Raznovrstni trgovci so prodajali svoje blago tudi po drugih krajih Galije. Za Cezarjevega prihoda so bile združene razne župe v zaveze. Take

zaveze so bile: akvitanska na jugozapadu, aremoriška na severozapadu, eduvska in sekvanska na vzhodu in belgiška na severu. V Helveciji, današnji Švici, so bivali Helvečani (Helvetii), ki so bili tudi keltskega pokolenja.

Leta 58. je dospel Cezar v Galijo. Ravno takrat so ostavili Helvečani svojo gorato in revno deželo in so se hoteli naseliti v južnozapadni Galiji. To je dalo povod Cezarjevim bojem s Kelti.

Cezarjevi boji. Cezar ni hotel imeti bojevitih Helvečanov za sosede, zato je udaril nanje ter jih po hudem boju prisilil, da so se morali umakniti nazaj v Helvecijo.

Med tem pa so se vneli že drugi boji, ki so jih povzročili prepiri med Sekvanci in Eduvci. Sekvanci so poklicali germanskega vojskovodjo Ariovista (Ariovistus) zoper Eduvce na pomoč. *Ariovist* je res prekoračil Ren; a Cezar ga je ustavil z bitko blizu burgundskih vrat; Ariovist se je moral umakniti preko Rena v svojo domovino, kjer je kmalu nato umrl.

V naslednem letu (l. 57.) je podjarmil Cezar po ljutih bojih Belgijce, l. 56. pa Aremoričane, njegov podpoveljnik pa Akvitance, tako da je bila vsa Galija v Cezarjevi oblasti.

Med tem pa so se izpremenile

razmere v Rimu za Cezarjeve odsotnosti. Senat je poklical izgnanega Cicerona nazaj. Ta je jel takoj po svojem prihodu na to delovati, da bi pridobil zopet Pompeja za stranko optimatov. Pompeja je bolelo, da ni imel brez vojske nobenega vpliva. Zavidal je tudi svojemu zavezniku Cezarju njegove velikanske uspehe v Galiji. Zato se je res začel približevati senatovi stranki. A tega, kar je nameraval, namreč vodstva republike, tudi sedaj ni dosegel. Nikakor mu niso hoteli izročiti poveljništva vojske. Tako je njegovo približevanje senatu triumvirom le škodovalo: prav to, kar je nameraval Ciceron doseči.

To je opazil tudi Cezar, ki je l. 56. prezimil v severni Italiji. Zato je deloval na

obnovitev triumvirata, ki se je tudi izvršila l. 56. Cezar, Pompej in Kras so se sešli v Luki (Luca) v severni Etruriji in določili, da postaneta Pompej in Kras v l. 55. konzula, po konzulatu pa prokonzula za dobo 5 let, in sicer Pompej v Hispaniji, Kras pa v Siriji. Istotako pa obdrži tudi Cezar upravo obeh Galij še za 5 let.

Optimate je preletel strah v Rimu, ko so izvedeli o tej pogodbi, a ukreniti niso mogli ničesar. Zgodilo se je to, kar so določili mogočni triumviri. Cezar se je vrnil v Galijo in pričeli so se

novi boji z Galci in Germani (55—51). Predvsem je bilo treba osvojeno Galijo zavarovati pred Germani, ki so zopet jeli vpadati vanjo preko Rena. Cezar je zato zgradil most preko Rena in udaril v današnjo Nemčijo, ki se je zvala takrat Germanija (Germania). Prvikrat so stopili rimski vojaki v te dežele, ki jih je Cezar sam popisal. Po ljutih bojih je dosegel svoj namen, Ren je ostal meja med Kelti in Germani.

Nato je odšel Cezar v Britanijo (Britania), današnjo Angleško, ker so Britanci podpirali Kelte. Tudi tu ni imel drugega

namena nego Britancem pokazati, da njegova moč poseže lahko tudi preko Rokavskega zaliva.

Cezarjevo bivanje v Britaniji pa so porabili Galci. Njim na čelo se je postavil Vercingetorig (Vercingetorix) l. 52. Vsa Galija od Pirenejev do Rena se je dvignila. Napela je vse sile, da bi se oprostila rimskega jarma. Požgali so vasi ter se branili po utrjenih mestih. Cezar, ki se je vrnil v Galijo, sprva ni imel dosti uspehov. Toda prišla mu je na pomoč nesloga Galcev, ki tudi v tem odločilnem trenutku ni ponehala. Cezar je obkolil Vercingetoriga v Aleziji (Alesia) blizu Seninega izvira. Na vse načine je poizkušal Vercingetorig predreti Cezarjevo vojsko, a zaman. Uvidevši brezuspešnost svojih poizkusov, se je vdal Cezarju, da bi tako odvrnil večjo nesrečo od naroda. Odpeljali so ga v Rim, kjer so ga obglavili.

Vsa Galija se je sedaj uklonila Cezarju, ki je ravnal milo s prebivalci. Zahteval je majhne davke, rimski jezik in kultura sta se širila po Galiji, ki se je polagoma popolnoma poromanila.

Pa tudi Cezar je imel od te zmage dosti dobička: za njim je stala mogočna vojska, njegova blagajna je bila polna zakladov. Ravno teh dveh sredstev pa je najbolj potreboval v prihodnjih letih. Med temi dogodki so se namreč pretrgale vse vezi, ki so vezale triumvire:

triumvirat je razpadel. Vzroki tega razpada so bili različni: Pompejeva zavist, da je Cezar imel toliko uspehov v Galiji, smrt Julije, Pompejeve žene, in približevanje Pompeja senatu. K temu se je pridružila še smrt Krasova, ki je bil umorjen v vojni zoper Parte.

Pompej se ni mogel odločiti, da bi odpotoval v podeljeno provincijo. Ni se hotel odstraniti od središča države. Na tihem je koval naklepe, kako bi prišel do diktature. Zato je podpiral skrivaj anarhijo. V Rimu je prišlo med raznimi strankami do pouličnih bojev; senat je izprevidel, da je treba močne roke, ki bi napravila tem razmeram konec. Ta roka naj bi bil Pompej. Ker jih je pa plašilo že ime diktatura, so imenovali Pompeja za edinega konzula v l. 52. S tem pa je Pompej dosegel to, kar je želel. Vsa oblast je bila v njegovi roki. Takoj nato je postal

razpor med Cezarjem in Pompejem javen. Pompejevo stremljenje je bilo sedaj naperjeno na to, da odvzame Cezarju vojsko, ker je ravno potekla njegova doba. Tedaj je zahteval senat od njega, da odloži poveljništvo nad vojsko. A Cezar je bil drugega mnenja nego

Pompej, ko je prišel iz orienta. Odgovoril je, da odloži poveljništvo le pod pogojem, če stori taisto Pompej. Medtem pa je nastala govorica, da Cezar že koraka s svojimi legijami proti Rimu. Zato je senat ukazal Pompeju, da naj nabira vojsko, zakaj vojna je bila neizogibna.

Druga državljanska vojna (49—45) se je pričela. V navduševalnem govoru je slikal Cezar svojim legijonarjem nehvaležnost plemstva napram premagalcem Galije, potem pa je prekoračil rečico Rubikon, mejo, ki je ni smel noben poveljnik brez senatovega dovoljenja prestopiti z vojsko. Znane so njegove besede: „Kocka je padla!“

Brzo je hitel Cezar proti Rimu, ker je hotel svoje nasprotnike prehiteti. To se mu je posrečilo. Optimatov se je polastil grozen strah. Pompej sam je bil premalo močan, da bi se bil mogel ustavljati Cezarju. Bežal je s svojo vojsko v Brundizij, in ko je prihitel Cezar za njim, jo je odpeljal v Epir. A naprej mu Cezar ni sledil; vrnil se je v Rim, se polastil pozabljenega državnega zaklada, potem pa je odšel v Hispanijo, kjer je hotel najpoprej uničiti Pompejeve pristaše.

V Hispaniji je bil boj kmalu končan. Cezar je premagal Pompejevce v kratkem času. Morali so ali izročiti orožje ali pa vstopiti v njegovo vojsko. Cezarjevi podpoveljniki pa so posedli Sardinijo in Sicilijo, ki sta bili zaradi izvažanja žita v Italijo največje važnosti.

Cezar sam se je vrnil v Rim in se dal imenovati za diktatorja in konzula v l. 48. — Sedaj se je odločil oditi za Pompejem, ki je med tem pripravil v Makedoniji vse za vojsko. Cezar ni imel dosti ladij, da bi bil mogel prepeljati vso vojsko na Balkanski poluotok. Zato so boji

v Makedoniji odločili sprva za Pompeja, ki je zmagal v bitki pri Dirahiju (Dyrrhachium). Cezar se je umaknil v Tesalijo, kamor mu je sledil Pompej s svojo vojsko. Tu se je pokazalo, kdo izmed obeh nasprotnikov je bil boljši poveljnik.

V bitki pri Farzalu (l. 48.) je premagal Cezar Pompeja 48
popolnoma, dasi je bila tega vojska dvakrat tolika kakor Cezarjeva. Pompej je obupal. Odložil je poveljništvo in odjahal proti morju. Bežal je v Malo Azijo, odtod pa v Egipet. A komaj je stopil tu na kopno, ga je dal egiptovski kralj zavratno umoriti, ker si je hotel s tem pridobiti naklonjenost Cezarjevo. Njegov prstan in nje-

govo glavo so prinesli zmagovalcu Cezarju, ki se je razjokal pri pogledu. S tem pa državljanska vojna še ni bila končana.

V Egiptu so bili za Cezarjevega prihoda prepiri zaradi nasledstva med Kleopatro (Cleopatra) in Ptolomejem. V teh prepirih je potegnil Cezar s Kleopatro, a s tem povzročil veliko vstajo v Aleksandriji. Ker ni imel vse vojske s seboj, je prišel v hude stiske. Branil se je v kraljevem gradu. Ta pa je začel goreti, pri tem požaru je pogorel tudi velik del ondotne knjižnice. Šele iz Sirije in Male Azije došla vojska je rešila Cezarja iz strašne zagate. Aleksandrija se je morala Cezarju ukloniti. Po imenu so sicer ostali Ptolomejeviči še vladarji v Egiptu, a v resnici so morali Egipčani priznati vrhovno oblast Rimljanov. Rimska posadka je tam ostała. Iz Egipta so poklicale Cezarja razmere

v Pontu, ki se ga je hotel polastiti Mitradatov sin Farnak (Pharnaces), kralj na Krimskem poluotoku. Brzo je dospel Cezar v Pont in ravno tako urno premagal sovražnika v bitki pri Zeli (Zela) l. 47. Svojo zmago je poročal v Rim z besedami „veni, vidi, vici“. Še v istem letu je bil Cezar zopet

v Rimu, kjer je bilo treba marsikaj urediti. Legije so se jele zaradi dolgotrajne vojne upirati. Cezar jih je kmalu pomiril z raznimi obljubami. Nato se je odpeljal v Afriko.

V provinciji Afriki so se namreč zbirali zadnji Pompejevci, med njimi Ciceron. Nabrali so močno vojsko in se opirali poleg tega še na numidskega kralja, ki so mu za pomoč obljubili provincijo Afriko. A tudi tem se ni bolje godilo nego drugim Cezarjevim nasprotnikom. Cezar jih je pobil v bitki pri Tapsu (Thapsus) l. 46. v bližini Kartagine. Kolika je bila zmaga Cezarjeva, izpričuje najbolj dejsto, da je padlo 50.000 nasprotnikov, Cezarjevih vojakov pa samo 50. Mark Porcij Katon, pravnuk preje omenjenega Katona, je branil Utiko (Utica). Tu se je sam usmrtil, ker ni hotel preživeti konca republike. A še niso bili optimatje uničeni. Nekaj jih je ušlo v Hispanijo, med njimi Pompejeva sinova. Vendar je Cezar mislil, da mu ni treba samemu iti tja; zato je prepustil te boje svojim legatom t. j. podpoveljnikom. Sam pa je zopet nastopil

v Rimu l. 46. Z velikansko častjo in slavo so ga tu sprejeli. Priredili so mu sijajen triumf, senat in prebivalstvo sta se mu dobrikala. Izročili so mu diktaturo za 10 let, manjkal mu je le še. naslov „kralj“. — Med tem pa so postali boji

v Hispaniji resnejši, kakor je Cezar poprej mislil. Uvidel je da je tudi tu treba njegove osebne navzočnosti. Odšel je tja in premagal zadnje Pompejevce v bitki pri Mundi (Munda) l. 45. v južni Hispaniji. Bila je ena najhujših bitek, kar jih je bojeval Cezar. Sam je bil v največji nevarnosti. — Sedaj je postal

Cezar samovladar 45. in 44. l. Rimska država je bila v njegovih rokah. Senat ga je imenoval za dosmrtnega diktatorja, ljudstvo mu je izročilo tribunat in nadzorstvo čez nravnost. Častili so ga po božje. Ponudili so mu tudi naslov „kralj“, a on ga je odklonil, ker je vedel, da bi si s tem nakopal mnogo sovraštva. On sam se je imenoval „imperator“, kar je poprej imelo pomen vojaškega poveljništva, sedaj pa zadobilo pomen poglavarstva, ki je neodvisno od senata, poglavarja, ki ima sodnijsko, upravno in vojaško oblast. Dal je kovati denar s svojo podobo.

Takoj po nastopu samovlade so se pričele

Cezarjeve reforme. Ena prvih njegovih odredb je bila splošna amnestija v politiškem oziru. Tako se je pričela Cezarjeva samovlada z mirom, ne pa, kakor Sulova z umori in konfiskacijami, Senat je pomnožil Cezar z moži raznih stanov in tudi s provincijalci na 900 mož. On sam je predsedoval senatu, ki je bil le posvetovalna oblast, nekak „državni zbor“.

Uradnike in namestnike je imenoval Cezar sam in sicer take, ki so mu bili vdani. Svojevoljno je odmeril obseg njih delovanja, njemu so bili vsi odgovorni.

Gospodarske razmere v Italiji naj bi po Cezarjevem trudu ozdravele. Upniki so morali odpisati nekaj dolgov, nekatera mesta je oprostil davka ali pa jim ga je znižal. Ker je bilo v mestih preveč ljudij, je ustanovil mnogo novih kolonij in razdelil tako prebivalce. Tudi starim vojakom so se odkazala zemljišča po kolonijah. Vendar pa Cezar v tem oziru marsičesa ni dosegel, kolikor se je trudil. Zev med bogatinci in reveži je bila prevelika, kakor da bi se jo moglo tako hitro odpraviti. Na eni strani je vladalo neizmerno razkošje, na drugi velika revščina. Tudi Cezarjeve odredbe in zakoni v tem oziru niso dosti pomagali.

Upravo provincij je zelo zboljšal; prepovedal je oderuško oddajanje davkov v najem; ker so bili namestniki Cezarjevi uradniki, so bili popolnoma njemu podrejeni. Vsako izsesavanje je strogo kaznoval.

Kultura je imela v Cezarju izvrstnega pospeševalca in zaščitnika. Razen stavbarstva je podpiral znanost in umetnost. Omikanec je imel pravico do državljanstva. Seveda je bila Cezarjeva vlada prekratka, da bi bil mogel v tem oziru popolnoma izvesti svoje namene.

Reforma koledarja je bilo tudi Cezarjevo delo. V tem oziru je bil prej velik nered. Zato je poklical Cezar kot „pontifex maximus“ učenjake iz Aleksandrije, ki so sestavili po Cezarju imenovani „Julijanski koledar“. Na mesto luninega leta je stopilo solnčno leto s 365 dnevi in vsako četrto leto eno prestopno leto s 366 dnevi. Mesec julij je dobil ime po reformatorju. Koledar je stopil v veljavo leta 45. Vzlic navedenim Cezarjevim reformam, ki so imele kot glavni cilj izboljšanje življenskih razmer vseh državljanov, so bili vendar

Cezarjevi nasprotniki mnogoštevilni. Zlasti optimatje so ga sovražili in komaj čakali prilike, kedaj bi ga ugonobili. Zamerili so mu, da stremi po kraljevski časti. Dasi je Cezar odklonil naslov kralja, vendar se ni dalo utajiti, da hrepeni tudi po posebnem naslovu in časti samovladarja. Napravili so zaroto, ki sta ji načelovala Mark Junij Brut (M. Junius Brutus), Cezarjev posebni prijatelj, in Gaj Kasij (C. Cassius). Dasi sta bila poprej Pompejanca, je vendar Cezar z njima ravnal milo, a njih predsodki o monarhični vladi so odločili za Cezarjevo smrt.

Cezarjeva smrt.

44 Dne 15. marca l. 44. je prišel Cezar k senatovi seji, dasi ga je svarila njegova žena, plašna zaradi hudih sanj. Imel je namen v tej seji sprejeti od senata naslov „kralj“ za izvenitalske provincije, ker je nameraval pričeti vojno s Parti. Ob Pompejevem kipu je sprejemal razne prošnje. Tedaj so ga obkolili zarotniki in ga jeli bosti z bodali. Branil se je nekaj časa, nato pa je umrl zadet od 23 ran. Tako je umrl Cezar, ki je pokazal bodočnosti, kako se more zediniti veliko državo, zato je tudi njegovo ime ostalo v bodočnosti kot znak najvišje vlade. (Cesar, Kaiser, car; po njem se imenujejo tudi Julijske Alpe.) Odlikoval se je pred vsemi drugimi Rimljani po telesnih in duševnih zmožnostih. Težko je določiti, ali je bil imenitnejši kot poveljnik ali kot državnik ali kot pisatelj in govornik. Povsod je zaupal sebi samemu, svoji bistroumnosti in svoji sreči. Od nikogar ni bil odvisen, nobenega ni prašal za svet. Cezar ni samo hrepenel po najvišji oblasti, pred

očmi je imel še drug vzvišen cilj: „Doseči je hotel politično, duševno in nravno prerojenje dveh propalih narodov, Rimljanov in kulturno sorodnih Grkov“ (po Mommsenu).

Posledice Cezarjevega umora niso bile take, kakor so si jih predstavljali zarotniki. Pozivljali so ljudstvo k svobodi, misleč, da ni nič Cezarijancev; a motili so se; svoboda je bila že tako zatrta, da so jo imeli v mislih le še nekateri omikanci. Zato zarotniki niso našli za svoj čin nobenega odmeva.

Splošna zmeda je nastala v Rimu. Senat, ki je bil sestavljen po večini iz Cezarjevih nasprotnikov, je sicer dovolil morilcem amnestijo, a moč senata ni prišla več do veljave.

Mark Antonij (M. Antonius), ki je bil l. 44. konzul in Cezarjev prijatelj, se je polastil državnega zaklada ter dosegel, da je senat potrdil Cezarjeve odredbe in mu preskrbel javen pogreb. Pri pogrebu pa je slavil M. Antonij Cezarjeve zasluge in plemenito srce, prečital njegovo oporoko, v kateri je zapustil ljudstvu zadnje svoje darove. Tedaj se je ljudstvo zgražalo nad dejanjem morilcev. Mark Antonij pa je hotel stopiti na Cezarjevo mesto. Ljudstvo mu je izročilo poveljništvo v Galiji cisalpini. S tem je imel moč v svojih rokah, zarotniki so bili premagani. Brut je odšel kot propretor v Makedonijo, Kasij pa v Sirijo. Pa tudi Mark Antonij je odšel v Galijo cisalpino.

Tedaj pa je nastopil v Rimu nov mož,

Gaj Julij Cezar Oktavian (C. I. C. Octavianus), vnuk sestre Cezarja in njegov posinovljenec. Bil je takrat star šele 19 let, zato se senatu ni zdel nevaren. Oktavian je kazal napram senatu tudi vso spoštljivost in se je zvezal z njim, da bi pregnal Marka Antonija. Ciceron je vse to podpiral. Pod pretvezo, da hoče Antonij udariti z vojsko iz Severne Italije v Rim, je nabral Oktavian na svojo roko in s svojim denarjem vojsko, večinoma Cezarjeve veterane, ter se ponudil senatu zoper Antonija. Ciceron, smrtni sovražnik Antonijev, je govoril takrat svoje znane „filipiške“ govore zoper Antonija.

Dosegel je, da se je napovedala Antoniju vojna, ki se imenuje *Mutinska vojna* (44 in 43). Poveljništvo senatove vojske je bilo v rokah obeh konzulov, Oktavian pa jih je spremljal kot propretor. L. 43. je bil Antonij

v bitki pri Mutini (sedaj Modena) popolnoma premagan. Slučaj je izročil poveljništvo Oktavianu v roke. Padla sta bila

namreč oba konzula, in Oktavian je stopil na njuno mesto. Antonij je zbežal v Galijo transalpino, kjer se je združil z namestnikom Markom Emilijem Lepidom (M. Aemilius Lepidus). Toda senat tudi Oktavianu ni hotel izročiti nobene oblasti. Delal je le za svojo korist. Zato je pripeljal Oktavian vojsko pred Rim in ga prisilil, da so ga izvolili za konzula. Ker je vedel, da se ne sme na senat zanašati, in ker sta tudi Brut in Kasij zbirala na vzhodu močno vojsko, ki bi nastopila le zoper njega, se je približal svojemu prejšnjemu nasprotniku in njegovemu zavezniku. Sklenili so

43 *drugi triumvirat l. 43.* Oktavian, Antonij in Lepid.

Lepid je dobil Hispanijo, Antonij Galijo, Oktavian pa Sicilijo, Sardinijo in Afriko. Poleg tega so izdali

proskripcijske imenike, s katerimi so hoteli odstraniti vse nasprotnike; med temi so se nahajali tudi Brut, Kasij in Ciceron; zadnjega je zahteval zlasti Antonij. Vse njih odredbe je moralo ljudstvo potrditi. Kmalu so pričeli z izvršitvijo pogodbe. Ena izmed prvih žrtev je bil Ciceron. Antonij je obljubil za njegovo glavo 10krat višjo vsoto kakor za druge. Ciceron je bežal v nosilnici k morju, odkoder se je hotel odpeljati k Brutu. A ujeli so ga in obglavili (l. 43.). Njegovo glavo je razpostavil Antonij v Rimu na govorniškem odru. Poleg Cicerona je padlo okrog 300 senatorjev in 2000 vitezov. Tako je bila Italija v oblasti triumvirov. Nato pa se je pričela

42 *vojna s Cezarjevimi morilci l. 42.* Brut in Kasij sta zbrala svoji vojski v Makedoniji; v bitki pri Filipih (Philippi) l. 42. sta jih Antonij in Oktavian popolnoma pobila. Nasprotnika sta se sama umorila. Pri Filipih je padlo toliko republikancev, da je bila ta bitka pravzaprav grob rimske republike, zakaj boji v naslednjih letih niso bili boji za republiko ali monarhijo, ampak boji za vladarja v monarhiji. Nato je sledila

nova razdelitev države. Zmagovalci so razdelili državo med seboj tako, da je dobil Antonij orient, Oktavian okcident, Lepid pa Afriko. Vsak je šel v svojo deželo. Oktavian je odšel v Italijo, da bi razdelil zemljišča veteranom, kakor je bil obljubil. To težko nalogo je srečno izvršil, dasi so mu mnogo zaprek napravljali Antonijanci, ki so se bali, da bi Oktavian ne postal premogočen. To je Oktavian dobro vedel, zato je delal priprave za slučaj, da bi se razrušil triumvirat. Vendar pa še ni prišlo do tega. Nasprotno,

videti je bilo, da Oktavian in Antonij postajata še tesnejša zaveznika, zakaj Antonij se je oženil s sestro Oktavianovo, s plemenito Oktavijo (Octavia).

Kmalu potem, ko sta sklenila Antonij in Oktavian prijateljstvo, sta odstranila tretjega triumvira, nezmožnega Lepida. Zaradi Sicilije, ki jo je zahteval Lepid zase, mu je odvzel Oktavian Afriko. Postal je pontifex maximus in v tej nepolitiški službi je umrl.

Oktavian in Antonij pa sta stremila po tem, kako bi se vsak v svoji državi napravil za neomejenega vladarja.

Oktavian je čas dobro uporabljal. Sad tega so bile *vojne s Panonci in Ilirci,* ki so bili dosedaj pravzaprav le po imenu podložni rimski državi. Posebno mnogo so mu dali opraviti Japodi, ki so bivali v južnem delu današnje Kranjske in v sosednji Hrvaški. Njih trdnjava Metullum*) se je branila s toliko trdovratnostjo, kot še malokatero mesto. Slednjič so prodrli Rimljani, vsi možje so padli v boju, žene in otroci pa so se sežgali v nekem poslopju, do zadnjega diha svobodni. Nato je napravil Siscijo (Siscia = Sisek) za orožarno, naselbinam Tergeste (Tergeste = Trst), Poli (Pola = Pulj), Jaderi (Jadera = Zader), Salonam (Salonae = Splet) in Emoni (Emona = Ljubljana) pa je podelil pravice italskih občin (l. 35.). Vse drugače je bilo 35
delovanje Antonijevo v orientu. Tratil je namreč čas v Egiptu na dvoru lepe Kleopatre, ki ga je znala pridobiti popolnoma v svojo oblast. Razdeljeval je rimske provincije med njene sinove in se ločil od plemenite Oktavije. Tako so se pretrgale še zadnje vezi med Oktavianom in Antonijem. Oktavian je nato prišel z oboroženci v senat, kjer so odstavili Antonija kot triumvira. Senat in ljudstvo sta prisegla Oktavianu zvestobo ter mu izročila izredno poveljništvo zoper Antonija, katero je imel do l. 27. pr. Kr.

Vojna med Oktavianom in Antonijem naj bi odločila, kdo izmed nju naj bo gospodar rimske države. Oba sta se pripravljala na vojno. A tudi sedaj je Kleopatra Antonija zadrževala v toliko, da ni prvi napadel, kar bi mu bilo sicer lahko mogoče. Medtem je Oktavian nabral precejšno ladjevje in dobro vojsko na kopnem. Nasprotnika sta bila precej enako močna. Oktavianovemu brodovju je poveljeval admiral Mark Vipsanij Agripa (M. Vipsanius Agrippa). Vnela se je na Kleopatrino željo

*) Lega tega mesta ni natančno znana; nekateri ga iščejo v okolici Loža (na hribu Ulaki nad Starim trgom), drugi na severozapadu Postojne.

31 *pomorska bitka pri Akciju* (Actium) l. 31. v Epiru, v kateri je bilo Antonijevo in Kleopatrino ladjevje popolnoma pobito. Kleopatra je zbežala. Tedaj je zapustil tudi Antonij svojo vojsko na kopnem in hitel za Kleopatro. Ker ni bilo vojskovodje nazaj, je pristopila vsa Antonijeva vojska k Oktavianu. Antonij in Klepatra sta se bežeč rešila v Aleksandrijo, a Oktavian jima je sledil tudi sèm. Antonija je vse zapustilo; ko se mu je napačno poročalo, da ga je tudi Kleopatra izdala, se je sam usmrtil. Umirajočega se je dal prenesti h Kleopatri, v njenih rokah je izdihnil.

Kleopatra pa je izkušala sedaj tudi Oktaviana omamiti s svojo lepoto, a kaj skoro je uvidela, da pri njem ničesar ne opravi. Oktavian jo je hotel odvesti celo v Rim v proslavo svojega triumfa. Ko je Kleopatra to izvedela, se je usmrtila (baje s strupenimi kačami). Egipet je postal p r o v i n c i j a r i m s k e
30 d r ž a v e (l. 30.).

Kultura
(133—30).

Ustava se je v opisani dobi znatno izpremenila.

Senat, ki je imel poprej najvišjo veljavo, se je moral sedaj klanjati vojaškim poveljnikom. Isto se je zgodilo tudi z *uradniki*. Konzuli niso imeli več iste veljave, kakor prej. Gospodar je bil oni, ki je poveljeval vojski.

Vojska je prišla do največje veljave. Narastla je na 80 legij. Zato je bilo vojake težko vzdržati, kadar je prenehala vojna; razni poveljniki so razdelili med svoje veterance zemljišča, ki so jih pa odvzeli drugim posestnikom. Ti so potem odšli v Rim in tam pomnoževali proletariat.

Promet se je olajšal s kovanjem e n o t n e g a d e n a r j a. „A u r e u s“ = 25 denarjev = 100 sestercij = približno 20 K. Od Rena do Evfrata so rabili ta denar.

V verstvo so vedno bolj vpeljavali nazore in običaje orientalskih narodov, s katerimi so prišli v dotiko. Tudi vraže so se vedno bolj množile med preprostim narodom.

Omikanci so nadomestili vero s filozofijo ter se poprijeli raznih šol, kakor n. pr. stoiške, epikurske i. dr.

Nravnost ni bila povsod enaka. Preprosto ljudstvo na deželi je še vedno ohranilo svojo krepost. Drugače pa je bilo s prole-

tariatom v glavnem mestu. Ta je bil povsem izprijen. Proletariat se je naslanjal na mogotce, ki so ga vzdržavali.

Književnost je v tej dobi napredovala. To velja zlasti o prozi. Rimljani so se opirali na helensko kulturo. Predvsem se je razvila

retorika; njen glavni zastopnik je bil

Ciceron, ki se je odlikoval po temeljiti helenski omiki. Posebno znameniti so njegovi 4 govori zoper Katilino in 14 filipiških govorov zoper Antonija, „krona in triumf Ciceronovega govorništva". Razen teh je imel Ciceron več imenitnih govorov kot zagovornik pred sodiščem. Poleg govorov pa je spisal Ciceron več filozofiških razprav, pisem i. dr.

Zgodovinopisje je napredovalo izmed vseh strok najbolj.

Cezar je popisal svojo vojno z Galci in državljansko vojno.

Kornelij Nepos (Cornelius Nepos) je spisal 23 življenjepisov raznih vojskovodij, vendar pa se na njegove zgodovinske podatke ni vselej zanašati.

Salustij (C. Sallustius Crispus) je bil prijatelj Cezarjev in je po njem dobil upravo Numidije. Izmed njegovih del sta nam ohranjeni „Katilinova zarota" in „Vojna z Jugurto".

III. Doba cesarstva

(od 30 pr. Kr. do 476 po Kr.).

30 pr. Kr. do 476 po Kr.

A. Principat

(od 30 pr. Kr. do 284 po Kr.).

Po bitki pri Akciju je bilo treba dati rimski državi notranjega miru, po katerem je hrepenelo vse ljudstvo. To je uvidel tudi Oktavian, ki je sicer želel obdržati vso oblast v svojih rokah, a vendar ni hotel vzbuditi suma, da hrepeni po monarhični oblasti, kakor je bilo to pri Cezarju. Zato je deloval na to, da dobi oblast ustavnim potem.

L. 27. pr. Kr. je odložil svojo izredno oblast, nakar mu je senat pripoznal izvanredne časti ter podelil častni naslov „Augustus". Razentega je sprejel od senata konzulat za 10 let in prokonzularsko oblast v vseh provincijah. Na ta način je postal Oktavian ustavnim potom vladar rimske države. On sam se je imenoval

„princeps“, t. j. prvi državljan, odkoder ima novo dostojanstvo tudi ime

principat; zakaj cesarstvo ali kraljestvo se pravzaprav ni moglo imenovati, ker ni bilo nič poskrbljeno glede na nasledstvo. Tega Oktavian javno tudi ni hotel doseči, na tihem pa je deloval na to, da je s časom združil v svoji osebi vso oblast. Po Cezarju, ki ga je posinil, se je imenoval „Cezar“.

1. *Princeps* je počasi dosegel one oblasti in pravice, ki so ga napravile za samovladarja. Te so bile:

vrhovno poveljstvo nad vojsko, obstoječo v vsem iz okrog 300.000 mož, ki so bili razdeljeni po provincijah. Razen te vojske so bili vladarju na razpolago

pretorijanci, okrog 9000 mož, bivajoči v Rimu kot cesarjeva telesna straža; dalje

dve mornarici, ena v Jadranskem, druga v Tirenskem morju.

Fiskus (fiskus), posebna cesarjeva blagajna, v katero so se vplačevale carine ter osebni in zemljiški davki. V svrho odmerjenja zemljiškega davka se je izmerila površina celega cesarstva; tako se je ustvaril prvi svetovni zemljevid. V fiskus so se vplačevali tudi dohodki iz prejšnjih državnih posestev, rudnikov, gozdov i. t. d.

Uradniki so bili popolnoma odvisni od cesarja. Nikakor niso bili pri uradovanju tako prosti kakor nekdaj. Cesar je strogo kaznoval vsak prestopek, zlasti izsesavanje. Tako so postali uradniki sedaj pravi blagoslov celega cesarstva.

2. *Senat* je obdržal svojo oblast le še navidezno. V resnici je bil popolnoma odvisen od Avgusta, ki mu je predsedoval in iztrebil iz njega vse opozicionalne elemente. Vzlic temu pa je bila vlada vendar vsaj po imenu deljena med senatom in princepsom, zaradi česar jo lahko tudi imenujemo „diarhijo“, t. j. dvovlado. Senat je imel svojo blagajno, „erar“ (aerarium) imenovano.

Provincije so se delile v

1. *cesarske provincije,* to so bile one, ki še niso bile popolnoma podjarmljene in pomirjene; stale so pod neposrednim poveljništvom imperatorja — kakor se je Oktavian tudi imenoval — in imele obsežnejše vojaške posadke;

2. *senatorske provincije,* ki so jih upravljali prokonzuli in propretorji, nastavljeni pod cesarjevim vplivom od senata.

Uprava provincij je bila prikrojena skoro povsod tako, da so provincijalci obdržali navidezno svojo samostojnost. Mnogo provincij je volilo celo poslance v deželne zbore, ki so izražali želje provincij na najvišjem mestu; v tem vidimo prve začetke konštitucijonalne monarhije. Zadnja beseda in najvišja oblast pa je ostala povsod le cesarju.

Uspehi principata so bili neprecenljivi. Povsod se je širila rimska kultura. Promet so olajševale neštevilne rimske vojne ceste, ki tvorijo še dandanes glavne ceste. Njih središče je bil Rim. Pošta, ki je vozila po teh cestah, je služila prvotno zgolj državnim interesom, a kmalu tudi zasebnikom. Trgovina in obrtnija sta cveteli, velikanski vodovodi in stavbe tega časa vzbujajo še dandanes naše občudovanje. Povsod je zavladalo blagostanje.

Taka je bila torej rimska država, ustvarjena po Oktavianu, ki ga imenujemo odslej „Cezarja Avgusta“, kakor se je imenoval sam.

I. Cesarji Julijci-Klavdijci
(od 30 pr. do 68 po Kr.).

Cezar Avgust (od 30 pr. Kr. do 14 po Kr.). 30 pr. Kr. do 14 po Kr.

Avgustove vojne so imele bolj defenziven kot ofenziven značaj. Za ofenzivo je bila vojska 300.000 mož v tako razsežni državi premajhna. Cezar Avgust je imel namen le meje države utrditi in zagotoviti.

Vojna v Galiji in Hispaniji je pomirila ondotne narode, obenem pa so se morali ukloniti rimskemu gospodstvu vsi še svobodni narodi teh dežel.

Vojna ob dolenji Donavi je donesla Avgustu provincijo Mezijo (Moesia), današnjo Srbijo in Bolgarijo.

Vojna v alpskih deželah (l. 15. pr. Kr.), ki sta jo vodila Avgustova pastorka

Tiberij (*Tiberius*) *in Druz* (*Drusus*) z ondotnimi keltskimi razrodi, je imela namen napraviti Donavo (Danuvius) za severno mejo rimskega cesarstva, kakor je bil Ren meja med Galijo in Germanijo.

Tiberij je korakal iz Helvecije zmagujoč proti vzhodu, Druz pa preko današnjega Brennerja proti severu. Po kratkem boju so se njima pokorili keltski narodi, ki so bili izpodrinili okoli l. 400 pr. Kr. prvotne in dosedaj še neznane prebivalce teh

deželà ter se odlikovali že po precejšnji kulturi. Rudarili so (železo, baker, zlato in sol) ter tržili s temi pridelki po Italiji, kjer so jih zamenjavali za bron, steklo, orožje, posode in okraske.

Sedaj so Rimljani ustanovili tu dve provinciji:

1. Recija (Raetia) z Vindelicijo je obsegala današnjo jugovzhodno Švico, severno Tirolsko ter na severu ves svet do Donave. Augusta Vindelicorum, današnji Augsburg, je bil glavno mesto te provincije.

2. Norik (Noricum) se je dotikal na zapadu omenjene provincije. Obsegal je vzhodno Tirolsko, Solnograško, obe Avstriji na jugu Donave, Koroško in večino Štajerske. Imenitna mesta so bila: Juvavum (= danes Salzburg), Ovilava (= Wels), Laureacum (= Lorch), Virunum (na severu Celovca), Celeia (= Celje) in trdnjava Carnuntum (= Petronell) ob Donavi.

Druzove vojne z Germani (12—9) ob Renu. Druz je štirikrat prekoračil Ren in dospel do reke Albis (današnja Laba = Elbe). Rimljani so zgradili ob Renu 50 trdnjav, ki so imele namen braniti mejo. Med temi: Moguntiacum (= Mainz). Na povratku pa je Druz umrl. Na njegovo mesto je prišel njegov brat Tiberij, ki je med tem časom že podjarmil Panonce.

Tiberijeve vojne z Germani (od 8 pr. do 6 po Kr.). Tudi v Germaniji se je Tiberiju posrečilo zadušiti vsak upor, tako da je postal del Germanije med Renom in Labo rimska provincija.

Nato je vladal več let mir v vsej državi od Labe do Evfrata. Zato je odredil cesar splošen cenzus, znan po rojstvu Jezusa Kristusa, ki se je porodil takrat v Betlehemu.

Medtem pa je nastala nova nevarnost od strani Germanov na vzhodu. Kralj

Marbod je namreč ustanovil veliko državo v današnji Češki in Moravski. Narod, ki mu je poveljeval, so bili Markomani. V obrambo meje je poslal Avgust zopet Tiberija zoper nje. Odšel je v Carnuntum in odtod že proti Markomanom, ko je izvedel, da je za njegovim hrbtom nastala strašna

vstaja Panoncev in Ilircev l. 6. po Kr. Zato se je obrnil Tiberij, ki ga je spremljal Druzov sin Germanik (Germanicus) zoper te narode. Po triletnih ljutih bojih so se morali ukloniti slednjič Panonci in Ilirci, ki jih je vodil hrabri Bato. Najdalje se je branilo mesto Andetrij (Andetrium), današnji Muć na severni strani Spleta.

Ozemlje med Jadranskim morjem in Donavo so nato Rimljani uredili kot provinciji Panonijo in Dalmacijo.

Panonija (Pannonia) je segala proti severu in vzhodu do Donave, na jugu čez Savo, na zapadu pa se je dotikala Norika, ter Istre in Venecije. Mešta v Panoniji so bila: Emona (Ljubljana), Navport (Nauportus, današnja Vrhnika), Siscija, Sirmij (Sirmium, sedaj Mitrovica), Poetovio (= Ptuj) in Akvink (Aquincum, sedaj Buda) i. dr.

Dalmacija pa je obsegala današnjo Dalmacijo, Bosno in Hercegovino.

Meje rimskih provincij niso bile povsod stalne; tako so mesto Poetovio sprva prištevali Panoniji, pozneje pa Noriku, Emono navadno Panoniji, časih pa tudi Italiji.

Trdne umetne ceste, ki so jih gradili Rimljani, so vezale rimske provincije v današnji Avstro-Ogrski. Izhodišče jim je bila Akvileja. Odtod je držala cesta preko Emone, Celeje in Poetovia v Akvink. Od nje se je odcepilo več drugih cest. Zlasti Emona je bilo važno križišče cest.

Rimska kultura se je jela širiti po novih provincijah; vendar pa so prvotni prebivalci ohranili jezik svojih očetov. Kdor je hotel veljati za izobraženega, je znal latinsko.

Baš tedaj, ko so podjarmili Rimljani Panonijo in Ilirijo, je doletel rimsko vojsko ob Renu hud udarec, ki ga je provzročila *vstaja Germanov l. 9. po Kr.* Germani so se že navadili rimske oblasti. Nekateri so stopili celo v rimsko vojsko in videti je bilo, da postane vsa Germanija rimska provincija.

V tem času se je vrnil v svojo domovino

Arminij (Arminius), germanski knez, ki je služil tudi nekaj časa v rimski vojski in se tu dobro izobrazil; bolelo ga je, ko je videl, kako strogo ravna rimski poveljnik Publij Kvintilij Var (P. Qu. Varus) z njegovimi rojaki. Zato je združil Arminij Germane z namenom jih osvoboditi rimskega jarma. Poslužil se je zvijače. Raznesla se je namreč vest, da je nastala na zapadu Germanije vstaja. Var je hitel s tremi legijami v ono smer, a

v Tevtoburškem lesu (Teutoburgiensis Saltus) ga je l. 9. po 9
Kr. Arminij napadel in popolnoma pobil. Var se je sam usmrtil, okoli 20.000 rimskih legijonarjev je obležalo mrtvih. Obupno je zaklical Avgust, ko je čul o tem udarcu: „Var, vrni mi moje legije!“ Posledica te zmage Germanov pa je bila, da se Evropa

preko Rena ni poromanila. Ta reka je bila od tega časa tudi meja.

Tako so nehale vojne za Avgusta.

Notranja vlada Avgustova. Vso politično oblast je imel cesar v rokah. Kdor se je hotel še odlikovati, ni mogel tega doseči na političkem polju, temveč le na polju književnosti in umetnosti. Cesar je v tem oziru vsakogar rad podpiral. Zato je nastala v tem času doba, ki so ji že Rimljani dali značilno ime *zlata doba književnosti in umetnosti.*

Književnost je dosegla vrhunec popolnosti. Vsi odlični ljudje, možje in žene, so se pečali z literaturo. V prodajalnicah knjigotržcev so se zbirali omikanci, v svojih bibliotekah so sprejemali bogatinci svoje goste. Avgust sam je bil prijatelj slovstva in je bodril druge, naj se pečajo z njim. Na njegovem dvoru so bili zbrani učenjaki. Ti in pesniki pa so se izkazovali v svojih delih hvaležne in so se mu laskali. Poleg cesarja so pospeševali književnosti tudi razni drugi možje, pred vsemi Mecenas (Maecenas); še danes imenujemo mecene take može, ki podpirajo književnost in umetnost.

Poezija je imela imenitne zastopnike. Ti so:

Vergilij (P. Vergilius Maro), ki se je porodil blizu Mantue in študiral v Rimu. Njegovo najimenitnejše delo je Eneida (Aeneis), v kateri je posnemajoč Homerjevo Odisejo opisal Enejeve bloditve po padcu Troje do prihoda v Lacijo; nato je opisal ustanovitev Rima in proslavljal rod Julijcev, iz katerega je bil tudi cesar Avgust in ki je imel baje za pradeda Enejevega sina Jula.

Poleg Eneide je spisal Vergilij še nekaj drugih del, v katerih opeva idilično življenje pastirjev in slavi kmetijstvo. Izmed vseh pesnikov so čitali Rimljani najbolj Vergilijeva dela.

Horacij (Q. Horatius Flaccus) je študiral filozofijo v Atenah. Vergilij ga je priporočil Avgustu in Mecenatu. Odlikoval se je po eleganci jezika ter po spretnosti v izražanju. Vrhunec je dosegel v svojih „odah“, ki še dandanes služijo pesnikom za vzor.

Ovidij (P. Ovidius Naso) je bil sin bogatih staršev v Umbriji. Živel je mnogo v Rimu. Med njegovimi deli so bile najimenitnejše „Metamorfoze“, t. j. „preobrazbe“, v katerih je porabil za vsebino vse znane grške in rimske mite, ki so pripovedovale o kaki izpremembi do Cezarjeve apoteoze (= izpremembe v zvezdo).

Iz neznanih vzrokov je moral Ovidij v prognanstvo v Mezijo, kjer je umrl.

Proza se ni razvijala tako močno kot poezija. Vendar pa ima *zgodovinopisje* imenitne zastopnike.

Livij (Titus Livius) je spisal „Rimsko zgodovino“ od ustavitve Rima do Druzove smrti. Toda ni se nam vsa ohranila. Vsi drugi latinski zgodovinopisci Avgustove dobe so brezpomembni. Pač pa je treba omeniti nekatere grške, ki so takrat živeli. Med temi je

Diodor (Diodorus) iz Sicilije spisal v grškem jeziku svetovno zgodovino od najstarejših časov do l. 60. pr. Kr.

Dionizij (Dionysius) iz Halikarnasa je spisal v grškem jeziku zgodovino Rima od ustanovitve do prve punske vojne.

Geografija je imela izvrstnega zastopnika. Ta je bil Strabon (Strabo), ki je spisal v Rimu v grškem jeziku popis zemlje in narodov tedanjega sveta.

Umetnost te dobe je kazala veliko razkošnost. Vendar pa so v vsakem oziru posnemali le Grke.

Stavbarstvo se je posebno povzdignilo za Avgusta. Zgradil je 16 krasnih svetišč. Iz tega časa je tudi Panteon (Pantheon), pozneje prezidan in še danes ohranjen. Prekrasne so bile cesarske palače in drage vile bogatašev. Terme ali kopališča so bila opremljena z vsem razkošjem, v njih so se zbirali Rimljani in se zabavali podnevi. Avgustovo svetišče in svetišče Rome v Pulju sta še dandanes dobro ohranjeni.

Kiparstvo je imelo svoj vzor tudi pri Helenih. Mnogo grških originalov so takrat kopirali; teh kopij je še dosti ohranjenih. Izvršili so pa tudi mnogo portretnih kipov, posebno cesarja Avgusta samega.

Avgustova smrt. Kakor je kazalo vse zunanje življenje Avgustovo le srečo, tako nepovoljno je bilo njegovo družinsko življenje. Predvsem ga je bolelo, da ni imel pravega naslednika. Njegova hči Julija ga je toli žalostila s svojim nenravnim življenjem, da jo je pregnal na otok Pandaterijo (Pandateria) v Tirenskem morju. Tudi pastorek Tiberij ni živel posebno složno z Avgustom.

L. 14. po Kr. je umrl Avgust v Noli. Njegovo smrt so toliko časa prikrivali, da je dospel Tiberij iz Ilirije in prevzel vlado. Nato so odpeljali cesarjevo truplo v Rim, kjer so ga z velikanskim slavljem sežgali. Milijoni so žalovali za blagim cesarjem.

Avgustu je sledil njegov pastorek in posinovljenec

14—37 **Tiberij** (14—37). Vlada za njega nikakor ni bila lahka, kajti monarhija še ni bila postavno ustvarjena. Tiberij je gledal na to, da senat ni prišel do veljave. Drugače pa je bilo z vojsko, ki je dobro vedela, da ima vso moč. To je občutil tudi Tiberij takoj pri nastopu vlade. Nastal je

upor panonskih in germanskih legij. Prvega so udušili, težje je šlo to z legijami v Germaniji, ki so zahtevale Germanika, Druzovega sina, za cesarja. Le težko jih je pomirila Germanikova žena. Legije so želele pleniti in ropati po provincijah. Da bi ne stale brez opravila, pričel je Germanik vojno z Germani.

Germanikova vojna z Germani. Zmagovito je prodiral v notranjo Germanijo in dospel do kraja, kjer je bil pobit Var. Pokopal je kosti rimskih legijonarjev. Posrečilo se mu je tudi ujeti Arminijevo ženo Tusneldo (Thusnelda). Germanik še ni dovršil svojega namena, ko ga je poklical Tiberij domov. Prišedši v Rim je obhajal prekrasen triumf, v katerem je stopala tudi uklenjena Tusnelda. Nato je odposlal cesar Germanika v Sirijo, kjer pa je nenadoma umrl, baje otrovan.

Odsihdob so imeli Germani nekaj časa mir pred Rimljani, a sedaj so se sprli sami med seboj. Arminij se je obrnil proti Marbodu, češ, da je podpiral Rimljane s svojo nevtralnostjo. Prišlo je med obema do strašne bitke, ki pa ni odločila. Marbod je kmalu nato šel k Rimljanom in umrl v Raveni. Pa tudi Arminij je padel pri svojih rojakih v nemilost. Dolžili so ga, da stremi po kraljevski časti, zato so ga umorili.

Notranja vlada Tiberijeva je bila sprva mila. Rimljani so bili zadovoljni. Cesarju se je tudi posrečilo pomiriti vojsko. Strogo je nastopil proti nenravnosti, razkošju in zapravljivosti rimske aristokracije.

Kmalu pa so se pričele velike

izpremembe v cesarski hiši. Cesar je preveč samotaril; razuntega so bila tudi njegova mladostna leta žalostna; na Avgustovo povelje se je moral ločiti od svoje žene ter se poročiti z razuzdano Julijo, ki mu je napravila mnogo sramote. Vse to je provzročilo v njem sovraštvo do ljudi in nezaupnost, kar je podpiral njegov svetovalec Sejan (Sejanus), vladohlepen in skop mož. On je svetoval cesarju, da naj združi pretorijance, ki so bili doslej po mestu in pred mestom razkropljeni, v enem taboru.

To združenje pretorijancev pa je imelo važno posledico: zavedali so se svoje moči; ščitili so sicer cesarja, a postali so mu tudi lahko nevarni. Sejan jim je bil poveljnik z naslovom prefekta. Postal bi bil sam rad Tiberijev naslednik, zato je na zvit način spravil iz svetá cesarjevega edinega sina. Tiberij ni vedel, kako se je to zgodilo. Smrt njegovega edinca pa ga je toliko pretresla, da se je začela odsihdob

Tiberijeva strahovlada. Mnogo ljudi je bilo zatoženih zaradi veleizdajstva in obsojenih na smrt. Delatorji (ovaduhi), ki so bili dobro plačani, so podkopavali vsako zaupnost in pravico. Nato je Sejan pregovoril cesarja, da je odšel na otok Kaprejo (Capraea = Capri), kjer je živel čisto sam zase. Sejan pa je nadaljeval v Rimu svoje grozovitosti. Odstranil je vse cesarjeve sorodnike, samo vdovo cesarjevega sina ne; to je hotel imeti sam za ženo. Tedaj je bilo cesarju jasno, da stremi Sejan po vladi. Cesar mu je podelil na videz visoke časti, na tihem pa je ukazal Sejana umoriti. Ukaz se je izvršil.

V tem času so križali v Jeruzalemu Jezusa Kristusa. Ko pa je tudi Tiberij čutil, da se bliža njegov konec, se je hotel vrniti v Rim. Na poti pa je umrl Tiberij, ki je bil pravi despot za plemenitnike, a blag in mil vladar za preprosto ljudstvo.

Njegov naslednik je bil Gaj Kaligula (C. Caligula).

Kaligula (= čevelček, 37—41) je bil sin blagega Germanika, od katerega pa se je jako razlikoval. Vladal je tako kakor bi bil blazen. Bil je krvoločen kakor malokdo: za zabavo je podpisoval smrtne obsodbe in se radoval nad stokanjem mučenih obsojencev. Zapravljal je ogromne vsote denarja s triumfi, ki si jih je dal prirediti kot zmagovalec čez Germane in Brite, ki pa jih še videl ni. Njegov despotizem značijo najbolj besede, ki jih je baje govoril: „Moja želja bi bila, da bi imelo vse rimsko ljudstvo le eno glavo, da bi jo odsekal z enim udarcem!“

Potemtakem ni čuda, da je nastala zoper njega zarota: tiran je bil umorjen. Zarotniki so hiteli nato v senat, da bi obnovili republiko, a bilo je prepozno, zakaj pretorijanci so že bili postavili novega cesarja. Ta je bil

Klavdij (41—54), Germanikov brat. A on se je brigal bolj za študije nego za vlado; to je prepustil svojim ljubljencem, ki so odredili marsikaj dobrega, n. pr. utrjenje Ostije in osuševanje

barja, ki so ga potem porabili za poljedeljstvo. Klavdij je ustanovil tudi prvič nektere najvišje državne urade liki *ministerstva za razne stroke,* tako n. pr. za državne finance. Večinoma so zavzemali ta mesta visoko naobraženi osvobojenci. Razen tega so se za Klavdija razširile tudi meje rimske države ter se ji priklopile kot nove provincije Mavretanija, Tracija in Britanija.

Toda kmalu so ponehali uspehi, ko je rastel *vpliv žená na dvoru.* Med temi je bila v prvi vrsti cesarjeva nenravna žena Mesalina (Messalina), ki je živela v orientalskem razkošju. Slednjič je spoznal cesar njeno nenravnost in jo dal usmrtiti; nato se je oženil z Agripino (Agrippina), ki je bila lepa in duhovita, a nenravnejša od Mesaline. Omožila se je s cesarjem le z namenom, da ga zastrupi in spravi na prestol svojega sina iz prvega zakona Nerona. (Nero). Načrt se ji je posrečil.

Neron (54—68). Dokler ga je vodil njegov vzgojitelj filozof Seneka (Seneca), je dobro vladal. A kakor hitro je spoznal svojo moč, postal je najkrvoločnejši tiran. Kdor je le količkaj samostojno mislil, je moral umreti. Prizanesel ni niti svojim sorodnikom; njegov polubrat Britanik je umrl pri cesarskem obedu za strupom, svojo mater Agripino je izkusil utopiti z nalašč zato napravljeno ladjo; ko pa se je rešila, so jo njeni preganjalci umorili; svoji ženi Oktaviji je dal v kopelji prerezati žile.

Po teh grozodejstvih pa je nastopal *Neron kot igralec.* Imel se je za imenitnega umetnika. Nastopil je kot pevec in igralec na kitaro v gledališču, prirejal je velikanske ljudske veselice in zapravljal državni denar na vse mogoče načine. Kot igralec in pevec je hodil tudi po provincijah — zlasti po Ahaji, kakor so imenovali takrat Grecijo — in si dal izročati od laskalcev lavorjeve vence. — Tedaj je zadela mesto strašna nesreča. Nastal je

64 *požar v Rimu* l. 64., ki je upepelil skoraj vse mesto. Ljudstvo je govorilo, da je cesar sam ukazal mesto zažgati, da bi videl, kakšen je bil požar Troje. Vendar pa resničnost te govorice ni dokazana. Da bi odvrnil od sebe sum, je pričel Neron *preganjati kristjane,* ki so jih imeli Rimci za judovsko sekto in so jih zaradi skromnega življenja črtili ter jih smatrali za ljudske sovražnike. Neron jih je obsodil mnogo na smrt. Kot goreče baklje so umirali pri veselicah, privezani na drogove. Nato je sezidal

Neron nov Rim, lepši in trdnejši od prejšnjega. Prekrasna je bila njegova „zlata hiša“. A pošel je tudi v cesarski blagajnici denar. Neron si je pomagal s tem, da je poslabševal denar in konfiskoval privatno imetje. Posledice so bile
zarote, ki pa so jih odkrili in kruto kaznovali. Umreti je moral tudi nedolžni Seneka. A že so se vzdignile zoper cesarja legije v provicijah. V Hispaniji so oklicali Galbo (Galba) za cesarja. Tudi v Rimu je nastal upor zaradi lakote. H Galbi je prestopila celo cesarjeva telesna straža. Neron je zbežal na eno izmed svojih vil in se usmrtil. Njegove zadnje besede so bile: „Kak umetnik umrje z menoj!“ Z njim je izumrl rod Klavdijcev.

II. Cesarji l. 68. in 69.

Leta 68. in 69. so sledili cesarji Galba, Oton (Otho) in Vitelij (Vitellius.) Legije so jih oklicale za cesarje, a protecesarji so jih zopet vrgli s prestola. Medtem je poveljnik Tit Flavij Vespazijan (T. Flavius Vespasianus) bival od l. 66. v Palestini, da uduši
upor Judov. Judje so hudo občutili rimsko vlado. Namestniki, ki jih je nastavil v njihovi deželi Neron, so bili skopi in krvoločni ter so dražili Jude tako dolgo, dokler niso pognali Rimljanov iz mesta. A kmalu je dospel Vespazijan; Judje so se bojevali obupno, nazadnje so se umaknili v Jeruzalem. A medtem so oklicale legije Vespazijana za cesarja, obleganje Jeruzalema je moral prepustiti svojemu sinu Titu, sam pa je odšel v Italijo. Cesar Vitelij je bil premagan, zato se je odrekel prestolu, a vojaki so ga ubili. Zavladala je nova dinastija.

III. Cesarji Flavijci
(69—96).

Vespazijan (69—79) je bil izvrsten vladar. V začetku svoje vlade je imel dosti opraviti, da je obranil meje svoje države. Najvažnejši dogodek njegovega časa je
razdejanje Jeruzalema l. 70. Tit je na povelje svojega očeta oblegal 70
mesto, v katerem so kmalu izbruhnile lakota in bolezni. Ponujal je Judom milost, a je niso hoteli. Bojevali so se do skrajnega ter se končno umaknili v svetišče. Ko pa so Rimljani tudi to naskokoma

vzeli ter ga zažgali, je Tit razdejal mesto popolnoma. Mnogo Judov je prostovoljno umrlo, kar pa jih je ostalo, so jih odvedli uklenjene v egipčanske kamnolome, v šole borilcev ali pa v suženjstvo. Med ujetniki je bil tudi judovski zgodopisec Jožef Flavij (Josephus Flavius). Odsihdob žive Judje brez države raztreseni po vsem svetu. Titu pa so priredili v Rimu velikanski triumf, čegar spomenik, Titov slavolok, v Rimu je še ohranjen.

Notranja vlada Vespazijanova. Najprvo je privadil vojsko zopet na disciplino. Senat je pomnožil z najboljšimi možmi iz provincij in sezidal v Rimu Amphitheatrum Flavium, ali — kakor ga izza srednjega veka imenujemo — Kolosej (Colosseum), 4 nadstropja visoka stavba s prostorom za 87.000 gledalcev. Še zdaj je to poslopje največja razvalina starega veka. — Z štedljivostjo je napolnil zopet blagajnice, na drugi strani pa tudi podpiral umetnost in znanost. Naslednik na prestolu mu je bil sin

Tit (79—81) „ljubljenec in slast človeštva“, kakor so ga imenovali zaradi njegove milobe in dobrosrčnosti. Vse svoje življenje je posvetil blaginji države. Za njegove vlade se je dogodil
79 *izbruh Vezuva l. 79;* pri tem so bila zasuta 3 mesta: Herkulanej, Pompeje in Stabije; v izkopinah teh mest se nam zrcali vse življenje starih Rimljanov. Poleg te nesreče je uničila kuga za Titove vlade mnogo ljudi v Rimu. Tit je pomagal nesrečnikom po vseh močeh. A tudi njega je ugrabila prezgodnja smrt. Sledil mu je brat

Domician (Domitian 81—96), ki pa je bil popolnoma drugačen nego Tit. Bil je krvoločen in strahopeten tiran. Poveljnika Agrikolo (Agricola), ki je bil podjarmil Britanijo, je poklical iz zavisti domov. Tudi višjim uradnikom ni zaupal, delatorji ali ovaduhi so zopet delovali; prelilo se je mnogo krvi. Slednjič so umorili tirana; senat je dal povsod prevrniti njegove kipe in izbrisati njegovo ime, kjer je bilo zapisano. — Njegovim naslednikom pravimo „cesarji posinjenci“.

IV. Cesarji posinjenci (96—180).

Nerva (Nerva l. 96—98), prileten, blag senator, je porabil vso svojo moč v to, da bi zacelil rane, ki jih je vsekala Domicijanova vlada. Da bi ukrotil podivjane pretorijance, je posinil poveljnika Trajana (Trajanus), ki mu je sledil na prestolu.

Trajan (98—117), je bil prvi cesar, ki ni bil rojen v Italiji 98—117
— porodil se je v Hispaniji —, kar izpričuje, kako je že napredovalo izenačenje med Rimom in provincijami.

Notranja vlada Trajanova je bila izborna. Sam je živel preprosto brez razkošja; z vsakomur je bil prijazen. Skrbel je za pravico, pospeševal trgovino z grajenjem cest, prekopov, mostov in luk, skrbel za vzgojo otrok in podpiral revne starše.

Ker je ščitil rimsko vero, je imel tudi kristjane za njene sovražnike in jih je zato preganjal.

Trajanove vojne so znatno povečale rimsko državo. Najznamenitejše so bile

vojne z Dačani (101—107). Dacija (Dacia) je bila dežela na severu dolenje Donave. Kralj Dačanov je bil Decebal (Decebalus). Blizu današnje Ršave je zgradil Trajan prvi zidani most preko Donave, čigar stebri so še danes ohranjeni. Potem je porazil Dačane popolnoma; Decebal se je sam usmrtil. Iz podjarmljene dežele je napravil Trajan provincijo Dacijo, ki je obsegala današnjo Rumunijo, Erdeljsko in jugovzhodno Ogrsko. Kmalu se je zanesla sem rimska kultura in dežela se je poromanila (postanek rumunskega jezika).

V orientskih vojnah (114—117) je podjarmil Trajan Armenijo, Asirijo, Mezopotamijo in severno Arabijo. Umrl je v Kilikiji. Njegov pepel so prepeljali v Rim, kjer stoji še dandanes na foru „Trajanov steber“, ki predočuje slike iz vojne z Dačani. Na vrhu stebra je stal njegov kip, ki so ga nadomestili pozneje s kipom sv. Petra. Pred smrtjo je Trajan posinovil Publija Elija Hadrijana (P. Aelius Hadrianus), ki je bil njegov sorodnik. Ta mu je tudi sledil na prestolu.

Hadrian (117—138) je razvil jako obsežno delovanje. A dasi je bil sam izvrsten vojskovodja, mu vendar ni bilo na tem, da bi bil povečal državo z vojnami, temveč je hotel le zabraniti in utrditi meje države. V to svrho je sezidal v Britaniji od zapadne do vzhodne obali velikanski zid, „vallum Hadriani“, ki naj bi ščitil Britanijo pred napadi na severu bivajočih Kaledoncev. Istotako je dokončal v Germaniji „limes“, t. j. zidovje s stolpi in trdnjavami med Renom in Donavo.

Notranja vlada Hadrianova je bila posvečena zlasti upravi in pravosodju. Sad tega delovanja je bil

državni svet, sestavljen večinoma iz juristov, s katerimi se je cesar posvetoval v važnih zadevah. Pravosodje naj bi olajšal *državni zakonik,* ki ga je sestavil na cesarjevo povelje najimenitnejši jurist tedanjega časa, Salvij Julijan (Salvius Julianus). Te zbirke zakonov so se odsihdob morala držati vsa sodišča. Cesar sam je večkrat predsedoval sodiščem.

Hadrian se je hotel tudi osebno prepričati o razmerah v svoji državi; zato je mnogo popotoval.

Hadrianova popotovanja so trajala več let in so zapustila mnogo znakov. Obhodil je Grecijo, Azijo in Egipet, Galijo, Hispanijo, Britanijo in renske dežele. V Traciji je ustanovil mesto, ki ima še dandanes njegovo ime, namreč Adrianopel (Adrianopolis). Zlasti rad se je mudil v Atenah, kjer je zgradil nov del mesta.

Znamenite so tudi

Hadrianove stavbe v Italiji. Med temi je v prvi vrsti

Hadrianova vila v Tiburu, današnji Tivoli blizu Rima. To poslopje je bilo nekak muzej, ki je hranil posnetke raznih umotvorov, ki jih je cesar izpoznal na potovanju. Razen teh so bila združena s poslopjem svetišča, gledališča, kopališča, dvorane i. t. d.

Hadrianov mavzolej v Rimu je še dandanes ohranjen. V srednjem veku so ga izpremenili v trdnjavo in dejali na njegov vrh kip arhangela Mihaela, zaradi česar ima to poslopje dandanes ime „Angelski grad“.

Poleg umetnosti je pospeševal Hadrian tudi pesništvo, glasbo in znanost. V njegovi bližini je bilo vedno dosti učenjakov, zlasti grških filozofov.

Zadnja leta Hadrianova pa je vznemirila

nova vstaja Judov. Hadrian je namreč zgradil na mestu, kjer je stalo poprej Salomonovo svetišče, tempelj na čast kapitolinskemu Jupitru. To je še enkrat in zadnjikrat razburilo Jude, ki so zgrabili za orožje. Vnela se je strašna vojna; pol milijona Judov je bilo ubitih, Rimljani so razrušili skoro vsa mesta. Judovska država je ponehala za vselej. Kar je še ostalo Judov, so se razkropili po vsem svetu, kjer pa so ostali do dandanes zvesti svoji veri.

Ker Hadrian ni imel sina, je določil za naslednika Tita Avrelija Antonina (T. Aurelius Antoninus). Zove se pa navadno

Antonin Pij (138—161) zaradi pijetete do Hadriana; bil je zelo miroljuben vladar. Pospeševal je umetnosti, skrbel za

vzgojo in reveže. Samo v Britaniji je potisnil mejo države malo proti severu.

Mark Avrelij (161—180) je bil odličen filozof-stoik, pa tudi 161—180
spreten vojskovodja. Sad njegovih filozofičnih študij je knjiga „O sebi“, ki izpričuje nravnost njegovega značaja. To študijo je pisal med
boji z Markomani in Kvadi (167—180). Ti germanski narodi so ostavili današnjo Češko in Moravsko ter prodirali preko Donave celo do Ogleja. Mark Avrelij jih je le z najhujšim naporom prisilil, da so odšli v svojo prejšnjo domovino. Nevarnost še ni bila popolnoma odstranjena, ko je umrl cesar v Vindoboni, današnjem Dunaju. Z Markom Avrelijem so prenehali cesarji posinjenci, ki so bili vsi brez izjeme dobri vladarji.

Kultura.

Gospodarske razmere so se v dobi cesarjev popolnoma izpremenile, zakaj državljanski boji, ki so pustošili dežele, so prenehali. V nekaterih deželah je cvetelo poljedelstvo, v drugih industrija. Srednji stan je posebno dobro procvital, rokodelci so imeli dosti opravila; tudi meščani so pospeševali umetnost in znanstvo. Vzlic temu je ljudstvo še kaj rado vrelo v glavno mesto Rim, kjer so se zaraditega zlasti stanovanja podražila, vtem ko je zunaj marsikatero mesto propadlo. Radi velikosti države pa seveda Rim ni zadostoval kot edino središče. Zato so imele tudi provincije svoja središča, cesarji pa so z zgradbo trdnih cest in dobrih poštnih zvez združevali vse cesarstvo. Kjer je zavladala rimska oblast, tam se je širila tudi rimska civilizacija.

Življenje v Rimu je stalo seveda pod vplivom teh gospodarskih razmer. Bogastvo se je množilo v rokah nekaterih. *Življenje bogatincev* je bilo zelo razkošno. Kar je bilo najdražje in najredkejše, je prišlo pri pojedinah na mizo bogatašev. Postrežljivi sužnji so stregli gostom, godba jih je razveseljevala. Tako so zapravljali nekateri čas, ker jim je bilo delovanje na političkem polju zabranjeno.

Drugi pa, ki so bili idealnejši, so iskali druge zabave, ki jo jim je prineslo zlasti potovanje. Občudovanje zgodovinskih znamenitosti se je med Rimljani znatno razširilo. Cesar Hadrian jim je bil v tem oziru za zgled. Komur so dopuščala sredstva,

ta je šel v orient; posebne, za taka potovanja spisane knjige so ga vodile. Mnogo obiskani kraji so bili Egipet, Delfi in Ilij. In vendar Rimljani v tem času še niso imeli pravega smisla za lepoto narave.

Mestna drhal si takih potovanj seveda ni mogla privoščiti. Ta je lenarila v Rimu in živela ter se zabavala na stroške cesarjev v prepričanju, da je vse na svetu le zaradi nje. Vse delo teh postopačev je bilo, lenariti v krasno opremljenih kopališčih, zavživati od cesarja plačane obede in se zabavati v gledališču ali v cirkusu. V zadnjem so bile zlasti priljubljene

dirke s konji, ki so jih nalašč zato vzgajali. Pri dirkah so gledalci stavili.

Druga vrsta zabave so pa bile

borbe gladiatorjev, ki so se vršile v amfiteatrih pred tisočerno množico. Borilci so se borili sicer za denar; če pa je v borbi podlegel, ga ni bilo večjega plačila, kakor če je borilec med mogočnim ploskanjem „slikovito umrl". — Poleg borb so prirejali v cirkusih takozvane

navmahije, t. j. pomorske bitke, za katere so sezidali večkrat posebna poslopja. Dalje so zabavali ljudstvo

boji z zverinami, proti katerim so pošiljali navadno obsojence. Pri tem so kazali gledalci vso svojo trdosrčnost, ki je prav lastna Rimljanom.

Življenje v provincijah ni bilo tako razuzdano kakor v Rimu. Pokvarjenost velikega mesta se provincijalcev še ni poprijela. Tu se je ljudstvo preživljalo z delom, za vsakogar je bila največja sreča družina, kar nam posebno izpričujejo razni nagrobni napisi. A tudi meščani po provincijah so imeli svoje zabave in so poznali razkošje, podobno rimskemu.

Versko življenje starih Rimljanov je izmiralo. Sicer so napravljali cesarje za bogove, pomnoževali duhovniške kolegije, a vse to je bilo le vnanje, v srcih ni bilo prave vere. V srcu se je zatekalo ljudstvo k novim verskim nazorom. Eden izmed teh je bil

orientalski skrivnostni kult. Zlasti gosposki Rimljani so se tega fanatično oklepali. Častili so egipčansko boginjo Izido. Perzijski bog Mitra je bil zlasti pri vojaštvu v časti.

Filozofiški sistemi so nadomestovali omikancem vero. Nekateri

so se držali epikurskega, drugi stoiškega, tretji zopet ciniškega naziranja.

Toda niti orientalski kult niti razni filozofiški sistemi niso zadovoljili ljudstva, kar je pospeševalo, da se je tako hitro razširjevala *Kristusova vera,* ki so se je zlasti poprijeli reveži in tlačeni v Jeruzalemu. Rimljani so imeli — kakor že omenjeno — kristjane za sekto judovske vere. Kmalu pa se je razširila Kristusova vera tudi med pagane. Zlasti jo je razširjeval apostel Pavel po Mali Aziji, Makedoniji, Greciji in nazadnje v Rimu. Sv. Mohor in Fortunat sta oznanjala novo vero na Kranjskem že okoli l. 51. po Kr. Emona je imela baje že tedaj svojega škofa. Vera, ki je učila usmiljenje, enakost vseh in plačilo na drugem svetu, je kmalu pridobivala zase zlasti one, ki niso imeli v življenju druzega nego trpljenje. Tako trdno se je vcepila v srca tisočerih in tisočerih, da je niso mogla iztrgati iz njih tudi ne najhujša

preganjanja kristjanov.

Vzroki preganjanja niso bili vedno isti. Neron jih je preganjal ne toliko zaradi vere, temveč zaradi tega, ker so jih drugi obrekovali kot zločince in sovražnike ljudstva ter zato, ker je hotel odvrniti sum rimskega požiga od sebe. Domicijan jih je preganjal že zaradi vere; Trajan je ukazal, da jih sicer ni treba zasledovati, toda če se kristjani branijo udeleževati češčenja cesarja kot božanstva in jih kdo ovadi, potem se morajo kaznovati.

Književnost. Mir, ki je vladal po Avgustu večinoma v rimski državi, je pospeševal procvit literature in umetnosti. Sicer književnost ni dospela do one višine, kakor v času zlate dobe, vendar pa so se nahajali tudi tedaj slavni pisatelji. Zato imenujemo to dobo „srebrno dobo“.

Poezija se ni toliko odlikovala po globokih mislih, kakor po pretiravanju izrazov, po patosu. Najbolj zastopana je bila satira.

Juvenal (Juvenalis), ki je živel za Domiciana, Trajana in Hadrijana, je ožigosal v svojih delih nenravno življenje svojega časa.

Marcial (Martialis) se je odlikoval zlasti v svojih epigramih, vendar pa nam ne vgaja v njegovih delih prilizovanje cesarju Domicianu, za katerega je živel v Rimu.

Proza „srebrne dobe“ je imela izvrstne grške in latinske zastopnike. Med prvimi je slovel zlasti

Klavdij Ptolemej (Claudius Ptolemaeus) iz Aleksandrije, ki je živel okoli l. 160. in je zbral vse tedanje znanje na polju

geografije in astronomije. Ptolemejev geocentriški sistem je veljal do začetka novega veka.

Zgodovinopisje.

Tacit (P. Corn. Tacitus) je bil najimenitnejši rimski historik. Živel je okoli l. 100 po Kr. Njegovo delo „Germania“ je najboljši popis dežele in šeg starih Germanov. V svojih „Analih“ in „Historijah“ nam podaje zgodovino časa od Avgustove do Domicianove smrti.

Plutarh (46—120) je bil grški zgodovinar. Živel je večinoma v Beociji, a prišel tudi v Rim. Znamenite so njegove biografije odličnih Rimljanov in Grkov.

Jozef Flavij (Josephus Flavius) je bil imeniten judovski zgodovinar. Popisal je poleg drugega judovsko vojsko in razdejanje Jeruzalema. Imeniten

filozof je bil

Seneka (Seneca), Neronov učitelj.

Retorika se je razvijala zlasti za Hadrijana. V Rimu je bila posebna šola za vzgojo v govorništvu. Naslanjali so se v tem oziru Rimljani popolnoma na Grke. Med govorniki se je odlikoval zlasti

Kvintilijan (M. Fabius Quintilianus), ki je za Vespazijana deloval kot učitelj retorike. Spisal je tudi knjige o govorništvu.

Umetnost.

Stavbarstvo je ljubilo v tej dobi krasoto. Tudi Avgustovi nasledniki so zgradili mnogo svetišč in javnih poslopij. Ker stari forum v Rimu ni več zadostoval, napravili so Trajan in nekateri drugi cesarji nove trge. Vodovodi, gledališča in kopališča so se gradila po vsej državi.

Kiparjev ni bilo velikih v tej dobi, pač pa mnogo posnemalcev slavnik grških mojstrov; to se je godilo zlasti pri portretnih kipih.

Slikarstvo je še bolj napredovalo. Seveda so služila tudi tu stara dela za zgled. Nekaj novega je bil mozaik (n. pr. Aleksandrova bitka pri Isu).

V. Vojaški cesarji
(180—284).

Marku Avreliju je sledil na prestolu njegov sin

Komod (Commodus, 180—192), ki je bil povsem različen od svojega blagega očeta. Nasprotno moramo prištevati Komoda

med cesarje Neronove vrste. Ogromne množice nedolžnih podložnikov so morale umreti. Cesar se je rad zabaval z borbami, njegovi služabniki pa so v cesarjevem imenu počenjali grozodejstva, ki so bila hujša od kuge in lakote, ki sta ob istem času razsajali v Rimu. Nezadovoljnost ljudstva se je zato obrnila najpoprej proti cesarjevim služabnikom, nato pa proti cesarju samemu, ki so ga končno umorili.

Odsihdob pa so se razmere znatno izpremenile. Vedno bolj je stopala v ospredje

premoč vojaštva, ki je bilo zelo namešano z manj omikanimi provincijalci; zlasti Germanov je služilo že polno v rimski vojski. Vojaštvo je imelo vso moč v svojih rokah; cesarjem se je pokorilo le zaradi plače in daril. Na ta način je bila torej usoda države v rokah vojakov. Ker pa so vojaki rabili ogromne vsote denarja, in ker so cesarji še poleg tega potrošali ravno tako velike vsote za sijajno življenje na dvoru in za igre, so nalagali vedno višje davke, ki so jih občutile zlasti provincije.

Legije v provincijah in pretorijanci so pridobivali vedno večjo oblast. Od Komoda dalje so pretorijanci ali legije kar na svojo roko oklicavale cesarje, ponavadi svoje poveljnike. Tako se je zgodilo, da je časih naenkrat vladalo po več cesarjev, ki so se tudi med seboj bojevali.

Septimij Sever (Septimius Severus, 193—211) je porabil zavist legij proti pretorijancem, da je uničil njih moč. Razpustil je telesno stražo pretorijancev. Posrečilo se mu je premagati tudi vse pretendente za prestol. Na mesto razpuščenih pretorijancev je postavil novo telesno stražo, sestavljeno iz vseh vrst čet. Senat je izgubil še zadnjo veljavo, ki jo je imel. Njegov sin

Karakala (Caracalla, 211—217) je videl le v vojakih vse, druge ljudi je zasramoval in sovražil. Tisoče jih je dal pomoriti, da se je polastil njih imetja, ki ga je rabil za priredbo iger, borb i. t. d. Da bi pomnožil državne dohodke, je podelil vsem svobodnim cele države rimsko državljanstvo. Ohranjene so še razvaline Karakalinega prekrasnega kopališča, ki spada med najkrasnejše stavbe vseh časov. — Za propadanje rimske vere je značilno, da je eden izmed Karakalovih naslednikov (cesar Heliogabal) proglasil kult sirskega solnčnega boga za državno vero.

Aleksander Sever (A. Severus, 222—235) je bil predober človek; zato si tudi ni mogel priboriti veljave. Vodil ga je veči-

noma znameniti jurist Ulpian (Ulpianus). Za njegove vlade so nastale nevarnosti za rimsko državo v Prednji Aziji, kjer je ustanovila

dinastija Sasanidov novo perzijsko državo (226—651), ki naj bi se razširila po onih deželah, ki jih je obsegala stara država. Pri tem namenu so seveda Sasanidi morali priti v sovraštvo z Rimljani. Aleksander Sever se je bojeval s Sasanidi, a ne s posebnimi uspehi. Vendar pa je ohranil prejšnje meje.

Druga nevarnost so bili

Germani, ki so se združili sedaj v več zavez in so tako dobili novo moč. Alamani so hoteli prekoračiti Ren; cesar jim je hitel naproti, toda v Germaniji so se uprli vojaki in ga umorili.

Avrelian (Aurelianus, 270—275) je bil imeniten vojskovodja, vendar pa je moral Dacijo prepustiti Gotom; nato je hitel v Italijo, kamor so udrli Alamani; Avrelian jih je pregnal in utrdil Rim s po njem imenovanem obzidjem, ki je še dandanes ohranjeno. Na vzhodu je ustanovila v Siriji omikana kraljica

Zenobija (Zenobia) državo, ki se je odlikovala po tem, da je gojila umetnosti in znanosti. Avrelian jo je premagal v Palmiri (Palmyra) in jo odvedel v Rim.

B. Absolutna monarhija
(284—476).

Principat, oziroma diarhija se ni obnesla, še manj pa vojaški despotizem. Treba je bilo državo preustrojiti, drugače bi bila propadla. To preustrojitev je izvedel

284—305 **Dioklecian** (Diocletian, 284—305), sin kmetiških staršev iz Dalmacije. Služil je v vojski in s svojo hrabrostjo in nadarjenostjo dospel do poveljnika, nakar so ga vojaki oklicali za cesarja. Kot tak je pokazal svoje politiške zmožnosti. Takoj je izprevidel, da ni mogoče enemu samemu človeku vladati toliko državo. Posledica tega je bila

razdelitev cesarstva na dva dela:

Dioklecian je vladal vzhodnemu delu ter stoloval v Nikomediji v Bitiniji,

Maksimian (Maximianus) pa zapadnemu delu in je stoloval v Milanu. Bil je torej sovladar z enakimi pravicami in z naslovom

„Augustus“. Tako je prenehalo starodavno mesto Rim biti središče države.

Oba vladarja sta se uspešno bojevala prva leta zoper sovražnike, nato pa sta po dogovoru izvolila še vsak svojega namestnika z naslovom „caesar“; cezarja naj bi bila tudi naslednika na prestolih. S tem sta nasledstvo uredila, ker bi se cezarji kot prestolonasledniki vzgajali in bi se tako uredilo prestolonasledstvo. *Uprava države* je dobila za Diokleciana tudi novo obliko. V tem oziru je bilo njegovo najprvo delo

delitev civilne in vojaške oblasti.

Civilni uradniki so bili razdeljeni po činovnih razredih in so dobivali plačo, torej so bili uradniki po poklicu. Od nižjega uradnika se je lahko apeliralo na višje, zadnja inštanca je bil cesar sam.

Vojska je dobivala tudi plačo. Vodili so jo častniki, legijski polkovniki in generali. Njen najvišji poveljnik je bil cesar sam.

Da bi višji uradniki ne dospeli do prevelike oblasti, je ukrenil Dioklecian dalje

delitev države v 12 diecez, kojih predstojniki so se zvali vikarji in dalje

delitev dvanajsterih diecez v 96 provincij, kojih predstojniki so imeli naslov „prezident“.

Vse to je pa zahtevalo mnogo denarja. Zato je uvedel Dioklecian

povišanje davkov, ki so se vplačevali vsi v eno blagajno, zakaj razloček med fiskusom in erarjem je izginil.

Senat je izgubil vso politiško oblast. Edini vladar države je bil

cesar, ki so ga nazivali „gospod“ (dominus) ali „bog“ (deus). Mnogoštevilni uradniki so živeli na dvoru, ki je zadobil orientalsko podobo. Dioklecian je pospeševal umetnost in obrt, sezidal krasne palače, svetišča in kopališča.

Vzlic dobri volji, ki jo je imel Dioklecian, pa ni mogel biti zadovoljen. Zlasti ena želja se mu ni izpolnila, namreč ta, da bi bila stara paganska vera obenem tudi državna vera, on sam pa v njej nekak bog. Zato je videl v kristjanih svoje nasprotnike, državo v državi. Kristusova vera se je tako razširila, da je bila dvanajstina državljanov že krščena. Dioklecian je torej še enkrat poizkusil zatreti to vero in odredil

najhujše preganjanje kristjanov l. 303. Ukazal je porušiti vse krščanske cerkve in prisiliti kristjane, da darujejo paganskim bogovom. Kdor se ne uda, naj umrje. In umrlo jih je na tisoče, a Dioklecian ni dosegel svojega namena. Kristjanov je bilo le vedno več.

Po dvajsetletni vladi sta se sešla Dioklecian in Maksimian v Rimu, kjer sta si dala prirediti krasen triumf. Nato pa se je razglasil

odstop vladarjev l. 305. Dioklecian je odšel v Dalmacijo in si zgradil blizu Salon (Salonae, današnji Solin) prekrasno palačo, kjer je preživel samotno svoja zadnja leta. L. 313. je umrl. V njegovi palači stoji deloma današnje mesto Splet (Spalato).

Komaj sta odstopila oba Avgusta, so izbruhnili v državi

boji za nasledstvo (305—324). Nade, ki jih je stavil Dioklecian v svoje odredbe zaradi nasledstva, se niso izpolnile. Cezarji so se jeli med seboj bojevati in v vsej državi so nastale hude zmede in krvave vojne. Največ uspehov je imel

Konstantin (Constantinus), ki je premagal svojega nasprotnika v bitki ob Tiberi. Njegovi vojaki so imeli ob tej priliki na svojih ščitih zapisane začetne črke imena Jezus Kristus. Po zmagi je razdelil Konstantin vlado med se in svojega svaka Licinija.
313 Skupno sta proglasila l. 313. milanski edikt, s katerim se je krščanska vera dovolila.

Toda prijateljstvo med Konstatinom in Licinijem ni trajalo dolgo. Vneli so se med obema novi boji, v katerih je zmagal Konstatin. Tako je postal samovladar.

324—337 **Konstantin** (324—337). Za njegove vlade je stopila v ospredje *Kristusova vera,* ki jo je Konstantin podpiral s tem, da je prepovedal preganjati kristjane. S tem sicer ta vera še ni postala državna vera, a nje razširjevanje ni bilo več zabranjeno. A takrat je tudi v krščanski veri nastal razkol, ki ga je povzročil aleksandrinski duhovnik Arij (Arius), ki je zanikal božanstvo Kristusovo. Da
325 bi ponehal ta razkol, je sklical Konstantin l. 325.

prvi občni koncil v Nicejo (Nicaea) v Bitiniji, ki je zavrgel Arijeve trditve. Vendar pa arianizem s tem še ni prenehal.

Konstantin je vzgojil svoje sinove v krščanski veri. Vsa ta naklonjenost napram kristjanom pa ni izhajala Konstatinu toliko iz verskega prepričanja, zakaj cesar sam je odlašal prejem sv. krsta do smrti, kar izpričujejo tudi marsikatera njegova grozodejstva napram ujetnikom in najbližnjim sorodnikom. Njegovo podpiranje

kristjanov je bolj izviralo iz politike, ker je bil velik del državljanov že kristjanov in ker je spoznal v njih najbolj zveste podložnike.

Ustanovitev nove prestolnice v Konstantinopelu. Prestolnica je postalo mesto Konstantinopel (Constantinopolis), stari Bizancij, ki mu je cesar dal ime po sebi. Tako je nastal takorekoč „novi Rim“ na meji dveh delov sveta.

Okrasil in povečal je mesto s palačo, forom, cerkvami in z umetninami iz vse države.

Izpopolnitev Dioklecianove uprave. Na čelu vsej državi je stal cesar, njemu ob strani pa „cesarski svet“, ki ga je primerjati našim ministrstvom. Stroga dvorna etiketa je odrejala občevanje s cesarjem in življenje na dvoru.

Vso državo je glede na upravo razdelil Konstantin v 4 prefekture. Te so bile: 1. Orient, 2. Ilirik, 3. Italija z Afriko in 4. Okcident. Na smrtni postelji v Nikodemiji se je dal Konstantin krstiti. Njegovo truplo so pokopali v Konstantinopelu. Rimski senat ga je proglasil za „boga“, ruska cerkev ga časti kot svetnika, zgodovina pa ga imenuje „Velikega“, ker je on združil tedanji najimenitnejši sili, državo in kristjanstvo.

Pred smrtjo je določil Konstantin, da naj mu sledijo njegovi trije sinovi Konstantin, Konstancij in Konstans. Sledili so torej

Konstantinovi sinovi (337—353) kot cesarji. Iz tega je videti, da je Konstantin smatral državo kot privatno last. Toda kmalu so se vneli med njimi prepiri in boji, dokler ni postal

Konstancij (353—361) samovladar. Po veri je bil Arianec, zaradi česar se je po vzhodnih deželah arianizem zopet bolj širil. Zapadni del države pa se je držal določil nicejskega koncila.

Njegova vlada je bila dobra in pravična, vendar pa je pogoltnilo življenje na dvoru ogromne vsote.

Za Konstancijeve vlade je pretila zopet

nevarnost od Germanov v Galiji. Na severu so vdrli v to deželo Franki, na jugu pa Alamani. Konstancij je poslal zoper nje svojega sorodnika Juliana (Julianus), cesar sam se je moral bojevati med tem s Perzijani. Julijan je pobil Alamane

v bitki pri Strassburgu, in Ren je bil zopet meja rimske države.

Ker je hotel Konstancij Julianu odtegniti najboljše čete, da bi jih porabil v vojni zoper Perzijane, je vzbudil s tem nejevoljo

med vojaki in ti so oklicali Juliana za cesarja. Prišlo bi bilo zaraditega do novih nasledstvenih bojev, ko bi ne bil Konstancij umrl.

Julian (361—363) je tedaj sledil brez težav. Dasi v krščanski veri vzgojen, so ga študije na visokih šolah v Atenah tako navdušile za poganstvo, da je hotel isto zopet oživiti. Zato se zove „apostata“, t. j. odpadnik. A ta načrt se mu ni posrečil, ker je bila Kristusova vera že preveč ukorinjena.

V vojni zoper Perzijane je padel Julian; naslednika ni bil določil. Njegov drugi naslednik Valentinian (Valentinianus) je izročil vlado vzhodnega dela države svojemu bratu Valensu (Valens). Odslej razločujemo zapadnorimsko in vzhodnorimsko državo.

Valentinian (364—375) je imel dosti opraviti, da je branil svojo državo zoper Germane. V boju zoper nje je tudi umrl. Sledila sta mu Gracijan in Valentinian II.

Valens (364—378) ni bil srečen vladar. Za njega se je namreč začelo

375 *preseljevanje narodov* (375): divji mongolski *Huni* so zapustili pustinje današnje vzhodne Rusije ter silili proti zapadu. Zaradi tega so se jeli *Alani in Gotje* ob Črnem morju pomikati proti zapadu in so dospeli do meje rimske države na Balkanskem poluotoku. Zapadni Gotje so prosili cesarja Valensa, da naj jim dovoli naseliti se v njegovi državi. Valens jim je to dovolil. Njegovi uradniki, ki so ravnali krivično s tem narodom, so provzročili vojno med Goti in Valensom.

378 *V bitki pri Adrianopelu* (l. 378.) je bil Valens premagan in ubit. Sledil mu je

379—395 **Teodozij** (Theodosius 379—395), ki je bil izvrsten vojskovodja. Najpoprej se je obrnil zoper Gote; po triletnem boju jih je naselil na obeh straneh Balkana, a morali so ga v vojnah podpirati s četami. Teodozijeva vlada je znamenita zaraditega, ker je proglasil, da je odslej

380 *Kristusova vera državna vera* (l. 380.); zato ga imenuje cerkev „Velikega“.

Po smrti Valentiniana II. je združil vladar vzhodne države Teodozij še enkrat vso državo, a pred smrtjo jo je zopet razdelil med svoja

dva sinova; mejo je tvorila jezikovna meja, ki je držala od Velike Sirte preko Sredozemskega morja do Save blizu Belegagrada.

Arkadij je bil cesar vzhodnorimskega ali grškega ali tudi bizantinskega cesarstva (ki se je ohranilo do l. 1453., ko so si osvojili Turki Konstantinopel).

Honorij (Honorius, 395—423), cesar latinskega cesarstva, je stoloval sprva v Milanu, pozneje pa v Raveni (Ravenna). Bil je slaboten vladar.

V prvi polovici 5. stoletja so se naselili v Hispaniji, Galiji, Afriki in Britaniji večinoma Germani, v deželah ob Donavi pa Huni. Vsi ti so pritiskali na zapadno rimsko državo. Da je ščitila vsaj Italijo, so poklicali cesarji vse legije domov. Tu pa so imeli prvo besedo *četovodje germanskih najemnikov,* kakor n. pr. Ricimer, za njim pa Rimljan Orest. Nastavljali in odstavljali so cesarje po svoji volji. Eden izmed cesarjev se je zval

Romul Avgustul (Romulus Augustulus, 475—476). Bil je Orestov sin. A komaj je zasedel prestol, ko so poklicali germanski najemniki Odoakerja v Italijo, ki je napravil konec zapadno 476
rimski državi (476).

Kultura.

Vojska je pravzaprav največ pripomogla k propadu rimske države.

Častniki niso bili več člani plemstva, temveč večinoma provincijalci, ki so dospeli po spretnosti do najvišjih časti. Vedeli so dobro, da je usoda države v njih rokah. Kdor je imel vojaštvo zase, je lahko postal tudi cesar. A prav način, kako so dospeli do najvišjih dostojanstev, je imel nekaj slabega v sebi. Samovoljnost vojaštva jim je izročila cesarsko žezlo v roke, a ga jim je tudi lahko izvila iz roke.

Vojaštvo že davno ni bilo sestavljeno iz Italcev, temveč večinoma iz provincijalcev. Germani so potiskali Romane vedno bolj v ozadje. Da se ti vojaki niso dosti navduševali za Rim, je umljivo, ker ga večinoma nikdar niso videli.

Ljudstvo, ki se ni brigalo za vojaštvo, je pa izgubilo tudi vsak smisel za politiko. Bilo mu je vseeno, kdo je cesar, da je le preskrbljeval proletarce z živežem in jim prirejal zabave. Tako

je bilo v Italiji. V provincijah se je ljudstvo zadovoljilo, če ga je vojaštvo sčitilo pred pritiskom sosednjih barbarov.

Glavni vzrok oslabljenja države pa je bilo *pojemanje prebivalstva v celi državi,* ki se je opazovalo že za prvih cesarjev. S tem je padla tudi cena zemljiščem, kajti zemlje niso več tako pridno obdelovali, marveč je vedno več puščali za pašnike. Vzrok pojemanju prebivalcev so bili latifundiji, državljanske vojne, propadanje nravnosti in kužne bolezni.

Poslabšanje denarja, ki so se ga posluževali razni vladarji, je provzročilo neizmerno visoke cene in zaradi teh nepopisno revščino. Prišlo je tako daleč, da je Dioklecian določil višino cen in pri vsakem prestopku v tem oziru zagrozil s smrtno kaznijo.

Poslabšanje gospodarskih razmer pa je seveda vplivalo tudi na vero.

Vera. Višji sloji so postali v tem oziru ali indiferentni ali so se pečali s filozofijo ali pa so se vdali raznim praznoverstvom. Nižji sloji so prestopali v množicah h Kristusovi veri. Sprva se kristjani niso zanimali za državno življenje, ker so se držali učenikovega načela, da njih kraljestvo ni od tega sveta. Pozneje pa, ko je postalo število kristjanov vedno večje in važen faktor v državi, ko so postali nekateri izmed kristjanov imoviti in odlični, tedaj se je združilo kristjanstvo z državo. S tem pa je kristjanstvo postalo tudi kolikor toliko posvetno, s čimur marsikateri verniki niso bili zadovoljni. Umaknili so se zato v samotne kraje, kjer so živeli zgolj svoji veri. Zlasti se je to godilo v Egiptu, kjer so že poprej nekateri preganjani kristjani ušli v puščavo in postali „puščavniki“. Iz teh se je razvilo *meništvo,* ki ga je organiziral v 4. stoletju puščavnik *Pahomij* (Pachomius) na ta način, da je združil menihe k skupnemu življenju na podlagi zaobljubljenega uboštva, čistosti in pokorščine do predstojnika.

Književnost poganov je prestopila v „železno dobo“. Vojaški despotizem je zatrl skoro vse delovanje na književnem polju.

Poezija je popolnoma prenehala. Kar se je še poetiškega pisalo, se je naslanjalo na prejšnjo poezijo in ponavljalo v raznih premenah.

Proza je imela še nekaj dobrih zastopnikov, zlasti v zgodovinopisju.

Dio Kasij (Dio Cassius), ki je živel okoli l. 200 je spisal 80 knjig rimske zgodovine; njegova dela so se po večini izgubila.

Amijan Marcelin (Ammianus Marcellinus) je pisal v 4. stoletju zgodovino zadnjih cesarjev; zato je njegovo delo najvažnejši vir za zgodovino preseljevanja narodov.

Umetnosti poganov kažejo v tem času isti značaj kakor književnost.

Stavbarstvo. Stavbe so bile sicer še vedno velikanske (n. pr. Karakalovo in Diokleciano kopališče, a lepote jim je nedostajalo.

Kiparstvo je skoro popolnoma propadlo. Najbolj dokazuje to dejstvo, da so „Konstantinov slavolok“ okrasili z reliefi od Trajanovega slavoloka.

Slikarstvo ni bilo dosti boljše od kiparstva. Mozaiki so bili najbolj priljubljeni.

Kakor nam kažejo zadnja stoletja rimske države propad književnega in umetniškega življenja, tako vidimo v njih obenem začetek delovanja kristjanov na omenjenih poljih.

Književnost kristjanov se je pečala seveda večinoma z njih verskimi nazori.

Hieronim (okoli l. 400) je prestavil sv. pismo iz hebrejščine v latinščino, zaradi česar je ta jezik postal cerkveni jezik.

Ambrozij, ki je živel za Teodozija, in

Avguštin (okoli l. 400) sta bila najimenitnejša zagovornika Kristusove vere (apologeta). Zadnji je vplival s svojimi nazori v delu „Božja država“ (De civitate Dei) ves čas srednjega veka.

Evzebij je spisal prvo cerkveno zgodovino in življenjepis Konstantina, ki je živel v istem času.

Umetnosti kristjanov so se naslanjale na one poganov in so služile seveda tudi v prvi vrsti veri.

Stavbarstvo se je pričelo z grajenjem prvih cerkvá, ki se imenujejo *bazilike,* ker so bile zidane po načrtih javnih lop, ki so se zvale bazilike. Sestavljene so bile iz treh delov:

1. apsis je bil prostor v obliki polukroga; tu so sedeli škof in duhovniki,
2. prostor za altar in
3. ladja, prostor za vernike. V vrste postavljeni stebri so delili ladjo časih v več oddelkov. Strop bazilik je bil lesen, časih se je videlo tudi streho.

Kiparstvo kristjanov ima svoj pričetek v katakombah, podzemeljskih hodnikih, kjer so pokopavali mrliče. Na ploščah, s katerimi so pokrili grobove, se je ohranilo več reliefov, ki predstavljajo večinoma Kristusa kot dobrega pastirja. To kiparstvo pa nima dosti umetniške vrednosti.

Vse naše duševno in kulturno življenje ima svoj izvor v starem veku. Orient nam je dal verske nazore, Grecija lepoto in umetnost, Rim pa nas je učil vladati in nam ustvaril pravno življenje v državljanskem in zasebnem oziru.

Časovna tabela.

Čas	Egipčani	Izraelci	Babilonci in Asirci	Iranci	Grki	Rimljani
3000	Menes zedini državo. Gradilci velikih piramid.		Sumerijci in Akadijci. Semiti se prisele.			
2200	Početek srednje države. Meridsko jezero.		Hamurabi ustanovi staro babilonsko državo. Babilon.			
2000		Abraham jih dovede v Kanaan. Očaki.				
1800	Hiksi zavladajo Egiptu.					
	Izraelci se nasele v Gozenu.					
1600	Hiksi izgnani. Ustanovitev nove države Tebe.					
1500	Tutmozis III.		Boji Asircev z Babilonci. Asirci podjarmijo Babilonce.		Višek mikenske kulture.	
	Izraelci zopet v Palestino. Mozes.					
1300	Ramzes II.	Sodniki.			Grške selitve.	
1200		Boji s Filistejci in Amoničani.			Konec selitev.	

Čas	Egipčani	Izraelci	Babilonci in Asirci	Iranci	Grki	Rimljani
1000		Kralji.				
930		Delitev kraljestva.				
766					Pričetek grške ere.	
753 (?)					Prva mesenska vojna.	Ustanovitev Rima. Kralji.
722		Izraelci v asirsko sužnost.	Sargon premaga Samarijo.			
	Egipet postane asirska provinc ja					
650	Psametih obnovi egiptovsko državo.				Druga mesenska vojna.	
630					Kilon.	
620					Drakon.	
606			Nabopolasar in Kiaksar razrušita Ninivo.			
			Nova babilonska država.			
594					Solonova ustava.	
586		Judje v babilonsko sužnost.				
560					Pizistrat v Atenah.	
550				Kir premaga Astiaga.		

Čas	Egipčani	Izraelci	Babilonci in Asirci	Iranci	Grki	Rimljani
539		Konec sužnosti.	Kir osvoji babilonsko državo.			
525	Egipet postane perzijska provincija			Kambiz Psevdo-Smerd.		
515				Darij proti Scitom.		
510	Darij vlada vsem državam.				Hipija izgnan. Klisten.	Konec kraljestva. Početek republike.

	Grki	Perzijani	Rimljani
500	Vstaja maloazijskih Joncev.		
494 (?)			Izselitev plebejcev.
490	Bitka na maratonskem polju. Miltijad.		
485		Darij †. Kserks zavlada.	
480	Artemizijski rtič, Termopile, Salamina.		
479	Bitki pri Platejah in pri Mikalskem rtiču.		
476	Delska zaveza.		
471 (?)			Tribuni.
466	Cimon zmaga ob Evrimedontu.	Artakserks I.	
460	Tretja mesenska vojna.		
450			Decemviri.

Čas	Grki	Perzijani	Rimljani
449	Bitka pri Salamini na Cipru.		
431—404	Peloponeška vojna.		Lex Canuleia. Vojaški tribuni. Cenzorji.
429	Periklej †.		
421	Nikijev mir.		
415—413	Ekspedicija na Siciliji.		
404—403	30 tiranov v Atenah.		
401		Bitka pri Kunaksah.	
400			Vojna z Vejenci.
399	Sokrat †.		
387	Antalkidov mir.		Naval Galcev.
386			Galci si osvoje Rim.
371	Bitka pri Levktri.		
366			Licinijevi in Sekstijevi zakoni.
362	Bitka pri Mantineji.		
359—336	Filip Makedonski.	Darij III. Kodoman.	
338	Bika pri Heroneji.		Vojne z Latinci.
333		Bitka pri Isu.	
331		Bitka pri Gaugameli. Darij III. †.	

	Država Aleksandra Velikega	Rimljani
327	Aleksándrova vojna v Indiji.	Pričetek prve vojne s Samničani.
323	Aleksander †.	

Čas	Država Aleksandra Velikega	Rimljani
322	Demosten †. Antipater. Razdelitev Aleksandrove države.	
304		Konec prve vojne s Samničani.
301	Bitka pri Ipsu.	
300		Izenačenje stanov dovršeno.
298—290		Druga vojna s Samničani.
282—272		Vojna s Tarentom. Pir.
275		Bitka pri Beneventu.
264—241		Prva punska vojna. Sicilija postane rimska provincija.
238		Rimljani si osvoje Sardinijo.
229		Vojna z Ilirci. Tevta.
225		Vojna z Galci v Padovi nižini.
219		Hanibal oblega Sagunt.
218—201		Druga punska vojna.
216		Bitka pri Kanah.
197	Bitka pri Kinoskefalah.	
192—189		Vojna z Antijohom.
183		Hanibal in Scipion †.
168	Bitka pri Pidni.	
149—146		Tretja punska vojna.
146	Razrušenje Korinta.	Razrušenje Kartagine.
133		Razrušenje Numancije. Ti. Sempr. Grah.
123		Gaj Sempr. Grah.
113		Bitka pri Noreji.
111—105		Vojna z Jugurto.
102		Bitka pri Akvah Sekstijah.

Čas	Država Aleksandra Velikega	Rimljani
101		Bitka pri Vercelah.
91—88		Vojna z zavezniki.
88—82		Prva državljanska vojna. Vojna z Mitradatom.
82—79		Sulova diktatura.
73—71		Vojna s sužnji in z gladijatorji.
67		Pompej užuga pomorske roparje.
64	Sirija postane rimska provincija.	
63		Katilinova zarota.
60		Prvi triumvirat.
58—51		Cezarjeve vojne v Galiji.
49—45		Druga državljanska vojna.
45—44		Cezar samovladar.
44		Cezar †.
43		Drugi triumvirat.
35		Oktavianove vojne s Panonci in Ilirci.
31		Bitka pri Akciju.
	Rimsko cesarstvo (30 pr. Kr. do 476 po Kr)	
30 pr. do 14 po Kr.	Oktavian Avgust.	
15 pr. Kr.	Vzhodne alpske dežele pod rimsko oblastjo.	
6 pr. do 9 po Kr.	Panonija in Ilirija podjarmljeni.	
9	Bitka v Tevtoburškem lesu.	
14—37	Tiberij.	

Čas	Rimsko cesarstvo (30 pr. Kr. do 476 po Kr.)
37—41	Kaligula.
41—54	Klavdij.
54—68	Neron.
68—69	Galba, Oton in Vitelij.
69—96	Flavijci (Vespazijan, Tit, Domician).
70	Razdejanje Jeruzalema.
79	Izbruh Vezuva.
96—98	Nerva.
98—117	Trajan.
117—138	Hadrijan.
138—161	Antonin Pij.
161—180	Mark Avrelij.
180—192	Komod.
192—284	Vojaški cesarji.
284—305	Dijoklecian.
313	Milanski edikt.
324—337	Konstantin Veliki.
325	Cerkveni zbor v Niceji.
337—361	Konstantinovi sinovi.
361—363	Julijan.
375	Pričetek preseljevanja narodov.
378	Bitka pri Adrijanapelu.
379—395	Teodozij.
380	Katoliška vera postane državna vera.
395	Arkadij in Honorij zavladata.
476	Konec zapadnorimske države.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
00000465008